

KLEIO

**TIJDSCHRIFT VAN DE
VERENIGING VAN DOCENTEN
IN GESCHIEDENIS EN
STAATSINRICHTING
IN NEDERLAND (V.G.N.)**

21e JAARGANG NR. 10

1980

Inhoud

Staatsinrichting en Geschiedenis geïntegreerd? CSE 1981

C. M. van der Woude

273

Kamer en Kabinet in 1849. 'Mythe van al-en onmacht'

A. van Gils

275

Het Mavo-project. 'Omgaan met verschillen'.

R. Bolsius, D. Steenis

278

De Zeven Provinciën

E. Porskamp

286

VGN Nieuws

292

Conferenties

293

Kroniek

293

Recensies

294

Ledenadministratie

Aangifte, wijzigingen en opzegging van het lidmaatschap **schriftelijk** meedelen aan: **Administratie V.G.N., Vreeswijkstraat 319, 2546 AJ 's Gravenhage**. Aan nieuwe leden wordt verzocht bij hun aangifte mee te delen: naam, voorletters, eventueel titel, huisadres, telefoonnummer, adres van de school waar men de hoofdbetrekking heeft en ook de sectie of het soort lidmaatschap waartoe men wenst te behoren. Betaling na ontvangst acceptgirokaart.

Contributies

Voor 1980 bedragen de contributies:

Gewone leden

- a. docenten PA's, Havo,
 Vwo en tertiair onderwijs *f* 90,—
- b. docenten Mavo, Lbo,
 basisonderwijs *f* 60,—
- c. buitengewone leden *f* 55,—
- d. studentleden *f* 50,—

Abonnementen

Leden van de V.G.N. ontvangen Kleio kosteloos. Niet-leden kunnen zich na goedkeuring van het bestuur abonneren op Kleio à *f* 65,— p. jaar. Aanvragen hiervoor bij de penningmeester van het bestuur: Mevr. H. Mulken-Harmeyer, Hoofdweg 116, 9484 TB Oudemolen (Dr.), tel. 05923-424.

Losse nummers

Kleio *f* 5,— tenzij anders vermeld. Leerlingenmateriaal Kleio-Didactica: minder dan 10 ex. *f* 2,50 per ex., meer dan 10 ex. *f* 2,— per ex.

Bestelling geschiedt door overmaking van het juiste bedrag op gironummer 128701 t.n.v. penn. V.G.N. 's-Gravenhage. Vermelden: jaargang, nummer en gewenst aantal exemplaren.

Inzending kopij

Bij inzending van kopij gaat de redactie ervan uit dat deze kopij niet tevens elders ter publikatie wordt aangeboden. Het geheel of gedeeltelijk overnemen van artikelen uit dit nummer is slechts toegestaan na schriftelijke goedkeuring van de redactie. Kopij gaarne in tweevoud, op eenzijdig betypte vellen.

Redactie

J. Harderwijk, *voorzitter*,
Dorpsstraat, 54, 3611 AG Oud-Zuilen.
Drs. F.R. Kat, *secretaris*, Jeudestraat 4,
4011 GL Zoelen, tel. 03448-1686.
Drs. F.G. van Baardewijk, Utrecht.
Drs. C. Bogaerts, IJsselstein.
Dr. E.M. Janssen Perio, Rotterdam.
Mevr. Drs. J. Rijken, Amsterdam.

Tijdschrift voor sociale geschiedenis

Gestart in 1975.

Nu reeds een twintigtal afleveringen verschenen.

Wordt U abonnee met ingang van 1981?

Het *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* wordt uitgegeven door de Nederlandse Vereniging tot beoefening van de Sociale Geschiedenis (NVSG), onder auspiciën van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis te Amsterdam. Het tijdschrift verschijnt vier maal per jaar met in totaal 400 pp. De redaktie wordt door de ledenvergadering van de NVSG benoemd en bestaat momenteel uit: P.C. Jansen (Amsterdam), P. Kooij (Groningen), C. Lis (Antwerpen), J. Lucassen (Gouda), J.M.M. de Meere (Maarssenbroek), F. Tichelman (Amsterdam), C. Vandenbroeke (Gent). Redaktie en uitgever zoeken naar mogelijkheden om naast het *Tijdschrift*, en onder hetzelfde redactionele beleid z.g.n. cahiers, omvang ca. 150 pp., uit te geven.

De *Nederlandse Vereniging tot beoefening van de Sociale Geschiedenis (NVSG)* stelt zich ten doel de beoefenaars van de sociale geschiedenis in Nederland en België te verenigen om zodoende de beoefening ervan te bevorderen. Hiertoe worden vergaderingen, conferenties en zgn. buitendagen georganiseerd. Hierop komen verschillende aspecten van de sociale geschiedenis aan de orde. Thema's die in 1980 behandeld werden, zijn b.v. 'Geschiedenis, sexualiteit en emancipatie' en de sociale geschiedenis van de Nederlandse en Belgische vissers rond 1900. Naast de uitgave van het *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* kent de Vereniging ook een redaktie die een 'Woordenboek van de Nederlandse arbeidersbeweging' voorbereidt.

Leden van de vereniging worden gevonden onder studenten en wetenschappelijk personeel van universiteiten in Nederland en België; maar niet alleen daar: traditioneel zijn ook (oud-)aktivisten uit de arbeidersbeweging en het socialisme lid; verder studenten aan lerarenopleidingen, sociale en pedagogische akademies en andere H.B.O.-opleidingen; leraren in de geschiedenis en aanverwante vakken en andere belangstellenden. Niet alleen geïnteresseerden in de geschiedenis maar ook beoefenaren van andere sociale wetenschappen vinden hun plaats binnen de NVSG. De vereniging telt momenteel ongeveer 750 leden, waarvan een kleine meerderheid student is. Ieder lid ontvangt het tijdschrift gratis.

Het *Tijdschrift voor sociale geschiedenis* stelt zich ten doel artikelen te publiceren over de sociale geschiedenis van Nederland en België. Tot het terrein van de sociale geschiedenis rekent het: 'de geschiedenis van sociale structuren en processen; de ontwikkeling van klassen, standen en andere sociale groepen in hun onderlinge verhoudingen; vormen van sociaal bewustzijn; sociale bewegingen; personen die in deze bewegingen een rol hebben gespeeld'. Dit is niet aan een bepaalde eeuw gebonden: zoals uit een summiere inhoudsopgave op de achterkant van deze folder blijkt werd een breed scala van onderwerpen vanaf de Middeleeuwen tot nu behandeld. Naast enkele artikelen bevat ieder nummer boekbesprekingen en een 'Kroniek'.

Bij de boekbesprekingen streeft de redactie niet naar volledigheid maar geeft zij de voorkeur aan reviewartikelen waarin een aantal recente publikaties over een relevant sociaal-historisch onderwerp aan de orde komt. De 'Kroniek' heeft de functie de recente ontwikkelingen op het gebied van de sociale geschiedenis te volgen. Rubrieken hierin zijn: Verenigingsnieuws, korte boekbesprekingen, aankondigingen en verslagen van congressen, studiedagen en activiteiten van groepen die zich met sociale geschiedenis, bijv. regionaal of op een bepaalde groep gericht, bezighouden. Met ingang van de zesde jaargang (1980), verschijnen geregeld themanummers. Het tijdschrift staat open voor reacties. In het verleden werden in zijn kolommen reeds verschillende debatten gevoerd, o.m. over sociale stratifikatie en sociaal banditisme.

De abonnementsprijs bedraagt per jaar f. 43,00; lidmaatschap van de NVSG, f. 50,00. Zij die m.i.v. 1981 lid worden of abonnee, kunnen éénmalig, voorzover de voorraad strekt, de jaargangen 1975 t/m 1978 bestellen voor f. 15,00 per jaargang; de jaargangen 1979 en 1980 voor f. 20,00 per jaargang.

Ondergetekende _____

Adres _____

Woonplaats _____

wenst

Voor Nederland Voor België

☐ Abonnement m.i.v. 1981	f. 43,00	Bfrs. 650,00
☐ Lid te worden van de Vereniging (incl. tijdschrift)	f. 50,00**	Bfrs. 760,00**
☐ Als student lid te worden (incl. tijdschrift)*	f. 34,00**	Bfrs. 515,00**
☐ Als huisgenoot lid te worden (zonder tijdschrift)	f. 15,00**	Bfrs. 230,00**

* Aan te geven waar als student ingeschreven _____

** Prijzen 1980

Wenst de volgende oude jaargangen te ontvangen, indien nog voorradig

Datum _____

Handtekening _____

Uit de inhoud van de tot nu toe verschenen nummers:

Van Horssen/Rietveld: De Sociaal Democratische Bond I + II.

Werkgroep Economisch-Historisch Seminarium van de Universiteit van Amsterdam: Medezeggenschap en conjunctuur in de jaren na de eerste wereldoorlog.

Perry: Socialisme in Maastricht 1884-1894.

Diskussie over sociale stratificatie door *Lucassen/Van Tijn* en *Giele/Van Oenen*.

Vandenbroeke: Het huwelijks- en voortplantingspatroon in Vlaanderen en Brabant (17de-19de eeuw).

Lis: Sociale politiek in Antwerpen (1779).

De Peuter: Arbeid, loon en levensstandaard in een Brussels textielbedrijf (1732-1734).

Engelen: De bokkerijders.

Diskussie over de bokkerijders en het sociaal banditisme tussen *Engelen* en *Blok*.

Damsma/Noordegraaf: Standen en klassen in een Zuidhollands dorp.

Devreese: Vakverenigingen, politieke partij en politieke actie in België tot ca. 1920.

Dekker: Oproeren in de provincie Holland 1600-1750.

Bakker/Nijhoff: Het Jordaanoproer.

Vandenbroeke: Seksualiteit en vruchtbaarheidskontrolle rond 1900.

Lucassen/Trienkens: Om de plaats in de kerk - een onderzoek naar maatschappelijke ongelijkheid, voornamelijk in de 19e eeuw.

Dekker: De rol van vrouwen in oproeren in de republiek.

De Meere: Inkomensgroei en inkomensongelijkheid te Amsterdam 1877-1940.

Van Gerven: Sociale werkelijkheid en mentale konstruktie in het werk van Jan van Boendale (eerste helft 14de eeuw).

Dermijn: De omgekeerde staking in Houtigehage 1952. Herinneringen van een vakbondsbestuuder.

Knotter: Sociaaldemokratische opvattingen van loon en loonstrijd in Nederland (1918-1940).

De Haan: Het huishouden in Nederlands verleden, een studie van de literatuur.

THEMANUMMER: Historiserende antropologie in Nederland m.m.v. *Blok, Bax/Nieuwenhuis, Verrips, Verrips-Roukens, Van den Bosch*.

Te verwachten zijn artikelen over:

Het gezin tijdens het ancien regime; Het lagere volk van Amsterdam 1780-1800; Reviewartikel over K. van Isackers *Mijn land in de kering*; themanummers over vrouwengeschiedenis, medische consumptie, voedsel in het verleden en literatuur als bron voor sociale geschiedenis, zijn in voorbereiding.

Kan ongefrankeerd zonder
nadere adressaanduiding
worden verzonden

ANTWOORDKAART
MAGTIGING Nr. 695
'S-GRAVENHAGE

MARTINUS NIJHOFF B.V.
LANGE VOORHOUT 9-11
'S-GRAVENHAGE

Staatsinrichting en Geschiedenis geïntegreerd? CSE 1981

C.M. van der Woude

C.M. v.d. Woude is docent aan de n.l.o. van de Gelderse Leergangen te Nijmegen. De in dit artikel naar voren gebrachte ideeën werkt de schrijver uit in de in 1981 te publiceren herziene druk van 'Geschiedenis op School.'

Met een niet te ontzeggen gevoel van actualiteit is het onderwerp 'Koning – Kabinet – Kamers' gekozen voor het CSE 1981. Via deze keuze komt voor het eerst het onderdeel Staatsinrichting in deze toetsvorm aan de orde. Dit gebeuren krijgt een extra dimensie daar het eveneens de eerste openbare proeve van bekwaamheid is nadat de koppeling van geschiedenis en staatsinrichting tot stand is gekomen dankzij de Mammoetwet.

Direct doemen vanuit dit perspectief een aantal vragen op.

Wat blijft over van de traditionele staatsinrichting?

Zal de stofomschrijving en literatuurkeuze van de CEGES duidelijk maken wat de visie is van de historicus op de staatsinrichting?

Wordt de staatsinrichting uit het dorre weetjeshok gehaald?

Wordt staatsinrichting in een politiek-maatschappelijke context geplaatst?

Betekent de historische dimensie een verrijking van de traditionele staatsinrichtingstof en de mogelijkheid tot beter begrip?

Om het modicus te stellen: worden structuren en processen blootgelegd of alleen formele kennisvragen gesteld zoals: Hoe komt een wet tot stand?

Uit de gestelde vragen, die uit te breiden zijn, volgt dat diverse partijen de gang van zaken nauwlettend zullen volgen.

De juristen, die destijds mokkend het roer hebben overgegeven aan historici.

De leraren maatschappijleer, veelal dit terrein claimend vanuit het politiek vormingsaspect.

En de leraren geschiedenis, dikwijls niet wetend waar de grenzen en mogelijkheden van de staatsinrichting liggen. *Dit eindexamen wordt de kapstok voor hun werken in de klas.*

In de stofomschrijving staat dat het onderwerp 'Koning – Kabinet – Kamers' behandeld dient te worden in het licht van het functioneren van ons constitutioneel parlementair stelsel – gezien tegen de historische achtergrond. Aandacht dient

daarbij besteed te worden aan: de verhouding tussen en de bevoegdheden van koning, ministers en volksvertegenwoordiging in 1815, in 1848, in 1917, heden.

Vervolgens worden namen, termen en begrippen opgesomd, welke als leidraad moeten dienen bij de behandeling van dit onderwerp, waarbij een onderscheid wordt aangebracht tussen Mavo en de andere eindexamencategorieën (Kleio nr. 3, 1980).

De beperkte wijze waarop de CEGES haar onderwerpen de laatste jaren omschrijft, maakt het leveren van kritiek al gauw mogelijk, gezegd moet worden dat dit deze keer gemakkelijk gemaakt wordt.

De keuze van jaartallen is te beperkt.

Het jaar 1840 (grondwetsherziening met daarin de invoering van de strafrechtelijke ministeriële verantwoordelijkheid) en zeker de periode 1866-1868 (waarin de Kamer de haar formeel toekomende macht bevecht tegen het kabinet en de koning in achtereenvolgens de zaak van de benoeming van minister Meyer tot gouverneur-generaal en de Luxemburgse kwestie) mogen niet ontbreken in het rijtje bakens dat voor de docenten is uitgezet.

Hetzelfde kan gezegd worden ten aanzien van 1939 en het tijdvak '45-'50. Genoemde jaren zijn van cruciaal belang bij het verklaren van verhouding tussen kabinet en Kamers.

Bange vermoedens rijzen wat betreft de intenties waarmee 1917 in de jaartallenlijst is opgenomen: via de begrippenlijst krijgt het woord pacificatie geen politieke uitwerking.

A. Lijphart heeft in zijn boek *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek* het belang van gebeurtenissen en hun weerslag in wat hij noemt het ongeschreven staatsrecht voldoende aangevoerd. Zijn boek dient daarom in de literatuurlijst opgenomen te worden ter verklaring van het functioneren van ons constitutioneel parlementair stelsel.

Kennis van de politieke pacificaties van 1917, regeling algemeen kiesrecht, verhouding openbaar-bijzonder onderwijs en aanzetten ter oplossing van het sociale vraagstuk, 1939, de opname van socialisten in het kabinet, en de sociaal-economische pacificatie van na de oorlog met de SER als hoogtepunt, waardoor allerlei pressiegroepen het beleid en daarmee de

verhouding kabinet-kamers kunnen beïnvloeden is in wezen onmisbaar bij het verkrijgen van inzicht in het voorgeschreven eindexamenonderwerp.

Hoe moet het begrip 'heden' worden opgevat? Vallen daaronder de jaren zestig en zeventig?

De verhouding 'Koning – Kabinet – Kamers' kan de leerling nog steeds duidelijk gemaakt worden aan de hand van de 'trias politica' van Montesquieu. Dit pre-industriële begrip passend in het tijdvak van het absolutisme, werkt echter eerder ver sluierend dan verhelderend.

Van machtscheiding is in Nederland nooit sprake geweest. De drie organen kroon, parlement en rechters hebben ieder afzonderlijk te maken met de uitoefening van een of meerdere functies (beleidsbepaling, beleidsuitvoering en beleidscontrole).

Bovendien wekt de trias-leer de suggestie dat er geen andere organen zijn die functies vervullen in beleidsvorming, -uitvoering en -controle, terwijl de vierde en vijfde macht, respectievelijk de ambtenaren en het geheel van pressiegroepen/adviesraden alom erkende fenomenen zijn op deze terreinen. De in de politicologie veel gebruikte systeemtheorie, welke er vanuit gaat dat in elke samenleving een zestal functies vervuld moet worden wil de politieke machinerie werken, is een betere ingang tot het doorgronden van de staatkundige en politieke werkelijkheid.

Verstrengeling van organen en functies wordt zichtbaar en tevens de uitholling van de drie klassieke machten, wanneer wij de functies onder de loep nemen:

- Selectie en articulering van wensen, het naar voren brengen van verlangens.
- Integratie en aggregatie van wensen, d.w.z. bundelen en op elkaar afstemmen van verlangens.
- Politieke communicatie, het overbrengen van wensen.
- Wetgevende of regelstellende functie.
- Uitvoeren van genomen maatregelen, opleggen van regels.
- Toetsing aan algemene kaders van de genomen besluiten.

Wanneer men deze functies naloop, wordt het duidelijk dat het ambtenare-napparaat (vierde macht) en de pressiegroepen/adviesraden (vijfde macht) de bevoegdheden van de drie klassieke organen uithollen.

Ten eerste zijn de vierde en vijfde macht zelfstandig actief bij het voorbereiden van het beleid, ten tweede zijn ze doorgedrongen in de eerste en tweede macht.

Om het laatste toe te lichten, dient het begrip 'gesloten circuit' geïntroduceerd te worden. Het landbouwbeleid wordt voorbereid door boerenorganisaties, adviesraden (landbouwschap), leden van de Tweede Kamer veelal afkomstig uit het groene front, de minister van landbouw, en ambtenaren, die veelal ook dezelfde achtergrond hebben. Gevolg derhalve, het deelbelang wordt al snel algemeen belang, en organisaties gaan zitten op een stoel waar ze eigenlijk niet thuishoren. Een kleine homogene groep maakt het beleid. Er is sprake van een 'gesloten circuit'. Een combinatie van de systeemtheorie en de genoemde ideeën van A. Lijphart, welke te vinden is in boek van J.Th.J. van den Berg/H.A.A. Molleman, *Crisis in de Nederlandse politiek*, biedt de mogelijkheid om het juridische kader met een politiek kader te verrijken.

Tevens kan op deze wijze de invloed van de besluitvorming op bovennationaal niveau (EEG, NAVO) op het beleid in ons land worden aangegeven. De begrippenlijst doet vermoeden dat de CEGES nog niet zo ver is en ook de vermelde literatuur belooft op dit punt nauwelijks opheldering met uitzondering van het werk van J.Th.J. van den Berg / J.J. Vis, *Parlement en Politiek*, 's Gravenhage 1978.

Er is kritiek te leveren op de keuze van termen en begrippen, het onderscheid dat daarbij gehanteerd wordt tussen *Mavo-leerlingen* en andere kandidaten en de literatuur ter oriëntatie.

De begrippen vierde en vijfde macht worden de Mavo-leerling in het geheel onthouden en de andere cindexamen kandidaten met mondjesmaat toegediend in de vorm van het begrip vierde macht.

Termen als pressie- en actiegroepen komen niet voor in de opsomming. Of moeten de kwalificaties buitenparlementair en harmonie- en conflictmodel deze fenomenen dekken?

Invloedrijke groepen met betrekking tot het functioneren van het kabinet en de kamers en hun onderlinge verhouding, zoals werkgevers en werknemers worden niet genoemd. De juridische context staat centraal. Het aangeven van een maatschappelijk kader wordt overgelaten aan de welwillende leraar. Het weglaten in de literatuur ter oriëntatie van het boek van H.A. van Wijnen *Van de macht des Konings*, dat als enige grondig de invloed van koning beschrijft is onbegrijpelijk.

Een volgend punt is dat de begrippen vrij-

wel probleemloos worden aangeboden. Ook de genoemde literatuur, met uitzondering van het reeds genoemde werk van J.Th.J. van den Berg en J.J. Vis doet dit of gaat de discussie slechts aan vanuit staatsrechtelijk oogpunt, terwijl hier juist de rol van het vak geschiedenis tot uiting dient te komen.

Over begrippen als monisme, dualisme, districtenstelsel, evenredige vertegenwoordiging, gekozen minister-president om er enkele te noemen is meer te zeggen dan de juridische handboeken doen.

Om een voorbeeld te geven. Een vraagstelling als 'Welke groeperingen zijn gebaat bij de invoering van een districtenstelsel?' behandelt geheel andere zaken dan de vraag 'Wat is een districtenstelsel'.

Men mag zich afvragen als het begrip monarchie gekend dient te worden waarom dan het begrip republiek niet wordt genoemd.

Ook de keuze van termen, begrippen in het licht van het onderscheid Mavo/Havo/Vwo is soms arbitrair.

Indien de betekenis van het kb gekend dient te worden op de Mavo dan geldt dit zeker voor de amvb, welke langzamerhand opgevat kan worden als de kb van een kabinet.

Begrip hebbend voor de moeilijke taak van de CEGES moet opgemerkt worden dat de summier omschrijving van het onderwerp en de keuze van de literatuur ter oriëntatie zich niet bepaald lenen om de staatsinrichting voor de eerste keer aan de orde te stellen.

Zoals de CEGES het nu aanbiedt, wordt niet duidelijk waarom staatsinrichting destijds ondergebracht is bij geschiedenis. Juristen hadden het kunnen blijven doen. De CEGES doorbreekt het traditionele patroon niet. De geschiedenisleraar zal er zo toe neigen staatsinrichting en geschiedenis gescheiden te blijven behandelen. Jammer, de kapstok blijft strikt juridisch.

De leraren maatschappijleer lachen in hun vuistje.

Tot slot enige literatuur-suggesties om deesignaleerde manco's te ondervangen:

Voor het politiek-maatschappelijke kader:

- J.C.M. van Arnhem, J.E. Keman, *Of je nu door de kat of de hond wordt gebeten. De invloed van politieke partijen op het overheidsbeleid*, in: *Intermediair*, 8 juni 1979.
- J.Th.J. van den Berg, H.A.A. Molleman, *Crisis in de Nederlandse politiek*, Alphen a/d Rijn 1975.²
- E.H. Kossmann, *De lage landen, 1780-1940. Anderhalve eeuw Nederland en België*, Amsterdam 1976.

- A. Lijphart, *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek*, Amsterdam 1979.³

- P.J. Oud, J. Bosmans, *Honderd jaren. Een eeuw van staatkundige vormgeving in Nederland, 1840-1940*, Assen 1979.

- A. Vondeling, *Tweede Kamer, Lam of Leeuw*, Amsterdam 1976.

- J.P. Windmuller, C. de Galan, *Arbeidsverhoudingen in Nederland*, Utrecht/Antwerpen 1977, deel 2. De hoofdstukken VII en XI.

Voor het staatsrechtelijk politiek kader:

- J.v.d. Putten, *Democratie in Nederland*, Utrecht/Antwerpen 1975.

- M.Th.J.F. van Maarseveen, *De heerschappij van de ministerraad*, 's-Gravenhage 1972.

- H.A. van Wijnen, *Van de macht des Konings*, Amsterdam 1975.

Kamer en Kabinet in 1849 'Mythe van al- en onmacht'

A. van Gils

De grondwetsherziening in 1848 heeft in het teken gestaan van directe invloed der gegoede burgerij op de vertegenwoordigende lichamen en van bezuiniging (door vereenvoudiging) op de staatsuitgaven.

De directe invloed van de burgerij kon verwezenlijkt worden zodra de *organieke* wetten, te weten de Kies-, Provinciale- en Gemeentewet en de wet op de Ministeriële Verantwoordelijkheid (zoals opgesomd in additioneel artikel 5 der Grondwet van 1848) door de Staten Generaal zouden zijn aangenomen.

De bezuinigingen op de staatsuitgaven konden verwezenlijkt worden bij de start van het op te treden kabinet.

Aanvankelijk zag het er in maart 1848 naar uit dat beide punten niet (te) lang op hun verwezenlijking hoefden te wachten. Koning Willem II, met zijn vlugge (in minder dan vier en twintig uur) ommezwaaï van conservatief naar liberaal, gaf daar al een aanzet toe. De Staatscommissie van 17 maart 1848 toog aan het werk. Zij had een tweevoudige opdracht. De eerste was het doen ontwerpen van voorstellen tot grondwetsherziening, de tweede het uitbrengen van een advies inzake de samenstelling van een toekomstige regering. Maar niet lang hierin begon het al te haperen.

Schimmelpenninck

Ze kreeg Graaf G. Schimmelpenninck, 's konings gezant in Londen, en niet Thorbecke, bezieler van de staatsrechtelijke hervormingen, de opdracht tot het vormen van een kabinet. Daarbij kwam dat de verstandhouding Thorbecke-Schimmelpenninck niet al te best was. Thorbecke had namelijk de biografie gekraakt, die Schimmelpenninck over zijn vader Rutger Jan, de raadspensionaris, had geschreven. Daarmee was de mogelijkheid om Thorbecke als minister in het Kabinet Schimmelpenninck op te nemen van de baan.

Maar Schimmelpenninck kwam ook in aanvaring met de Staatscommissie van 17 maart. Hij wilde een staatsinrichting naar engels model. Schimmelpenninck streefde naar een grondwet, waarin de aristocratie middels de Eerste Kamer haar macht en invloed kon blijven uitoefenen, waarin de Nederlands Hervormde Kerk min of meer als staatskerk zou gaan fungeren en waarin de koning minder direct betrokken kon raken bij het parlementair gebeuren. Schimmelpenninck wilde de door de

Staatscommissie gedane voorstellen tot grondwetsherziening niet voor zijn verantwoording nemen en trad af. Het Kabinet Schimmelpenninck is dan nauwelijks twee maanden aan het bewind geweest.

Kabinet De Kempnaer – Donker Curtius

In het daarna optredend Kabinet De Kempnaer – Donker Curtius (Donker Curtius was al Minister van Justitie in het Kabinet Schimmelpenninck geweest) ontbreekt Thorbecke wederom. Het zou in de lijn der ontwikkeling hebben gelegen indien Thorbecke de formatie-opdracht voor een nieuw kabinet had ontvangen of als minister was opgenomen in het dan optredende kabinet. Een andere mogelijkheid was om de Staatscommissie van 17 maart te transformeren tot ministerie, zodat zij haar eigen voorstellen tot grondwetsherziening zou kunnen verdedigen. Maar het een noch het ander geschiedde. De omzetting van de Staatscommissie tot ministerie was onmogelijk geworden wegens een ontstane tweespalt in de boezem van de commissie door het opzettelijk buitenspel zetten van Thorbecke in het Kabinet De Kempnaer – Donker Curtius. Daardoor stonden Thorbecke en Storm tegenover Luzac, Donker Curtius en De Kempnaer.

En Thorbecke alleen in het ministerie? Daar wilde de koning beslist niet aan. Thorbecke was een (te) controversieel figuur. Niet alleen dat de koning en Thorbecke elkaar niet verdroegen, maar ook in (bredere) Haagse kringen was Thorbecke niet geliefd. Hij, de steile, stugge professor, werd gevreesd om zijn dominerend gedrag. Dit laatste kwam vooral tijdens discussies naar buiten. Hierin poneerde Thorbecke meer dan dat hij ruimte liet voor tegenargumentatie. Ook werd Thorbecke meer als administrateur dan als bestuurder gezien.⁽¹⁾ Doorslaggevend was waarschijnlijk de verdenking dat hij zou sympathiseren met republikeinse ideeën.

Het Kabinet De Kempnaer – Donker Curtius heeft bij Thorbeckes geestverwanten weinig goeds kunnen doen. Vooral op Donker Curtius waren zij gebeten. Hij werd er op aangekeken een drijvende rol te hebben gespeeld bij het buitensluiten van Thorbecke. Deze harde bejegening heeft er onder meer toe bijgedragen dat het Kabinet De Kempnaer – Donker Curtius zijn meest belangrijke taak, het bij de Staten Generaal indienen van wets-

voorstellen ter verwezenlijking van additioneel artikel 5 der Grondwet, niet heeft kunnen voltooien. Slechts een negental maanden, van februari tot en met november 1849, is dit kabinet aan het bewind geweest.

De successievelijk afbrokkelende Kabinet De Kempnaer – Donker Curtius heeft bij zijn heengaan op weinig kunnen bogen. De voor de werking van de staatsrechtelijke hervormingen van 1848 zo belangrijke organieke wetten zijn niet verder gekomen dan wetsvoorstellen. Zo verwierp in mei '49 de Tweede Kamer het wetsvoorstel inzake de Vereniging en de Vergadering, trok het Kabinet in mei '49 het wetsvoorstel op de Ministeriële Verantwoordelijkheid in, beantwoordde het Kabinet niet de Voorlopige Verslagen van de wetsvoorstellen inzake het Enquêterecht en de Kies- en Provinciale Wet. De voorstellen inzake de Lager Onderwijs- en Gemeentewet waren niet eens ingediend.

Waarom Kabinet De Kempnaer – Donker Curtius zo snel verdwenen?

Hoe beschrijven diverse auteurs het zo snelle verdwijnen van dit kabinet? Hoe bezien zij de toch wel merkwaardige strijd van hervormingsgezinde kamerleden tegen een hervormingsgezin kabinet?

Bij Blok lezen wij dat 'de Regering buiten machte was, ten dele ook door gebrek aan goede ambtenaren, meer tot stand te brengen dan, zoals Thorbecke spijtig opmerkte, de wet op de Pharmacopaea en de Macaronifabrieken.'⁽²⁾

Van Welderen Rengers stelt 'aan Donker Curtius werd voorbarigheid, ontijdige indiening van niet gerijpte geestesvruchten ten laste gelegd, aan De Kempnaer werd traagheid verweten.'⁽³⁾

De Bruyne en Japikse wijten het verdwijnen van het kabinet aan de door de Kamer geuite kritiek. Zij schrijven dat 'de ontwerpen van het Ministerie vielen, als zij niet beantwoordden aan het gewicht van de te regelen onderwerpen, in de Kamer in handen van een deskundige die met onverbiddelijk strenge kritiek al hun leemten aan het oog zou bloot leggen. Aan die kritiek zijn noch de wetsvoorstellen van Donker Curtius noch die van De Kempnaer bestand geweest.'⁽⁴⁾ Op hetzelfde spoor zit Boogman. Ook hij concludeert dat het kabinet moest wijken vanwege de grote kritiek van het merendeel der liberalen en in het bijzonder van Thorbecke en Groen van Prinsteren en door de nederlagen die het kabinet in de Kamer leed met

de ingediende wetsvoorstellen.(5) Ouds oordeelvelling is 'dat de Kamer geen vertrouwen in het ministerie had om de Grondwet te laten uitvoeren'(6) en volgens Zwager ligt de val van het ministerie opgesloten in zijn eigen zwakheid.(7)

Ook de Kamerleden van toen hebben hun oordeel omtrent het Kabinet De Kempenaer – Donker Curtius niet voor zich gehouden. Groen van Prinsterer, in de Kamer opioneerde hij feller dan Thorbecke, hekelde in zijn befaamde interpellatie van 17 juli 1849 het ministerie als volgt: 'de Regering schiet in alles tekort; het is niet eenstemmig omdat de ministers het vaak onderling oneens zijn het heeft ook niets gedaan of afgedaan of zelfs maar voorbereid; het heeft door ondergeschikte ontwerpen de Kamer afgeleid van belangrijke zaken.' Maar wat iedereen, zowel in als buiten de Kamer, verwachtte, het indienen van een motie van afkeuring, deed Groen juist niet! Donker Curtius verweerde zich niet erg overtuigend. Hij schoof de schuld van zich af en memoreerde hoe hard het kabinet werkte om het ambitieuze program 'in de zin der Grondwet' af te werken. Hard werken is niet altijd een synoniem voor goed werken. Maar Van Zuylen van Nyevelt schoot te hulp, toen hij constateerde 'dat het kabinet te hard en te onbillijk werd bejegend daar waar men over gebrek aan ijver en werkzaamheid heeft geklaagd.'(8) Groen (zie hierboven) dacht daar heel anders over. Veel vager daarentegen is de getuigenis van de kamerlid Van der Linden. Hij liet optekenen: 'Neen, ik geloof dat dit ministerie niet gevallen is door mishandeling. Geen sympathie hebben is niet mishandelen.'(9) En het toenmalige kamerlid A.J. Duymaer van Twist (later Gouverneur-Generaal van Nederlands Oost Indië) meende dat het kabinet de kracht miste om te doen wat in 's lands belang nodig was.

Over een weer andere boeg gooide het de Commissie van Rapporteurs inzake het wetsvoorstel op de Uitoefening van de Vereniging en Vergadering. In haar verslag constateert zij 'dat (het wetsvoorstel) niet overeenkomt met de billijke verwachtingen ontstaan door de grondwetsherziening.'

Maar ook Thorbecke, de sleutelfiguur uit deze periode, heeft ons zijn mening over de val van het ministerie nagelaten. 'De groote, de overgroote meerderheid der Kamer heeft dat vorig Kabinet bestreden' en, zo vervolgt ministers Thorbecke, 'het is volkomen onjuist wanneer de spreker uit de hoofdstad de tegenwoordige Ministers van Binnenlandsche Zaken genoemd heeft als hem, die aan het hoofd stond van

degenen welke aan het vorige Ministerie zijne werkeloosheid heeft verweten, maar in zonderheid heeft men het vorige Ministerie bestreden op deze grond, gelijk de geachte spreker uit Nijmegen zich heeft uitgedrukt, dat dat Ministerie zich achter de Grondwet, die het zelf had helpen invoeren, scheen terug te wijken. Men heeft het bestreden omdat het niet was in overeenstemming met de Vertegenwoordiging. Men heeft de aftreding van dat Ministerie gewenst in het belang van het land omdat men er niets meer van verwachtte.'(10)

Maar de ironie wil dat na één jaar bewind Thorbecke het kamerlid Van Voorst met praktisch dezelfde verwijten tegen het Kabinet Thorbecke komt als die welke Groen tegen De Kempenaer – Donker Curtius inbracht!

Voor de val van het Ministerie De Kempenaer – Donker Curtius is dus wel een aantal redenen aan te wijzen. Vooreerst deze: de politieke reden dat dit kabinet 'er nooit had mogen zitten'. Het buitensluiten van Thorbecke heeft veel rancune gewekt en daardoor de oppositie extra wind in de zeilen gegeven. De andere reden is dat de door het kabinet ingediende wetsvoorstellen én naar inhoud (niet vooruitstrevend genoeg) én naar vorm (onder meer de procedurele kant van wetgeving) te mager bleken om er een kamermeerderheid voor te vinden. De overeenstemming tussen eerder vermelde auteurs en de toenmalige kamerleden geeft een goed beeld van het falen van het Kabinet De Kempenaer – Donker Curtius.

Het functioneren van de Kamer vóór en na 1848

Maar er is meer. Laten wij dan nu de camera eens richten op (het functioneren van) de Tweede Kamer in 1849. Welk plaatje krijgen we dan?

Voorop dient te worden gesteld dat er een duidelijke scheidslijn ligt in het functioneren van de Kamer vóór en na 1848. Vóór 1848 lag op het terrein van wetgeving en bestuur het overwicht bij de koning. Na 1848 kwam er de grondwettelijke mogelijkheid het overwicht te verleggen van de koning naar de Tweede Kamer; op het terrein van het bestuur door middel van de wet op de Ministeriële Verantwoordelijkheid. De ministers werden zodoende ook politiek verantwoordelijk en konden zich niet meer verschuilen achter de koning. Op het terrein van de wetgeving middels het aan de Tweede Kamer gegeven recht van *amendement*. Dit amendementsrecht gaf de Kamer de mogelijkheid wijzigingen in een wetsvoorstel aan te brengen. Thorbecke formuleerde dit recht als een wederkerige aanvulling van inzicht en de daar-

uit ontsprongen verbetering van hetgeen aan hun gemeenschappelijke deliberatie is onderworpen.(11)

Hoe geschiedde nu wetgevende arbeid vóór 1848? Nadat een *ontwerp* van wet de ministeriële burelen verlaten had werd het via (de directeur van) het Kabinet des Konings ter overweging naar de Raad van State gezonden. De eventueel door de Raad gemaakte bemerkingen werden al dan niet in het ontwerp opgenomen en als *wetsvoorstel* ook weer via (de directeur van) het Kabinet des Konings aan de Tweede Kamer gezonden. De Griffie van de Kamer zond dit wetsvoorstel direct naar de onderscheidene *afdelingen*. Een uit hun midden verkozen rapporteur bracht verslag uit waarna alle rapporteurs gezamenlijk een algemeen verslag uitbrachten. Dan beraadslaagde de Kamer over het ingekomen wetsvoorstel en kon zij of het wetsvoorstel aannemen of verwerpen. De hier geschetste *formele* gang van vóór 1848 is anders dan de praktijk liet zien. Want ook vóór 1848 werd Amendementsrecht toegepast, maar dan op basis van *gewoonte*. Volgens de regels van dit stukje *ongescheven* staatsrecht liet de koning, alvorens een wetsvoorstel bij de Tweede Kamer in te dienen, peilen hoe dit zou vallen. Dit peilen, ook wel *transigeren* genoemd, geschiedde door personen (Tweede Kamerleden of de directeur van zijn kabinet) die het vertrouwen van de koning genoten. (N.b. Pas in februari 1862 werd de dubbelfunctie van directeur van het kabinet des konings en secretaris van de ministerraad opgeheven.) Uiteraard geschiedde dit alles achter de schermen. Kwam er op deze manier overeenstemming dan werd pas het wetsvoorstel ingediend en na het boven omschreven afdelingsonderzoek (wat natuurlijk weinig kon voorstellen) volgden de beraadslaging en besluitvorming in de kamer. Maar ook in de Afdelingen der Kamer was 's konings invloed onloochenbaar. Menig rapporteur had een (vertrouwens) relatie met de koning. Daar komt bij dat de functie van rapporteur in de loop der jaren meer en meer was uitgegroeid tot een zelfstandig optreden zodat het *hun* standpunt was dat buiten de afdelingen werd gebracht. Ook de slotakte *in* de Kamer kon niet representatief geacht worden voor een goede beraadslaging en besluitvorming. Maximaal een tien- of twaalfstal kamerleden behandelden en beslisten uiteindelijk de zaken.(12)

Op het terrein van wetgevende arbeid kon de Tweede Kamer na 1848 zich direct inhoudelijk bezighouden met ingediende wetsvoorstellen. Hiertoe had de grondwet haar het recht van amendement gegeven.

Met dit *politieke* recht kon de Kamer de van het kabinet afkomstige wetsvoorstellen wijzigen en zodoende 's konings invloed terugdringen.

Hoe heeft de Kamer na 1848 dit politieke recht gehanteerd? Uit wat wij weten van de val van het Kabinet De Kempener – Donker Curtius in 1849 blijkt onder meer dat het kabinet niet bij machte was wetsvoorstellen in te dienen die een kamermeerderheid konden opleveren.

Maar heeft de Kamer dan niet geamendeerd om die wetsvoorstellen een voor haar gunstige inhoud te geven? Ja, maar met zeer weinig succes. Uitgaande van wat de Kamer-, Afdelings- en Commissieverslagen naar buiten brengen is het beeld te construeren dat de Kamer niet bij machte was om het amendementsrecht goed en effectief te gebruiken. De Kamer was dit zo belangrijke recht min of meer in de schoot geworpen. Zij was er nog niet rijp voor, terwijl ook de organisatorische kant, welke aan het amendementsrecht vastzit, geheel van de grond af moest worden opgebouwd.

Zo ook het afdelingsonderzoek. Nu moest in de afdelingen het gevoelen tot stand komen *hoe* over het ingediende wetsvoorstel werd gedacht. Het vernemen van elkaanders standpunt vereiste een meer genuanceerd praten en luisteren, geven en nemen dan zij gewend waren. De Kamerleden stonden voor de opgave om *samen te werken*. En dit voor Kamerleden die zich op de eerste plaats vertegenwoordiger van hun kiesdistrict voelden. Dit alles was beslist niet bevorderlijk voor het afdelingswerk. En juist de afdelingen waren de smidse van de amendementen.

Ook de functie van de rapporteurs onderging een grote wijziging. Aan hun *zelfstandig* rapporteren moest een eind worden gemaakt. De rapporteurs werden spreekbuizen, de monden waarmee de afdelingen spraken.

Werd er een amendement ingediend, dan ontwikkelden zich in de Kamer oeverloze (orde)debatten om (enigszins) de aard van het amendement vast te stellen, wanneer ze in behandeling of in stemming dienden te worden genomen resp. gebracht, de termijnen die daarbij in acht moesten worden genomen etc. En vaak werd omwille van de tijd de (eind)stemming over de diverse (sub)amendementen maar achterwege gelaten. Met vallen en opstaan moest de Kamer het fenomeen 'amendementsrecht' leren gebruiken.

Bovengenoemde inhoudelijke en formele kant van het amendementsrecht diende voorts op een juiste en overzichtelijke wijze in het Reglement van Orde der Kamer te worden opgenomen. Maar een Kamer die zo worstelde met de praktijk

van dit recht, kon daarin niet slagen. Extra verzwarend werd het Kamerwerk doordat de Kamer of de afdelingen meer en meer zaken omwille van technische, procedurele of inhoudelijke aard naar commissies gingen verwijzen. Dit alles heeft duidelijk zijn sporen nagelaten.

Het aantal klachten, zowel in als buiten de Kamer, over haar onvermogen om tot enigszins doeltreffende arbeid te komen, was zeer groot. (13) Ook het intellectuele peil der kamerleden was niet al te denderend. Tijdens de behandeling van de Scheepvaartwetten bleken maar weinig Kamerleden enige kennis van zaken te hebben. (14) En ook de commissies droegen, onder meer wegens de hoge absentie, niet bij aan een goede en snelle afhandeling van zaken. (15) Groens conclusie ligt er ook niet om. Volgens hem was de Kamer tijdens het Kabinet De Kempener – Donker Curtius een volslagen anarchie. (16) Wie dan toch van zo'n Kamer verwacht dat zij met doeltreffende amendementen wetsvoorstellen zal corrigeren, verwacht teveel.

Ook Van Hall heeft dit ingezien. Tijdens de behandeling van het wetsvoorstel op de Vereniging en Vergadering zei hij: 'dat wij nog allemaal staan in het begin onzer carrière ten aanzien van de toepassing van het recht van amendement.'

Bij de Algemene Beschouwingen over de begroting voor 1851 stelde Schooneveld dat de Kamer onder het vorige kabinet geen gebruik van het recht van amendement had gemaakt. Waarom de Kamer niet amendeerde, dat duidt hij niet aan. Was het omdat de Kamer doorgewoond niet kon maar wel wilde, of wilde de Kamer niet (zij beoogde allereerst de val van het Kabinet De Kempener – Donker Curtius) en verschool zij zich achter de wetenschap ook niet in staat te zijn om te amenderen?

Het recht van amendement een uiterst middel?

Wat betreft de wil om te amenderen, de opmerking van Thorbecke tegen Van Rijckevorsel (al liet T. zich dan wel lelijk in zijn kaart kijken) brengt ons iets naderbij. 'Wij zijn niet geroepen', aldus Thorbecke, 'om de wetten te maken. De ministers moeten er zodanige voorstellen dat zij ook aannemelijk zijn.' Maar dit zegt ook iets van de (te) afwachtende houding van de Kamer inzake de toepassing van het amendementsrecht.

En hoe stond het kabinet tegenover het amendementsrecht? Tijdens de behandeling van het Reglement van Orde van de Tweede Kamer zei De Kempener (Minister van Binnenlandse Zaken): 'dat het recht van amendement een uiterst middel, een noodmiddel was. Het Gouvernement

was er op uit wijzigingen van wetsvoorstellen zoveel mogelijk in eigen hand te houden' (17) Het kabinet duldde dus niemand in de staatsrechtelijke keuken. Maar ook hier bleek het onvermogen van de Kamer om dit van weinig inzicht getuigende standpunt van de regering, met betrekking tot de veranderde (staatsrechtelijke) omstandigheden, te doen ombuigen.

Uitspraken gedaan in precaire zaken willen vaak 'de kool en de geit sparen'. Dit geldt de analyse van A. Vogelsang, Burgemeester van Heinenoord, vele malen gekandideerd als tweede kamerlid, maar even zovele malen niet gekozen, met betrekking tot Groens befaamde interpellatie van 1849. In een van zijn hand verschenen brochure 'Nederland na de Grondwetsherziening van 1848' karakteriseerde hij Groens interpellatie als volgt: 'De schuld moest van de schouders van de leden der Tweede Kamer worden gewenteld en toch niet in alle hare zwaarte op de Regering worden geworpen. Vandaar, lofspraak bij verwijt, vandaar geen krenkend voorstel in bepaalde vorm. Het Ministerie is "en demeure" gesteld.' (= de wacht aangezegd)

Om terug te keren naar de kern van dit verhaal. Het Kabinet De Kempener – Donker Curtius is én om politieke redenen gevallen én door eigen onmacht. Om politieke redenen: dit kabinet had er naar, het oordeel van een kamermeerderheid nooit mogen zitten. Door eigen onmacht: het niet in staat zijn om technisch goede wetsvoorstellen te doen en het ontbreken van een politieke visie die zijn neerslag had moeten vinden in de gedane wetsvoorstellen. Daar komt bij dat de Kamer tekortschoot bij het uitoefenen van het recht van amendement. Bij de toepassing door de Kamer van dit amendementsrecht heb ik min of meer *meetbare* motieven kunnen aanvoeren waarom de Kamer niet bij machte was om met succes dit recht ten opzichte van haar onwelgevallige wetsvoorstellen te hanteren. Een *niet meetbare* factor die ook heeft meegespeeld bij het al of niet toepassen van het amendementsrecht wil ik U aan het slot van dit verhaal niet onthouden. Het gaat over de prerogatieven des konings.

Dit stelsel, ook wel de 'koninklijke prerogatieven' genoemd, heeft als een smoorden boven (de vernieuwingsgezinde krachten van) de Kamer gehangen. Deze prerogatieven werkten op tweeërlei terrein. Ten eerste in de personele sfeer van het benoemen en ontslaan door de Koning van ministers die zijn vertrouwen verworven of verspeeld hadden. En menig minister, met de Kamer in botsing geraakt, kon

rustig blijven zitten, zolang de koning hem maar vertrouwen bleef schenken.

Maar ook op het terrein van het indienen van voorstellen, het vragen om inlichtingen vanuit de Kamer werkte dit stelsel verlamdend. Vooral omdat in menig bang kameroog al gauw een koninklijk prerogatief werd geschonden. Derhalve heeft het als schot vóór de boeg bedoelde betoog van Van Zuylen van Nyevelt. JPP, om wat al te zeer op drift geraakte kamerleden af te remmen, waarschijnlijk zijn uitwerking niet gemist. Ook op de Kamerleden die serieus poogden de tijden van vóór 1848 niet te doen terugkeren. Van Zuylen van Nyevelt (en hij genoot prestige) betoogde dat 'hoe men denken moge over de uitgestrektheid van het recht van amendement, er is egter aan dat regt eene natuurlijke grens en die grens wordt aangetroffen daar waar volgens de Grondwet het koninklijk prerogatief begint.' (18) En in menig kameroor zal de echo van dit schot nog lang nagedonderd hebben. Maar ook Thorbecke zat met zijn mening 'dat het regt van Amendement heeft uit de aard der zaak zijne natuurlijke grenzen' akelig dicht op de helen van Van Zuylen van Nyevelt.

Het Kabinet De Kempenaer – Donker Curtius was niet met trompetgeschal maar met achterdocht en wantrouwen door de Kamer ontvangen. Het was ook niet een kabinet dat met veel verve en inventiviteit de problemen tegemoet trad. Maar om alleen dit kabinet als remmer en vertragende factor in zaken van wetgeven de arbeid te brandmerken, gaat beslist te ver. De Grondwet van 1848 verstond onder wetgeving een product van samenwerking tussen Kamer en kabinet. En dat verplichtte de Kamer haar huiswerk goed te doen.

Noten

1. C. W. de Vries, *De ongekende Thorbecke*, pgs. 17, 42 (voetnoot), 150
2. P. J. Blok, *Geschiedenis van het Nederlandsche Volk*, derde, herziene druk, Deel LV, pg. 408
3. W. J. van Welderen Rengers, *Schets ener parlementaire geschiedenis*, vierde bijgewerkte uitgave, Deel 1, pg. 18
4. J. A. de Bruijne en N. Japikse, *Staatkundige geschiedenis van Nederland in onze tijd*, Deel 1, pg. 51
5. J. C. Boogman, *Rondom 1848*, pg. 79
6. P. J. Oud, *Het Constitutioneel Recht van het Koninkrijk der Nederlanden*, tweede druk, Deel 1, Hoofdstuk IV, pg. 268
7. H. H. Zwager, *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, Deel X, Hoofdstuk III, pgs. 69-70
8. Handelingen Tweede Kamer 1850-1851, pg. 179, kol. 2
9. Handelingen Tweede Kamer 1850-1851, pg. 212, kol. 2
10. Handelingen Tweede Kamer 1850-1851, pg. 232, kol. 2
11. J. R. Thorbecke, *Aantekeningen op de Grondwet*, pg. 151
12. Handelingen Tweede Kamer 1849, pg. 305, kol. 2, Commissie Herziening Reglement van Orde voor de Tweede Kamer
13. Handelingen Tweede Kamer 1849-1850, pg. 353, kol. 1
14. Handelingen Tweede Kamer 1849-1850, Zitting 1 juli, pg. 5, kol. 2
15. Handelingen Tweede Kamer 1850-1851, pg. 430, kol. 2
16. Handelingen Tweede Kamer 1850-1851, pg. 679, kol. 2
17. Handelingen Tweede Kamer 1849-1850, pg. 347, kol. 2 en pg. 360, kol. 1
18. Handelingen Tweede Kamer 1850-1851, pg. 421, kol. 2

Het Mavo-project – 'Omgaan met verschillen'

Ruud Bolsius, Dago Steenis

In dit artikel willen wij de lezers van Kleio informeren over het Mavo-project en de positie van het vak geschiedenis daarin. Paragraaf 1 biedt een korte historische schets van de motieven die tot het Mavo-project geleid hebben. Een overzicht van de doelstellingen en uitgangspunten wordt in paragraaf 2 gegeven, terwijl de organisatie van het project in paragraaf 3 aan bod komt. Na dit algemene – meer op het project als totaliteit – gerichte onderdeel volgt in de volgende paragrafen een op het vak geschiedenis toegespitste uiteenzetting.

In paragraaf 4 wordt nader ingegaan op de onderwijskundige oogmerken van het project in relatie tot het geschiedenisonderwijs binnen het Mavo. Onder meer wordt het differentiatiemodel beschreven en toegelicht. Paragraaf 5 bevat de geschieddidactische uitgangspunten ten aanzien van het geschiedenisonderwijs zoals dat in het Mavo-project geconcretiseerd wordt.

Het Raamplan geschiedenis voor de leer-

jaren 2, 3 en 4 van het Mavo is het voornaamste onderwerp van paragraaf 6.

In dit Raamplan wordt de pedagogische situatie van de leerlingen als uitgangspunt genomen. Een zeer gedetailleerde uitwerking van het meer globale Raamplan uit paragraaf 6 wordt in paragraaf 7 gegeven. Hierin wordt het 2e leerjaar van het mavo zoals dat door het mavo-project voor geschiedenis is uitgewerkt, beschreven. Uitgaande van een attitudinaal jaardoel wordt in 8 thema's de leerstofsequentie van het 2e leerjaar omschreven. Het artikel wordt besloten met paragraaf 8 waarin een vooruitblik op het Raamplan van het 3e en het 4e leerjaar gegeven wordt.

1. Korte historische schets

Met de invoering van de wet op het voortgezet onderwijs in 1968 werd de mogelijkheid gecreëerd om aan de vierjarige Mavo-school een driejarige afdeling te verbinden.

Vanaf het begin bleek het onduidelijk in hoeverre de driejarige afdeling een ver-

snelde vier-jarige opleiding zou zijn, of dat het lager niveau zou inhouden.

De toelaatbaarheid van mavo-3-leerlingen tot het Middelbaar Beroeps Onderwijs verwijst naar de opvatting van een versnelde vier-jarige opleiding.

In de praktijk bleek echter dat de toelating van Mavo-3 abiturienten tot het M.B.O. zeer twijfelachtig was.

Mede door deze gebrekkige doorstromingskansen liep het aantal Mavo-3-leerlingen terug (559 afdelingen in 1969, in 1973 nog slechts 394 afdelingen) en ontstond er een toenemende doorstroming van Mavo-3-leerlingen naar Mavo-4.

Bovendien is er een nog steeds toenemende tendens bespeurbaar naar algemeen vormend onderwijs, wat zijn invloed heeft op een grotere toeloop van potentiële Mavo-leerlingen naar het Havo. Het leerlingenbestand van het Mavo is daardoor heterogener geworden. De bezorgdheid in Mavo-kringen over deze situatie leidde in 1971 tot de instelling van een commissie. In 1972 publiceerde deze haar conclusies.

Deze houden in dat de oplossing van de hiervoor aangeduide problematiek gevonden moest worden in een reorganisatie van het Mavo.

Deze reorganisatie zou als kenmerken hebben:

— een vierjarige cursusduur voor alle leerlingen:

— de mogelijkheid het Mavo af te sluiten met een examen, waarbij de leerlingen per vak uit twee niveaus kunnen kiezen.

Na de publicatie werd het rapport door de z.g. Lochemse werkgroep besproken en aanvaard.

In het voorjaar van 1974 liet de staatssecretaris aan de Tweede Kamer weten, dat hij groen licht kon geven voor het Mavo-project. In overleg met het Mavo-Verband, de inspectie en het departement namen de landelijke pedagogische centra de taak op zich het project nader vorm te geven.

2. Doelstellingen en uitgangspunten.

De Mavo van de toekomst zal voor alle leerlingen vierjarig zijn. Daarbij hoeven de leerlingen niet allemaal evenveel te presteren in de zes vakken die bij deze vierjarige Mavo horen.

Ze moeten wel in alle zes vakken examen afleggen, maar kunnen kiezen op welk niveau ze dat willen doen.

Nu zijn er twee manieren om met de bovenstaande situatie te kunnen omgaan. De scholen kunnen op eigen kracht proberen aan de leerlingen dat onderwijs te geven dat uiteindelijk afgesloten wordt met een al dan niet geprofileerd diploma. Daarnaast is er de weg van het Mavo-project.

De weg van het Mavo-project is zeker niet de meest eenvoudige. Vooral omdat getracht wordt op systematische wijze differentiatie zowel naar leerstof als naar didaktiek te realiseren.

Differentiatie naar leerstof en didaktiek gaat uit van de erkenning dat leerlingen verschillend zijn en dat aan die verschillen moet worden tegemoet gekomen.

Dat gebeurt niet door de klassen nog meer homogeen te maken, door verfijnder te selecteren of door leerlingen voortijdig in een bepaalde groep te plaatsen, voorzien van een label.

Door zeer nadrukkelijk het accent te leggen op de mogelijkheden die er liggen in het differentiëren in de didaktiek wil het Mavo-project bereiken dat docenten komen tot het accepteren van verschillen tussen leerlingen.

Deze acceptatiegedachte zal mede door ondersteuning vanuit het project in de praktijk van het lesgeven tot uiting moeten komen.

Bij de realisering van de doelstellingen speelt een aantal overwegingen in de opzet van het Mavo-project een rol.

1. Het Mavo-project wil de relatieve autonomie van de school bevorderen.

De deelnemende scholen zijn zelf verantwoordelijk voor de inhoud en de vorm van hun onderwijs.

Dit binnen de kaders van de onderwijswetgeving en de daaruit voortvloeiende besluiten.

2. Het Mavo-Project neemt de huidige situatie als uitgangspunt. Veranderingen komen geleidelijk tot stand.

3. Centraal in het Mavo-Project staat de schoolwerkplanontwikkeling. Op iedere school zal het team zich af moeten vragen op welke wijze zij als *team* met de verworvenheden van het Mavo-project, zowel inhoudelijk als organisatorisch, kunnen omgaan.

4. Het Mavo-project dicteert geen oplossingen, maar geeft wegen aan en zoekt samen met de scholen naar oplossingen.

Om doelstellingen en de grondgedachte daarachter in de praktijk vorm en inhoud te geven, is een organisatie voor de begeleiding opgezet.

Op dit aspect gaan we in de navolgende paragraaf in.

3. De organisatie

De organisatie van een project, waarbij op dit moment al meer dan 200 scholen zijn aangesloten en ongeveer 140 mensen (waarvan enkelen dagelijks en de overigen 1 à 2 dagen per week) in de begeleiding betrokken zijn, is vrij complex.

In deze paragraaf kan derhalve slechts in hoofdlijnen uiteengezet worden op welke wijze de activiteiten in het Mavo-project

georganiseerd worden. Centraal staan de deelnemende scholen.

Het Mavo-project is een soort drietraps raket. Er wordt onderscheid gemaakt in experimenteer-, volg- en overige scholen. De laatste trap is bovendien nog onder te verdelen in een aantal na elkaar komende 'golven'.

Elke school die deelneemt aan het project, krijgt een begeleiding van vijf jaar. Twee jaar voorbereiding en 3 jaar ondersteuning bij de uitvoering in klas 2, 3 en 4.

In totaal: 200 Experimenteer- Volg- en Overige scholen komen verspreid over het hele land voor.

PLANNING VAN HET PROJECT IN DE TIJD

75 76 77 78 79 80 81 82 83 84

Bij de begeleiding van de scholen wordt een onderscheid gemaakt in een z.g. 'vakkenlijn' en een 'schoollijn'.

De vakkenlijn is een verzamelbegrip voor de ontwikkelingen in en voor de vakken (het microniveau van een school).

Het begrip schoollijn wordt gehanteerd om de ontwikkelingen van de school als geheel aan te duiden (het mesoniveau van een school).

In de visie van het Mavo-Projekt is een school geen optelsom van autonome vakken, maar een samenhangend systeem, waarvan het geheel meer is dan de som der delen.

Deze visie komt derhalve in de projektorganisatie naar voren.

Vakkenlijn

Op de 'vakkenlijn' zijn veertien vakbegeleidingsgroepen aan het werk.

De vakbegeleidingsgroepen houden zich bezig met alle vakken behalve maatschappijleer, godsdienst en gymnastiek.

Deze laatste vakken kennen geen eindexamen en het Ministerie van Onderwijs ziet daarin een reden ze uit te sluiten van ondersteuning. Voor muziek zijn wel faciliteiten beschikbaar.

Deze zijn echter bevroren ten gunste van de ontwikkelingen in het vak handel.

Een vakbegeleidingsgroep bestaat uit een tiental docenten en een vakdidaktikus.

Zij worden begeleid door een onderwijskundige.

De onderwijskundigen tezamen vormen de onderwijskundige staf en hebben de dagelijkse voortgang van het projekt tot hun verantwoording.

De vakdidaktikus en vakdocenten zijn in deeltijd-dienstverband variërend van één tot twee dagen per week.

De taak van de vakbegeleidingsgroepen is tweeledig.

Zij produceren in overleg met de deelnemende docenten van de scholen lesmateriaal dat geschikt is om in te spelen op individuele verschillen tussen leerlingen. Daarbij komen ook aanwijzingen hoe er in de klas mee gewerkt kan worden.

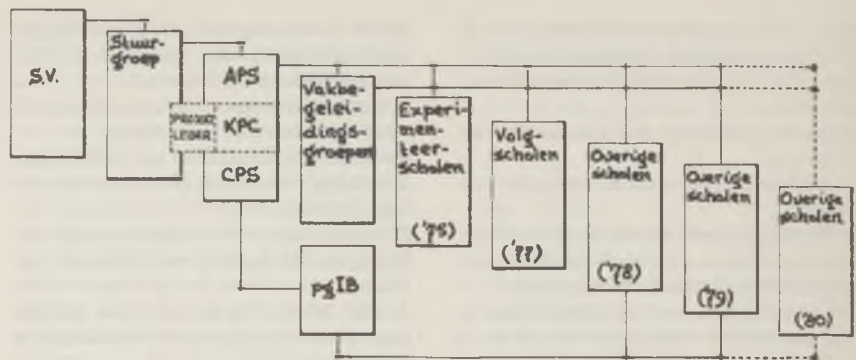
Tevens verzorgen zij bijeenkomsten voor docenten om hen vaardiger te maken in het omgaan met heterogene groepen (differentiatie binnen klasseverband).

Deze bijeenkomsten vinden in dit cursusjaar al in een 9-tal regio's plaats en beslaan ongeveer één hele dag en vier middagen per groep.

Schoollijn

Op de 'schoollijn' verzorgen de onderwijskundige staf en de projektgroep-interne begeleiding de bijeenkomsten.

De onderwijskundige staf neemt de experimenteer- en volgscholen voor haar rekening, terwijl de projektgroep interne Be-

De organisatie van het Mavo-projekt.

In 1980 kan zich opnieuw een 3e groep Overige scholen aanmelden. Inmiddels hebben zich al meer dan 120 scholen opgegeven om aan de 3e ronde van het Mavo-projekt mee te doen.

Vanaf het cursusjaar 1980-1981 nemen er dus meer dan 300 scholen deel aan het projekt.

Of er nog meer scholen zullen volgen is nog niet beslist.

Verklaring van de in het schema gebruikte afkortingen:

S.V. = Staatssecretaris

A.P.S. = Algemeen Pedagogisch Studiecentrum

K.P.C. = Katholiek Pedagogisch Centrum

C.P.S. = Christelijk Pedagogisch Studiecentrum

geleiding de 1e en 2e groep overige scholen begeleidt (in 12 clusters). De aanpak via de schoollijn is gericht op de ontwikkeling van de interne schoolorganisatie.

De interne schoolorganisatie maakt als het ware de bedding klaar voor de ontwikkelingen in de vakken.

Deze ontwikkelingen kunnen daardoor beter op elkaar worden afgestemd. De school blijft op die manier een geïntegreerde eenheid.

In bijeenkomsten met directeurs en coördinatoren van de deelnemende scholen wordt zowel tijdens de voorbereidingsperiode van twee jaar als tijdens de uitvoeringsperiode van 3 jaar nagegaan wat het Mavo-projekt betekent voor de organisatie van het totale schoolgebeuren.

Als afsluiting de organisatie van het projekt in schema naar de toestand in het schooljaar 1979-1980.

4. Omgaan met verschillen: wat houdt dat voor geschiedenis in?

In het Mavo-projekt wordt ervan uitgegaan dat de verschillen tussen leerlingen ook binnen één schooltype nog groot zijn. In het onderwijs dient derhalve met deze verschillen rekening gehouden te worden. Anders gezegd: in het lesgeven zal differentiatie naar leerstof en didaktiek op systematische wijze ingebracht moeten worden om met de klas als heterogene groep te kunnen blijven werken.

De realisering van differentiatie naar leerstof en didaktiek in de concrete lespraktijk van elke dag is geen eenvoudige zaak. Er blijken tal van factoren een rol te spelen. Een aantal van deze factoren hangen

bijvoorbeeld nauw samen met de aard van het vak als geheel of met het karakter van bepaalde onderdelen binnen een vak.

Tevens kunnen allerlei praktische problemen een remmende invloed hebben op de concretisering.

Ondanks het feit dat er vele verschillende manieren of modellen zijn om differentiatie bij een bepaald vak mogelijk te maken zijn er in het Mavo-projekt 4 centrale aandachtspunten die voor elk vak gelden.

Dat zijn:

- doelstellingen
- diagnose
- didaktiek
- differentiatie

Dit begrippenkwartet is een poging om datgene wat in de praktijksituatie herkenbaar is te ordenen en te bekijken op bruikbaarheid. Het zijn geen vier duidelijk gescheiden grootheden, maar vier op allerlei punten verweven elementen.

De te volgen didaktische wegen hebben alles te maken met het gekozen doel terwijl controle op de haalbaarheid van dat doel alleen mogelijk is als de diagnostische vinger aan de pols gehouden wordt.

Men kan een recht doen aan individuele verschillen door:

- voor verschillende leerlingen verschillende doelen te stellen.
- voor verschillende leerlingen hetzelfde doel te stellen dat ze via verschillende wegen kunnen bereiken.
- voor verschillende leerlingen verschillende diagnoses in te bouwen.

Een verantwoorde differentiatie is alleen mogelijk als men aandacht besteedt aan datgene wat men wil bereiken (de doelstellingen) aan de manier waarop (de didactiek) en aan de wijze van toetsing (de diagnose).

De 4 centrale aandachtspunten worden bij geschiedenis geordend in het basisstof/extra-stof model.

Daarbij gaat het in de eerste plaats niet alleen om de ordening van de leerstof, maar ook om de situering van doelstellingen, werkvormen, diagnose- en differentiatiemomenten in het geschiedenisonderwijs zelf. Het basisstof-extrastofmodel fungeert in feite als een zeef om bijzaken van hoofdzaken te onderscheiden, terwijl tevens concreet gemaakt wordt op basis van welke criteria men dit kan doen.

Tevens wordt dan binnen de uitwerking van het model aangegeven hoe er in de klaspraktijk mee om te gaan.

Schematisch kan het als volgt worden weergegeven (uitgewerkt naar de structuur van een geschiedenisthema).

In de basisperiode werkt de docent aan de hand van een thema de bij de doelstelling van het thema geselecteerde stof door. Leerlingen kunnen veelal zelfstandig bezig zijn met het doorwerken van teksten en het maken van vragen en opdrachten.

De leerstof die in de basisperiode aan bod komt raakt de essentie van het onderwerp dat in het betreffende thema aan bod komt. Derhalve is de leerstof uit de basisperiode de meest wezenlijke stof, de kern van de zaak en zeker geen minimumstof. Differentiatie vindt plaats door in het materiaal en in de werkwijze een zo gevarieerd mogelijk aanbod te bieden, waardoor onderlinge verschillen tussen leerlingen tot hun recht kunnen komen.

Na deze basisperiode volgt een diagnostische toets.

Aan de hand van de uitslagen bij de diagnostische toets kan een docent vaststellen of de leerlingen de stof die in de gemeenschappelijke basisperiode aan de orde is geweest beheersen. Afhankelijk van de mate van beheersing kunnen leerlingen de opdracht krijgen om zelfstandig nogmaals een aantal zaken te bestuderen. Hiervoor is extra stof opgenomen. De extra stof heeft in dit geval de functie van herhaling. Van belang is daarbij dat de wijze waarop deze herhaling plaatsvindt, anders is dan de oorspronkelijke uitleg of aanbieding.

Leerlingen die er blijk van geven de stof te beheersen, krijgen eveneens extra stof.

Deze extra stof heeft de functie van verrijking. Er kunnen meer en/of moeilijker zaken aan bod komen, die al dan niet zelfstandig doorgewerkt kunnen worden.

Het zal duidelijk zijn dat zeker in de periode na de diagnostische toets verschil-

De behandeling van een thema

Basisperiode	Diagnostische toets	Herhalings- en/of Verrijkingsperiode	Eindtoets
Doelstellingen voor docenten vertaald in leerstof en leerlingen-doelstellingen.	Een tussentijdse toets met meerkeuzevragen en korte open vragen.	Differentiatie naar leerstof en verwerkingsmogelijkheden (groepsgewijs/individueel/klassikaal)	Door de sectie zelf samen te stellen.
Diagnose door opdrachten en door contrôlevragen bij de tekst.	Toetsing van stofdoelen.		
Didactische variatie voor de docent.			
Differentiatie door keuzemogelijkheden en in verwerking en uitvoering van opdrachten.			
Tijd: $\pm$ 6-7 les.	$\frac{1}{2}$ les	$\pm$ 2-3 lessen	1 les

lende leerlingen in een klas met ander-soortige opdrachten bezig zijn. In deze tijd fungeert de docent dan ook meer als begeleider.

Met dit model als instrument is in samenwerking met de secties geschiedenis van de deelnemende scholen een onderwijsleerpakket voor de klassen 2, 3 en 4 samengesteld.

In augustus 1980 is het eerste deel van dit onderwijsleerpakket verschenen onder de titel 'Achteraf Bekeken' voor de aan het Mavo-project deelnemende scholen. Een jaar later verschijnt deel 2 en in het voorjaar van 1982 deel 3.

Vanaf 1982 kunnen ook niet aan het Mavo-project deelnemende scholen deze methode, die door uitgeverij Malmberg te 's-Hertogenbosch uitgegeven wordt, bestellen.

In de volgende paragrafen van dit artikel gaan we nader in op de geschieddidactische uitgangspunten van 'Achteraf Bekeken' en van de werkwijze van de vakbegeleidingsgroep geschiedenis in het Mavo-project.

5. De vakdidactische uitgangspunten van de vakbegeleidingsgroep.

Strategisch model van het mavo-project

Dit model impliceert, zoals eerder uiteengezet, een aantal aandachtspunten (doelstellingen, diagnose, didactiek en diffe-

rentiatie). Deels in verband hiermee en voortbordurend op recente vakdidactische ontwikkelingen koos de vakbegeleidingsgroep voor de volgende uitgangspunten.

Attitudinale doelstelling

De geschiedenisdocent zou zijn doel te eng stellen als hij zich bij het lesgeven louter zou richten op het intellect van de leerling. De inhoud van het vak geschiedenis omvat het menselijk leven in al zijn aspecten. Vandaar dat men in het verlengde van de cognitieve doelen, de kennisdoelen dus, attitudinale doelen heeft geformuleerd, waarin cognitieve en affectieve momenten geïntegreerd zijn tot historisch besef.

Aanvankelijk besteedde de vakbegeleidingsgroep veel aandacht aan het niveau van de aan te brengen kennis. Geleidelijk echter geraakte men overtuigd van het grote belang van het affectieve moment, zeker als het jonge leerlingen betreft. Vandaar dat men tot een accentverschuiving kwam van leerstofanalyse (nodig voor het bepalen van kennisniveaus) naar aandacht voor het innerlijk van de jeugdige, waarin emoties zo'n grote rol spelen. Dat brengt ons tot het volgende uitgangspunt.

De psyche van de jeugdige

Doelstelling, stofkeuze en methodiek dienen aangepast te zijn aan de groeifase, waarin de leerling ontwikkelingspsychologisch verkeert. De vakbegeleidingsgroep

is van oordeel, dat dit uitgangspunt voorop dient te staan als men attitudinale doelen nastreeft. Het gaat niet alleen om wat de leerling intellectueel aankan, het gaat om de totale houding van de jeugdige in een bepaalde fase. Daarop dient men didactisch in te spelen wil men zijn doel bereiken. Al is een attitudinaal doel – wij beseffen dat ten volle – niet afdwingbaar.

Thematische ordening

Rekening houden met de psyche van de jeugdige heeft thematische ordening van de leerstof tot konsekventie. De stof cursorisch presenteren houdt immers verregaande abstractie in van de levende werkelijkheid, het omgekeerde is juist nodig: de stof moet concreet zijn en zoveel details bevatten dat de leerling zich in de betreffende situatie kan inleven. Het zich richten op niet te omvangrijke onderwerpen brengt onvermijdelijk mee dat men een deel van de traditioneel aangeboden stof moet laten vallen. De vraag rijst dan welke keus men uit de leerstof maakt. Wij komen daarop terug in de verantwoording van onderwerpen-keuze voor het tweede leerjaar als onderdeel van een vierjarig raamplan voor het mavo (zie 7).

Zelfwerkzaamheid

Het strategisch model, dat binnen het mavo-project wordt gehanteerd, brengt mee dat een gedeelte van de lestijd bestaat uit een differentiatieperiode, waarin de leerlingen individueel of in groepjes met uiteenlopende zaken bezig zijn. De leraar kan dan niet als de spil van het lesgebeuren optreden, de leerlingen moeten zichzelf kunnen redden.

Maar niet alleen ter wille van een goede gang van zaken tijdens de differentiatieperiode achten wij het belangrijk, dat leerlingen voor zichzelf werkzaam zijn. In het algemeen lijkt het ons wenselijk dat de leerling zo zelfstandig wordt gemaakt als zijn geestelijke leeftijd toelaat.

Dit stelt eisen aan het lesmateriaal, waarin de leerling in beginsel zelf zijn weg zou moeten kunnen vinden, alsook aan de docent die het doceren grotendeels moet verwisselen voor begeleiden.

Vanwaar deze nadruk op zelfwerkzaamheid? Er zijn uiteenlopende redenen. De luisterles vermag de huidige leerling minder te boeien dan voorheen, leerlingen kunnen trouwens niet lange tijd achtereen luisteren, en – last but not least – het zelfstandig omgaan met geschiedenis schept didactisch de mogelijkheid de leerling tot vaardigheden te brengen, die anders tot de docent beperkt zouden blijven.

Vaardigheden

Het onderwijs dient de leerling vaardig te maken voor de tijd nadat hij de school

verlaten heeft. De leerling moet dan in staat zijn zich het geleerde zelfstandig ten nutte te maken.

Wat betekent dit voor het vak geschiedenis?

Allereerst dat de leerling beschikt over voor meerdere vakken geldende vaardigheden of studeertechnieken, zoals: het vermogen om een tekst te analyseren, om van het gelezene een samenvatting te maken, het hanteren van naslagwerken, het interpreteren van afbeeldingen, het lezen en vervaardigen van beeldstatistieken, het kritisch beoordelen van uitspraken.

Daarnaast en daarbovenuit kan men historische vaardigheden onderscheiden, zoals het benutten van overblijfselen (bv. historische platen en gebouwen) als bron van historische kennis, het benutten van historische teksten als bron, het signaleren van samenhangen en ontwikkelingen in het verleden en heden, het onderscheiden van uiteenlopende zienswijzen op verleden en heden, het doen van een persoonlijke keuze uit bestaande zienswijzen, het kritisch benaderen van uitspraken over het verleden en deze confronteren met een eigen zienswijze.

Deze en dergelijke historische vaardigheden kan men hanteren als operationele doelen van het geschiedenisonderwijs. Bij het koppelen van zulke doelen aan leerinhouden zal men echter steeds voor ogen moeten houden wat de leerling op grond van zijn geestelijke leeftijd aankan.

Geschiedenis als keuzevak op school

De vakbegeleidingsgroep is zich ervan bewust dat voor een aanzienlijk deel van onze leerlingen het geschiedenisonderwijs met het derde leerjaar eindigt. Dat brengt problemen mee. Derdeklassers zijn in het algemeen nog niet toe aan zaken als een eigen visie en enigszins gefundeerde kritiek. Men kan ter voorbereiding hiervan hen wel confronteren met contrasterende oordelen over verleden en heden. Dit kan het best gebeuren aan de hand van recente of eigentijdse ontwikkelingen en gebeurtenissen en van onderwerpen uit de staatsinrichting.

Die leerlingen, die opteren voor geschiedenis als eindexamenvak, kan men wellicht een eindweegs verder brengen. In een eindexamenklas zijn de leerlingen bewuster bezig met wat zij na de school willen gaan doen en in verband daarmee maken zij voor zichzelf vaak al enigszins de balans op van wat zij aan persoonlijkheid hebben verworven. Zij laten zich soms al uitdagen tot een persoonlijk gekleurd oordeel over verleden en heden, al dan niet op grond van een bewust beleden mens- en wereldbeschouwing.

6. Het raamplan geschiedenis voor de leerjaren 2, 3 en 4 voor het Mavo

Uitgaan van de leerling

De vakbegeleidingsgroep probeert doelstellingen, leerstofkeuze en lesmethodiek systematisch te koppelen aan de ontwikkelingspsychologische fase, waarin de leerling verkeert.

Zij wil uitgaan van de houdingen, die de leerling tegenover het leven, de school, het vak, de docent inneemt, van zijn interesses en voorkeuren, van zijn kennen en kunnen, van zijn emoties en affecten. Daarbij stuit men onmiddellijk op individuele verschillen tussen leerlingen en docenten, dus op de noodzaak om didactisch te differentiëren, en op de onmogelijkheid om een landelijk, voor alle scholen uniform leerplan op te stellen. Wat mogelijk is, zo stelt 'Geschiedenis in de lagere klassen' is een raamwerk. 'Met behulp van dergelijk raamwerk kan iedere docent of iedere vaksectie trachten te komen tot een eigen programma. Dat is dan wel niet uniform wat betreft leerstof, het is wel uniform wat betreft de verschillende geleidingen van doelstellingen.' (Geschiedenis in de lagere klassen, uitgave VGN en LPC oktober 1979, p50)

De vakbegeleidingsgroep heeft haar gedachten laten gaan over een dergelijk raamplan. Zij heeft jaardoelen geformuleerd, die haar het best lijken te passen bij de behoeften, die eigen zijn aan leerlingen van deze leeftijd. Wij hopen dat dit raamwerk inderdaad aan zijn hoofddoel beantwoordt. Dat het namelijk enerzijds ruimte biedt aan de docent of vaksectie om er naar eigen inzichten en voorkeuren een deelwerkplan in te passen. En dat het anderzijds voldoende houvast biedt om deelnemers het gevoel te geven dat men in essentie overeenkomstige doelen nastreeft en daarbij in essentie overeenkomstige wegen bewandelt.

De bijgaande leergang wil een voorbeeld zijn hoe men het raam zou kunnen invullen. De auteurs pretenderen niet dat er geen andere en betere invullingen mogelijk zijn.

Ontwikkelingspsychologische fasen

Uitgaan van de leerling uitgaan van de psychologische groeifase waarin deze verkeert. Bij het gebruik van de term fase past een waarschuwing. Psychische ontwikkelingen verlopen niet altijd gelijkmatig. Vloeiende overgangen en abrupte caesuren kunnen elkaar afwisselen, bij de ene jeugdige verlopen bepaalde rijpingsprocessen sneller en heftiger dan bij de ander; ook binnen de jeugdige kan er sprake zijn van een disharmonische ontwikkeling van de psychische componenten. Mits men dit alles voor ogen houdt en het fasenbegrip

dus voldoende relativeert kunnen – dunkt ons – toch de volgende fasen onderscheiden worden.

a. Tussen 10 en 14 jaar verkeert de leerling in wat wij zouden willen noemen de verkennende fase. Afgezien van vele andere kenmerken hebben we te maken met een jeugdige, die bezig is zijn Umwelt nader te leren kennen en er een voorlopige ordening in aan te brengen. In wisselwerking daarmee verkent de jeugdige ook de eigenheid. Het gaat in deze fase minder om het waarom dan om het wat en het hoe der dingen.

b. Dit verandert in de onderzoekende fase, de leeftijd tussen 14 en 16 jaar. De jeugdige is er dan aan toe dieper te graven in wat de Umwelt beweegt en een antwoord te zoeken op vragen als: wie, wat en hoe ben ik eigenlijk?

c. Na het zestiende jaar komt de jeugdige er toe een (voorlopige) houding te bepalen ten aanzien van de Umwelt en zichzelf. Op grond daarvan vormt hij zich iets van een levensbeschouwing en ziet hij een bepaalde rol in de samenleving voor zich weggelegd.

Psychologische fasen en geschiedenis op school

Wat betekent dit voor het geschiedenisonderwijs?

Dat de jeugdige in de verkennende fase antwoord verwacht op vragen als: Wat is de oorsprong van de mens en de cultuur? Wie waren mijn voorouders? Hoe leefden zij? – Vragen van de hoogste actualiteit voor de leerling, omdat de contrasterende spiegel van het verleden hem doet beseffen wat kenmerkend is voor het heden, voor zijn wereld, voor zijn cultuur, voor zijn eigenheid ook.

Als vanzelf komt daarbij een vraag van de achtergrond op de voorgrond: Hoe is het zo gegroeid? Welke veranderingen hebben zich sindsdien voltrokken? De leerling gaat langzamerhand zijn eigenheid-in-wording beseffen te midden van een wereld-in-verandering.

In de onderzoekende fase wordt de belangrijkste vraag waar de jeugdige mee worstelt: Vanwaar die veranderingen? De vraag naar het wat en het hoe in de voorgaande fase wordt geleidelijk overstemd door de vraag naar het waarom. En is wisselwerking met de vraag naar het waarom van het zijn staat de vraag naar het waarom van het eigen-in-de-wereld-zijn. Het blijkt de leerling dat er vele, zeer vele antwoorden mogelijk zijn en dat hij – als ieder ander op die leeftijd – een keus zal moeten maken. In de keuzebepalende fase, na 16 jaar, komt de leerling met zijn antwoorden: zó ervaar ik de wereld, zó ervaar ik de mensen, zó ervaar ik mijzelf,

dat-en-dat ga ik doen met mijn leven. De existentie heeft een zin gekregen.

Jaardoelen

De existentiële vragen, waarvan de jeugdige in de genoemde fasen vervuld is, voor ogen houdend, kwam de vakbegeleidingsgroep tot het formuleren van de volgende jaardoelen.

a. Voor het eerste leerjaar:

De leerling tot besef brengen van de eigentijdse wereld en zijn plaats daarin door hem kennis te laten nemen van de menswording en hem tot inleving te brengen in oude culturen en beschavingen.

b. Voor het tweede leerjaar:

De leerling tot besef brengen van zijn eigenheid-in-wording door hem te laten beseffen hoe in de loop der tijden de samenleving is veranderd, hoe de mensen zijn veranderd, en hoe beide processen met elkaar in wisselwerking staan.

c. Voor het derde leerjaar:

De leerling laten beseffen dat wat de mensen beweegt, kan verschillen per historisch tijdperk, per groep en per persoon, en tevens dat het interpreteren van dit gedrag kan verschillen per historisch tijdperk, per groep en per persoon. Opdat de leerling, die zich op deze leeftijd gaat afvragen wie hij is en wat hem beweegt, dit besef te hulp kan roepen als hij zijn houding wil bepalen tegenover de wereld en zichzelf.

d. Voor het vierde leerjaar:

De leerling laten beseffen dat geschiedenis gecompliceerder is dan gewoonlijk wordt aangenomen en dat het dus niet eenvoudig is een oordeel te vellen over personen en gebeurtenissen. Dat een oordeel meer is dan een mening: een oordeel veronderstelt eigen onbevangen onderzoek, een kritisch stelling nemen tegenover informatiebronnen, een bewuste keuze van beoordelingscriteria en het besef dat geen enkel oordeel definitief is. Opdat de leerling hopelijk het relatieve gaat beseffen van zijn oordeel over de samenleving – en over zichzelf.

Tot slot deze opmerking. De jaardoelen zijn niet bedoeld al te exclusief gebonden te zijn aan één bepaald leerjaar. Als wij schrijven dat tot het jaardoel van het vierde leerjaar het besef behoort van de complexiteit van al het menselijk gebeuren, dan bedoelen wij niet dat het verkeerd zou zijn als iets dergelijks ook eens in het derde leerjaar als doel zou figureren. De jaardoelen willen voornamelijk richtsnoeren zijn bij het invullen van het raamwerk. Niet meer en niet minder.

7. De invulling van het raamplan voor het tweede leerjaar

Uitgangspunten

Bij het invullen van het raamplan voor het tweede leerjaar overwoog de vakbegeleidingsgroep het volgende:

- de stof moet aansluiten bij de beginsituatie van de leerlingen, dus bij wat zij reeds bezitten aan historisch besef en aan algemene en historische vaardigheden.
- de chronologie moet worden gehandhaafd, dus dit beginsel bepaalt begin en einde van de te behandelen periode.
- ethnocentrisme dient verzacht te worden, dus een stuk niet-westerse geschiedenis dient tot het programma te behoren.
- het jaarprogramma dient niet alleen qua doelstelling, maar ook qua inhoud eenheid te vertonen.
- attitudinale doelen en stofdoelen moeten zo harmonisch mogelijk verweven zijn.
- er dient van thema tot thema een opklimming in moeilijkheidsgraad te zijn.

Algemeen stofdoel tweede leerjaar

Uitgaande van vermelde attitudinale jaardoel en rekening houdend met de vermelde voorwaarden, koos de vakbegeleidingsgroep als algemene leerstof voor het tweede leerjaar het volgende historische veranderingsproces: de steeds gewichtiger rol, die de burgerij in een proces van eeuwen in de westerse beschaving is gaan spelen.

Elk tweede-jaars thema behandelt binnen dit jaar-onderwerp een fase of een aspect van deze 'Werdegang' der burgerij, van het bescheiden begin in de middeleeuwen tot de triomf van de Franse revolutie aan het einde van de achttiende eeuw.

In overeenstemming daarmee vallen bij elk thema twee attitudinale doelstellingen te onderscheiden:

- een bijzonder attitudinaal doel, dat kan worden omschreven als een tot besef te brengen thema-stofdoel;
- een algemeen attitudinaal doel, dat kan worden omschreven als een besef inzake wetmatigheden of regelmatigheden, eigen aan veranderingsprocessen.

Leerstofsequentie in het tweede leerjaar

Het eerste thema: De Nederlandse middeleeuwse stad

Dit thema is gewijd aan het ontstaan en het vroege bestaan van de burgerij. De eerste burgers zijn kooplieden. Nog lang nadat de eerste steden gevormd zijn vormen deze als het ware 'Fremdkörper' in een samenleving, waarin edelen en ridders, seculieren en monniken het normbe-

sef bepalen. Niettemin, de burgerij verwerft zich een eigen plaats in het geheel, een eigen rechtsgebied waarin zij zich militair kan bolwerken en de haar eigen economische activiteiten, handel en nijverheid, kan ontplooien.

- Bijzonder attitudinaal doel: beseffen hoe klein de stad, de citadel van de burgerij, in de aanvang is en hoe relatief bescheiden de plaats is, die de burgerij dan in de samenleving inneemt.
- Algemeen attitudinaal doel: beseffen dat een maatschappelijke klasse, die zoals de burgerij een grote rol speelt in de historie, bij haar ontstaan andere kenmerken vertoont dan die van later eeuwen. De term burgerij slaat op een in de loop der tijden wisselende inhoud.

Het tweede thema: De ontdekkingsreizen. Dit thema toont het moment waarop de vruchten van burgerlijke nijverheid (zoals zeeschepen), burgerlijke speurzin (geografie), en burgerlijk winstbejag (specerijen, goud) zich mengen met ridderlijke avonturenzin en geestelijke bekeringsijver: de ontdekkingsreizen. Op hun beurt zullen de ontdekkingen via intercontinentale handel, overzeese kolonisatie en mercantilisme de steden doen groeien en de elite van de burgerij rijk maken.

- Bijzonder attitudinaal doel: beseffen dat de ontdekkingsreizen Europa tot leidend werelddeel maken en dat binnen Europa de burgerij een gewichtige plaats gaat innemen naast adel en geestelijkheid.
- Algemeen attitudinaal doel: beseffen dat veranderingen vaak consequenties hebben die niemand tevoren kan voorzien. (Men denke bij de ontdekkingen aan consequenties als kolonisatie en koloniale oorlogen, opleving van de slavernij en de slavenhandel, inflatie).

Het derde thema: Leonardo da Vinci en de renaissance.

De materiële veranderingen, die de ontdekkingsreizen teweegbrengen, gaan gepaard met een geestelijke ommekeer, de renaissance. De nieuwe mens vertoont de trekken van de stedeling, althans van de stedelijke patriciër. In dit thema, gewijd aan Leonardo, wordt de renaissance mens ten voeten uit getekend. Het ideaal van de nieuwe mens is de self made man, universeel zich ontplooiend, bewust van zijn individualiteit. De benaming renaissance stamt uit de tijd zelf en maakt duidelijk, dat – althans in het verleden – vernieuwingen werden voorgesteld als terugkeer naar een voorbeeld uit vroeger tijden.

- Bijzonder attitudinaal doel: beseffen dat met de opkomst van de burgerij onder de benaming renaissance een

nieuwe levenshouding en een nieuwe wereldbeschouwing ingang vinden, welke zich kenmerken door een persoonlijke gerichtheid.

- Algemeen attitudinaal doel: beseffen dat veranderingen vaak iets wezenlijk nieuws brengen, maar dat de mensen het vroeger voorstelden als de terugkeer naar de goede, oude tijd.

Het vierde thema: Luther en de hervorming.

De renaissancegeest is ook een geest van kritiek. Dat wordt duidelijk in de figuur van Luther, die zijn kritiek richt op de kerk. Anders dan zijn bedoeling is, bereikt hij niet een hervorming binnen de kerk, maar een afscheiding van de kerk. Ook overigens zijn de resultaten van Luthers optreden anders dan hij bedoelde. Hij wenst een terugkeer naar vroegere zuiverheid, maar gaat de geschiedenis in als de ontwerper van een nieuwe leer: hij wenst slechts geestelijke veranderingen, maar brengt tegelijk sociaal-politieke bewegingen op gang.

- Bijzonder attitudinaal doel: beseffen dat Luther, vervuld van de kritische geest der renaissance, met zijn kritiek op de kerk geen hervorming binnen de kerk bereikt, maar de eerste van een reeks afscheidingen.
- Algemeen attitudinaal doel: beseffen dat veranderingen vaak een paradoxaal verloop hebben, waarbij de resultaten van beoogde veranderingen anders zijn dan aanvankelijk werd bedoeld.

Het vijfde thema: De Nederlanden en Willem van Oranje.

In de Nederlanden, in de 16e eeuw een van de meest verstedelijkte gebieden van Europa, neemt de opstand tegen het centrale gezag en vóór de onafhankelijkheid haast onvermijdelijk na verloop van tijd het karakter aan van een burgerlijke omwenteling.

Het actiefste deel van de burgerij baseert zich daarbij ideologisch op het calvinisme, de bredere lagen van de bevolking gaan uit nationale gevoelens met de opstand mee. Men zoekt een leidende figuur, die dit besef verpersoonlijkt: Willem van Oranje.

- Bijzonder attitudinaal doel: beseffen dat ons land het eerste ter wereld is waar de burgerij de politieke macht verwerft.
- Algemeen attitudinaal doel: beseffen dat gezamenlijke actie voor het bereiken van verandering een gezamenlijke houding tegenover de tegenstander tot voorwaarde heeft.

Het zesde thema: De Gouden Eeuw der Republiek

De Noordnederlandse beschaving van de

Gouden Eeuw is de schepping van een triomferende burgerij. Tegelijk dient men vast te stellen dat die rijkdom vergarende, macht uitoefenende burgerij slechts dan een deel van de bevolking omvat, zij is een elite, een bovenlaag.

Daaronder bevindt zich een laag van kleine zelfstandigen, een laag van loontrekkers en een massa paupers. Het goud blinkt niet voor iedereen.

De stijl van deze tijd is eveneens onmiskenbaar burgerlijk.

- Bijzonder attitudinaal doel: beseffen dat de burgerlijke cultuur van de Gouden Eeuw tot grootse scheppingen leidt, maar dat deze cultuur vooral toebehoort aan een rijke elite.
- Algemeen attitudinaal doel: beseffen dat culturele veranderingen niet zelden in relatie staan tot economische ontwikkelingen in de samenleving.

Het zevende thema: Peter de Grote

De Russische autocraat Peter de Grote is als centrale figuur van dit thema gekozen om ook niet-westerse landen binnen de gezichtskring te trekken. Peter regeert over een agrarisch land zonder burgerij. Hij probeert echter een burgerij uit de grond te stampen uit mercantilistische overwegingen, die hij aan West-Europa ontleent. Peter 'importeert' West-Europeanen om via hen 'Know how', kapitaal en ondernemingszin te importeren. Zo onderstreept het mercantilisme van Peter het belang van een welvarende burgerij. Rusland wordt overigens, ondanks Peters krachtdadige maatregelen, geen westers land. Daarvoor gaat de ontwikkeling te veel over de hoofden van de massa der bevolking heen.

- Bijzonder attitudinaal doel: beseffen dat vorsten steeds meer oog krijgen voor een welvarende burgerij als middel ter vergroting van hun macht.
- Algemeen attitudinaal doel: beseffen dat een verandering, die van bovenaf wordt opgelegd, weinig verandert aan de houdingen van de betrokkenen.

Het achtste thema: De Franse revolutie

Het voorbeeld van Peter de Grote leerde reeds dat vorsten de attributen van de burgerij: kapitaal, kennis van zaken en ondernemingslust, tot eigen voordeel pogen aan te wenden. Dit streven der vorsten staat te boek als het mercantilisme. Het is gericht op vergroting van hun macht naar binnen en naar buiten: absolutisme. De burgerij, hoezeer ook groeiend in economische macht, blijft een derde-rangs gezelschap, gespeend van geïnstitutionaliseerde invloed op het staatsbestel en op het regeringsbeleid. Hiertegen rijst een kritische filosofie die de uitdrukking is van het gestegen zelfbewustzijn van de bur-

gerij, de Verlichting. Er moet een nieuwe samenleving komen, die op redelijkheid en verdraagzaamheid is gebaseerd, waarin elk gelijke ontplooiingskansen heeft, niet langer gehinderd door verouderde wetten en reglementen. Een samenleving waarin de beschaving tot steeds grotere hoogten zal stijgen, waarin de mens wetenschap en techniek steeds volmaakter in zijn dienst zal stellen, waarin vrijheid en creativiteit op alle gebieden zullen zegevieren.

Zo begint de Franse revolutie met een hooggespannen idealisme en vooruitgangsoptimisme. De werkelijkheid is, als zo vaak, ontluisterend, de politieke democratie loopt uit op de dictatuur van Napoleon, de broederschap der volken op een lange reeks oorlogen in Europa. Toch laat men niet voor niets met de Franse revolutie een nieuw tijdperk beginnen. De revolutie vormt de afsluiting van de tijd dat de burgerij tevreden was met een ondergeschikte positie in de samenleving, zij is het begin van de tijd dat de burgerij onstuutbaar tot heersende klasse wordt in een groeiend aantal landen.

- Bijzonder attitude-naal doel: beseffen dat met de Franse revolutie de moderne burgerlijke samenleving wordt geboren.
- Algemeen attitude-naal doel: beseffen dat diepgaande veranderingen in de regel gepaard gaan met veel strijd en geweld en dat daarbij de meest spectaculaire gebeurtenissen lang niet altijd de meest blijvende gevolgen hebben.

Opklimming in moeilijkheidsgraad

De vakbegeleidingsgroep heeft geprobeerd in de uitwerking van de gekozen thema's een opklimming in moeilijkheid te bewerkstelligen.

De middeleeuwse stad vormt als onderwerp een betrekkelijk overzichtelijk geheel, mits men zich in de praktijk beperkt tot een momentopname.

De ontdekkingsreizen zijn als onderwerp iets ingewikkelder, omdat meerdere factoren tezamen tot de ontdekkingen leiden en deze op hun beurt weer tot grote veranderingen leiden.

Leonardo da Vinci is weer wat moeilijker, omdat het om creaties van de geest gaat. Niettemin, de voorgestelde lesopbouw zal door de visuele gerichtheid de leerlingen zeker aanspreken, waarbij de verschillen tussen middeleeuwse kunstopvattingen en renaissancestijl in het oog springen.

Het thema Luther stelt weer wat hogere eisen, omdat bij de hervorming als veranderingsproces geestelijke normen en waarden enerzijds en politieke overwegingen anderzijds met elkaar in verband worden gebracht.

Bij Willem van Oranje en de opstand tegen Spanje wordt gepoogd de relatie duidelijk te maken tussen sociale groepen en politiekreligieuze streven.

Bij de Gouden Eeuw wordt dit gedaan ten aanzien van de relatie tussen een elite en de voor haar kenmerkende cultuur.

Bij Peter de Grote komt de relatie aan de orde tussen mercantilisme en machtspolitiek.

Bij de Franse revolutie tenslotte wordt de relatie behandeld tussen de idealen van een zelfbewuste, revolutionaire klasse en de problemen van het praktisch realiseren van zulke idealen. De aan de orde gestelde structuren en processen worden dus geleidelijk gecompliceerder. De vakbegeleidingsgroep heeft zich echter voor ogen gehouden dat de tweede-klasse, ook aan het einde van het leerjaar, behoefte heeft aan een eenvoudig gehouden beeld.

Vaardigheden per thema

Het viel de vakbegeleidingsgroep moeilijk een dergelijke opklimming in moeilijkheid te realiseren bij de vaardigheden, die per thema zijn toegevoegd. Wel is er zorg gedragen voor afwisseling. Ingeoeftend worden het hanteren van kaartmateriaal en van de historische atlas, het maken van samenvattingen, het gericht waarnemen van dia's en illustraties, het benutten van overblijfselen en oude teksten als historische bronnen en het maken van tijdbalansen.

8. Het derde en het vierde leerjaar binnen het raamplan nader bekeken

Globale verkenning

Bij een vooruitblik op aanvullende delen van deze methode voor het derde en vierde leerjaar rijzen de volgende vragen:

- Is het mogelijk, gegeven een attitude-naal jaardoel voor het derde delen qua inhoud en doelstelling tezamen bijdragen tot het attitude-naal jaardoel?
- Hoe ligt dit probleem ten aanzien van het vierde leerjaar?

Het derde leerjaar

Gegeven het attitude-jaardoel zal, dunkt ons, de realisering ervan minder afhankelijk zijn van de onderwerpen die men kiest, dan wel van de wijze waarop men de leerinhouden toesnijdt op de didactische doelen.

Bezien wij voor de duidelijkheid het jaardoel nogmaals, en nu met de nadruk op zijn samenstellende delen. De leerling zou:

- moeten beseffen dat de mensen vroeger anders waren dan de huidige mensen, maar dat zij ook onderling verschilden in houdingen, gedragingen, oordelen;
- moeten beseffen dat ook de mensen van

tegenwoordig verschillen in houdingen, gedragingen, oordelen;

- moeten beseffen dat een oordeel over het verleden dus altijd een oordeel over een oordeel is.

De leerling zou, uitgaande van dit besef, ten aanzien van zichzelf kunnen gaan beseffen:

- mijn referentiekader is aan tijd en cultuur gebonden;
- mijn meningen zijn groeps- en persoonsgebonden;
- wie ik ben (of beter: wie ben ik aan het worden) hangt dus deels af van anderen, deels van mijzelf;
- ik zal dus – net als alle andere mensen vroeger hebben gedaan – voor mijzelf moeten uitmaken hoe ik in de wereld wil staan, wat ik in mijn situatie zou willen en kunnen doen.

Hieruit valt een algemeen kenmerk af te leiden voor wat de leerinhouden betreft. Het is kennelijk belangrijk dat de leerling in de hem aangeboden leerstof voorbeelden kan vinden van personen die, in een bepaalde probleemsituatie verkerend, een keus moeten doen ten aanzien van hun toekomst. Waarbij deze personen zich dan moeten afvragen welke mogelijkheden de situatie lijkt te bieden en welke mogelijkheden zij in zichzelf vermoeden.

Voorts zal de leerstof toegespitst moeten zijn op de verschillen van oordeel tussen tijdgenoten vroeger, op de verschillen van oordeel tussen tijdgenoten nu, en op veranderingen in de loop der tijden van oordelen-over-oordelen.

Onmisbare onderwerpen

Benadrukten wij in het voorgaande de relatieve waarde van elke historische voorstelling, dan wil dit niet zeggen dat leerinhouden op zichzelf ons onverschillig zouden zijn, integendeel. Juist omdat het derde leerjaar voor een aanzienlijk deel van de schoolbevolking het einde betekent van het geschiedenisonderwijs, achten wij het van grote waarde dat elke leerling aan het eind van het derde leerjaar op de hoogte is van een aantal gebeurtenissen, verschijnselen en ontwikkelingen, waarvan wij de kennis onontbeerlijk vinden voor zijn sociaal functioneren. Er zijn, kort gezegd, bepaalde zaken, die in de geschiedenis een 'must' zijn. Hiertoe behoren naar het oordeel van de vakbegeleidingsgroep de volgende onderwerpen:

- industriële revolutie en liberalisme;
- arbeidsbeweging en socialisme;
- de invloed van wetenschap en samenleving op het geestesleven;
- de verschijnselen van fascisme en wereldoorlog;
- het uiteengroeien sinds 1945 van eerste, tweede en derde wereld.

Het vierde leerjaar

Vertalen we het jaardoel in operationele termen, dan komt het er op neer dat de leerling vaardig wordt gemaakt tot, althans op weg wordt geholpen naar het vellen van een eigen, kritisch oordeel. Een oordeel over de (veranderende) samenleving en over het (wordende) zelf.

Ook hier geldt, dunkt ons, dat het niet zozeer de keuze van onderwerpen is die het doel realiseerbaar maakt, als wel de keuze van het soort lesmateriaal binnen elk thema en van de geëigende werkvormen.

Het meest geschikt lijkt ons bronnenmateriaal dat contrasterende standpunten vertolkt. Eigentijdse onderwerpen (Koude oorlog, Vietnam, Nederland-Indonesië)

leveren overvloedige hoeveelheden bruikbaar materiaal op. Zo'n omstreden onderwerp kan men dan afsluiten met een discussie. Uit de 'schok der meningen' kan voor ieder een persoonlijke waarheid te voorschijn komen. En zulke persoonlijke waarheden kunnen voor de leerling als steunpunten dienen bij het bepalen van een eigen levenshouding.

Nawoord

De schrijvers van dit artikel hopen dat de lezers van Kleio een indruk gekregen hebben van de activiteiten van de vakbegeleidingsgroep geschiedenis in het mavo-project.

Wij stellen ons voor om in de loop van het komend cursusjaar een aantal artikelen te

publiceren, waarin meer in detail ingegaan wordt op een aantal problematieken die in het bestek van dit artikel slechts aangestipt konden worden.

Daarbij denken we aan een artikel over de mogelijkheden en onmogelijkheden van een niveauafbakening bij geschiedenis in het Mavo.

Tevens willen we in een artikel uitvoeriger ingaan op onze vakdidactische uitgangspunten. Voor reacties op dit artikel en voor meer informatie over het Mavo-project kunt u zich wenden tot het secretariaat van het Mavo-project, p.a. Katholiek Pedagogisch Centrum, Postbus 482 te 's-Hertogenbosch, t.a.v. R. Bolsius.

De mouterij op de Zeven Provinciën

E. Porskamp

In Kleio 7 1979 werd door de heer J. Beetsma verslag gedaan van het experimenteren met zogenaamde 'kaartjes-lessen'. Hij wees erop dat op het PDI onder andere materiaal voor een projekt over 'De mouterij op de Zeven Provinciën' klaar lag om toegepast te worden. In het kader van een stage vanuit het PDI kreeg ik de kans materiaal en methode uit te proberen. Onderstaande is een verslag van het projekt, dat – exclusief repetitie – vijf lessen in beslag nam. Het enthousiast meewerkend 'proefkonijn' was een klas 4 atheneum/gymnasium van scholengemeenschap 'Schoonoord' in Zeist. SPD was de heer G. Groenhuyzen.

Het materiaal bestond uit 21 fragmenten uit het boek 'De mouterij op de Zeven Provinciën' van Maud Boshart, en uit 26 fragmenten, voornamelijk ontleend aan de Memoires van B.C. de Jonge (zie bijlage). Elk fragment werd genummerd en op een kaart geplakt (praktische tip: materiaal stencillen – op A4-formaat licht karton plakken – knippen). Elke 'set' materiaal van Boshart en de Jonge kreeg dezelfde nummering.

*Doelstellingen**Algemeen*

De leerlingen moeten leren uit een hoeveelheid 'historisch materiaal' zich een beeld van de kwestie te vormen.

Uitgewerkt

1. Ze moeten zelf ontdekken welke de belangrijkste aspecten van deze kwestie zijn.
2. Ze moeten kunnen onderscheiden welke de visies van de twee schrijvers op deze aspecten zijn.
3. Ze moeten op grond van een konfrontatie van deze visies zelf een mening vormen over die aspecten.
4. Ze moeten leren samenwerken in een situatie waarin je van elkaars informatie afhankelijk bent.

*Opzet**Fase I:*

De klas wordt ingedeeld in een even aantal groepen van 4 (twee van 5) leerlingen. De ene helft van de groepen krijgt een set materiaal van Boshart, de andere helft een set materiaal van de Jonge. Aan de leerlingen wordt erbij verteld, dat het hier informatie van twee kanten betreft, die elkaar aanvult.

*Opdrachten:**A*

Orden het materiaal chronologisch (zo veel als mogelijk is)

B

Zet alle vragen die bij je opkomen naar aanleiding van dit materiaal, op papier (in tweevoud).

Dit kunnen zowel vragen zijn als 'Waarom?', 'Wie?', als ook vragen als 'Was het terecht dat ...?'

Fase II:

De klas wordt opnieuw ingedeeld in groepen van 4 (5) leerlingen, bestaande uit een koppel van 2 (3) uit een Boshart-groep, en een koppel van 2 (3) uit een de Jonge-groep.

*Opdrachten:**A*

1. Probeer elkaars vragen zo goed mogelijk te beantwoorden.
2. Stel de chronologische volgordes eventueel bij.
3. Konfronteer de visies van de twee schrijvers op de belangrijkste aspecten en knelpunten van deze kwestie met elkaar.
4. Ontwikkel op grond daarvan een eigen visie op de verschillende aspecten van deze kwestie.

B

Leg bovenstaande vast in een verslag dat uit drie delen moet bestaan:

1. Geef een beeld van de kwestie, zo volledig als mogelijk is met dit materiaal. De preciese vormgeving kun je zelf bepalen. Minimaal moeten er wel de volgende elementen in verwerkt zijn:
 - een rekonstruktie van de gebeurtenissen
 - welke aspecten kent de kwestie

- de visie van de schrijvers hierop
- jullie eigen visie hierop
- aspecten en knelpunten die je wel hebt signaleerd, maar waar je met alleen dit materiaal nog geen mening over hebt kunnen vormen.

2. Als bijlagen: a. De vragen van de twee koppels, opgesteld in Fase I. Geef met bijvoorbeeld een kruisje aan welke vragen je gezamenlijk hebt weten te beantwoorden en welke niet. Het antwoord zelf hoeft je niet te vermelden.

b. De chronologische volgordes.

3. Een evaluatie van het werkproces.

Fase III:

Plenaire bespreking van de verslagen.

Fase IV:

Repetitie

In de klas

Fase I:

Deze nam – inclusief uitleg van het hele project – twee lessen in beslag. Doel van het chronologisch ordenen was tweeledig:

- leren ordenen
- door het ordenen het materiaal goed leren beheersen.

Hoewel alle groepen in één les (en een keer huiswerk) de fragmenten geordend hadden, verliep dit in de meeste groepen nogal moeizaam, mijns inziens met name doordat de groepen te groot waren. Een (ook door een aantal leerlingen gesuggerende) oplossing zou zijn, in deze fase met groepjes van twee te werken.

Het aantal en de aard van de door de leerlingen volgens opdracht B. geformuleerde vragen, was in de meeste groepen zeer bevredigend.

Fase II:

Het meest essentiële van deze fase, het signaleren en formuleren van de verschillende aspecten van deze kwestie, lukte in de meeste groepen vrij goed.

Op een aantal punten behoeft deze fase nog wel verbetering:

- Aan het begin van deze fase kregen toch alle leerlingen alle *materiaal* op stencil aangeboden, omdat het werken met de grote hoeveelheid losse kaartjes toch te lastig werd. Doelstelling 4 (leren samenwerken in een situatie waarin je van elkaars informatie afhankelijk bent) werd hierdoor wel enigszins ondergraven, maar praktisch kon het onmogelijk anders.
- De leerlingen hadden twee lessen (en twee keer huiswerk) de *tijd* gekregen voor deze fase. Dit bleek achteraf toch (te) kort geweest. Weliswaar waren 5 van de 6 verslagen nog wel op tijd af, maar de meeste groepen waren niet aan

een gezamenlijke bespreking van de deelverslagen toegekomen. Voor deze fase zou dan ook meer tijd uitgetrokken moeten worden. Mochten er groepen voortijdig klaar zijn, dan zouden zij aspecten waarover nog geen duidelijke mening te vormen was op grond van dit materiaal, kunnen gaan uitzoeken met behulp van in de klas klaargelegde boeken over deze kwestie (naast bovengenoemde bijvoorbeeld J.C. Blom, *De muiterij op de Zeven Provinciën*).

- Slaagden de leerlingen er vrij goed in de belangrijkste aspecten van de kwestie op een rijtje te zetten, moeilijker bleek het om dan ook *konsekwent* de mening van de schrijvers en de eigen mening over juist die aspecten te geven. In verschillende groepen werd een aantal aspecten genoemd, maar de visies van de schrijvers gegeven over niet ál die aspecten of zelfs over tevoren niet genoemde. Misschien mede door mijn onervarenheid als hospitant heb ik dit niet tijdig genoeg signaleerd. Bena-drukken van dit punt bij de uitleg van het project, zou het misschien reeds bij voorbaat kunnen voorkomen.
- Ten aanzien van de *evaluatie* van het werkproces moet opgemerkt worden dat vele leerlingen het begrip evaluatie niet goed bleken te kennen. De helft van de groepen gaf in feite alleen een beschrijving van wat ze hadden moeten doen en geen evaluatie daarvan. In plaats daarvan lijkt het me nu overigens zinniger dat de leerlingen een werkjour-naal bijhouden, waarin per les per groep één leerling de opdracht krijgt een kort verslag van het werk in de klas en het huiswerk te maken. Dit voorkomt vertekening achteraf en heeft bovendien de functie dat de leerlingen bewuster met hun werk(indeling) bezig zijn.

Fase III:

De plenaire bespreking kreeg de volgende *vorm*: de aspecten die door de groepen naar voren werden gebracht, werden op het bord geïnventariseerd onder de kopjes 'politiek', 'economisch', 'militair', 'etisch' en 'overige'. Vervolgens werd per aspect (één aspect kon wel onder verschillende kopjes komen te staan) besproken – voor zover de tijd daartoe strekte – welke de visie van de schrijvers erop was, voor zover die vermeld was. Tenslotte werd er één belangrijk aspect uitgekozen, waarover nog een korte discussie werd gehouden. In de later door de leerlingen gemaakte evaluatie van het project werd dit onderdeel vrijwel unaniem positief beoordeeld. De enige *kritiek* erop was dat er meer tijd aan besteed had moeten worden. Daar kan ik mij wel in vinden, zeker als gebruik

gemaakt zou worden van de *suggestie* die de heer Fontaine – die deze les in zijn functie van begeleider vanuit het PDI bijwoonde – in de nabespreking aan de hand deed: het discussie-gedeelte zou meer gestructureerd kunnen worden door de leerlingen eerst de volgende opdracht te geven:

Veronderstel: jij moet begin 1933 de Gouverneur-Generaal van Nederlands-Indië tijdelijk wegens ziekte vervangen. Nu breekt de muiterij op de Zeven Provinciën uit. Op het schip verloopt alles, zoals het in werkelijkheid is gegaan. Stel nu een plan op om de muiterij mee tegemoet te treden. Motiveer waarom je het plan zo hebt opgesteld.

Dit laatste suggereert reeds dat deze opdracht eerst schriftelijk uitgevoerd dient te worden. Deze fase zou dan zeker twee lessen in beslag nemen.

Zelfstandig onderzoek

Het project behelsde in wezen een zelfstandig onderzoek door de leerlingen op basis van een hoeveelheid 'historisch materiaal'. Weliswaar was dit onderzoek 'voorgestukt' maar de inhoudelijke vragen en opdrachten moesten door de leerlingen zelf geformuleerd worden. Dit is mijns inziens uitstekend gelukt. De aard van en de hoeveelheid door de leerlingen gesignaleerde vraagpunten en aspecten was zeer bevredigend (met uiteraard per groep verschillen). Aan de uitwerking van het project mankeerde weliswaar het één en ander, maar voor de gemaakte fouten zijn in bovenstaande reeds mogelijke oplossingen gesuggereerd.

Hoewel de doelstellingen van de door Beetsma in genoemde Kleio beschreven 'kaartjes-lessen' vrijwel gelijk zijn aan de doelstellingen van dit project, en in beide met 'kaartjes' wordt gewerkt, is de uitwerking toch essentieel verschillend. In de eerstgenoemde vorm staat de leraar – in een klassikale les – veel meer in het middelpunt dan bij dit project, waarin de leerlingen – in groepen – alles zelf moeten uitzoeken. (Dit is geen waarde-oordeel; na drie maanden stage kan ik dat nog niet gefundeerd vellen).

De bovenbeschreven methode lijkt me goed en vrij gemakkelijk toe te passen op ander materiaal.

Leerlingen

Tot slot moet opgemerkt worden dat de meeste leerlingen – naar eigen zeggen – met plezier aan het project hebben gewerkt en het qua opzet positief beoordeelden. Op ondergeschikte punten was er wel kritiek, die in bovenstaande is verwerkt.

Bij de bijlagen

De fragmenten van Boshart werden geselecteerd door de heer S. Roymans. Ze staan in de enig juiste chronologische volgorde.

De fragmenten van (met name) de Jonge werden geselecteerd door de heer J. Beetsma. Ze staan in één van de mogelijke goede volgordes. Om de beide 'sets' fragmenten te onderscheiden, is de letteraanduiding van de 'set de Jonge' vet gedrukt.

BIJLAGEN

M

Maud Boshart was in 1930 korporaal machinist op de Zeven Provinciën.

Aan de linkerkant werd hij beschouwd als een held, aan de andere kant werd hij gezien als één van de gevaarlijkste vijanden van staat en maatschappij.

Boshart heeft zijn belevenissen opgeschreven. Dit werd voltooid in 1957, maar niemand durfde het te publiceren.

S

Op 2 jan. 1933 begon de Zeven Provinciën haar reis naar Indonesië.

Onderweg werd het bericht bekend dat de salarissen verder gekort zouden worden. De inlandse matrozen zouden eveneens een hernieuwde salariskorting ondergaan: hoeveel was nog niet bekend, wanneer evenmin. Er deden zich ook enige problemen voor met het voedsel van de bemanning. De stemming aan boord was niet te best.

We merkten dat we steeds gevolgd werden door een marine scheepje. Later vernamen we dat hier een groot aantal militairen aan boord waren om in geval van ongeregelde omstandigheden te kunnen ingrijpen.

A

Een van die dagen (toen het schip langs de kust van Sumatra ter hoogte van Sabang voer) kregen we een telegram van ons bestuur waarin verteld werd wat er in Soerabaja was gebeurd.

Als antwoord werd een telegram gestuurd: 'Leven met u mee, steunen uw actie'.

Onze ijverige sekretaris kreeg daar later zonder mankeren 14 dagen provost op Onrust voor en dat zegt wat.

G

Na Sabang gingen we regelrecht naar Olehleh, waar we op de avond van dezelfde dag reeds arriveerden. Het was donderdag 2 febr. 1933. De volgende morgen viel het ons op dat de inlanders slechts schoorvoetend aan het werk gingen. Daar dit echter voor hun eigen verantwoording was, hebben we ons er verder niet mee bemoeid. Hadden we het maar wel gedaan!

U

In alle geheimhouding hadden de inlanders onder de bemanning afgesproken dat ze op 3 februari een langzaam-aan-actie zouden voeren. Als hierop niet gereageerd werd zouden ze om 1 uur het schip veroveren en met dit schip hun gevangene makkers in Soera-

baja gaan bevrijden.

Ze namen echter niemand van de Europeanen in vertrouwen.

T

Op zaterdagavond 4 februari hoorden we plotseling een lawaai alsof alle deuren uit de hel waren losgebroken. Doffe slagen en een geluid als van brekend glaswerk voltooiden deze kakofonie. Onder dergelijke omstandigheden was het ons ten strengste verboden om 't schip te verlaten, maar als goede Hollanders wanneer er 'wat te doen' is, vlogen we de treden van de valreep op naar de voorruit. Het was duidelijk dat er heftige beroering aan boord was, want ik zag talrijke inlanders met geweer lopen en bajonet op. Aan stuurboord vooruit kwam ik een vriend van me tegen, die in grote opgewondenheid me toeriep dat de inlanders in opstand waren en naar Soerabaja wilden gaan.

N

Ondertussen was het een compleet gekkenhuis geworden. Enige Europese schepelingen bevonden zich bij het uitbreken van de muiterij achteruit, bij de officieren, bereid en bekwaam om elke order op te volgen. Toen ze echter van hun superieuren een klewang konden krijgen om daarmee een charge uit te voeren om meer dan tweehonderd (met geladen geweer bewapende) inlanders, bedankten ze voor de eer en wezen hun lastgevers erop dat de heren zelf met pistool gewapend waren dus meer kans van slagen hadden.

B

Paradje en enige anderen begaven zich naar de Lingroom in 't achteruit om te gaan onderhandelen met de officieren.

Toen het woord tot Paradje gericht werd duwde hij enige in zijn nabijheid staande officieren als kwajongens weg en begaf zich naar 't midden van de Longroom en met zijn vuist op tafel, staande, brulde hij: 'We gaan naar Soerabaja'. Zelden heb ik een inlander zo opgewonden gezien. Zijn uiterlijk was toch al als dat van een geboren leider, doch nu was hij verschrikkelijk. Er was dan ook niet één van de officieren die geen heilig respect voor hem had, en eerlijk gezegd had ik van z'n fanatisme ook niet terug. Hij was gewapend met klewang en pistool en na zijn boodschap uitgeschreeuwd te hebben verliet hij de Longroom.

H

Op maandag 6 februari werd het volgende telegram verzonden aan de wereldpers.

'Bevel Hr. M.S. de Zeven Provinciën tijdelijk in handen bemanning. Stop. Geen gewonden. Dienst gaat zijn gang. Stop. Stomen op naar Soerabaja. Geen kommunistische strekking. Stop. Vierentwintig uur voor Soerabaja wordt kommandant met eerbied aan boord ontvangen. Stop. Bedoeld als protest salarisverlaging en gevangen marinemannen'.

F

Woensdagmorgen bij het aanbreken van de dag kwam het eskader bestaande uit Hr. M.S. Java, twee jagers en een mijnenveger in zicht. We hoorden later dat we toen al enige tijd door twee onderzeeboten waren gevolgd onder water, met in alle lanceerbuizen oorlogstorpedo's.

L

Plotseling kwam een Europese seiner in grote haast op mij afstormen en vertelde me dat er van de Java een telegram gekomen was. Het behelsde de mededeling dat wanneer binnen de tien minuten de witte vlag niet gehesen was, er geweld zou worden gebruikt. In de lucht, heel in de verte bevonden zich enige vliegtuigen.

R

Toen ik aan bleef dringen op 't hijsen van de witte vlag wezen ze erop dat wel eerst een waarschuwing zou worden gegeven en dat ze dan altijd nog verder konden zien. Natuurlijk dacht ik dat ook, maar ik zei dat het in dit geval vast niet zou gebeuren.

Weinig zou ik vermoeden dat ik gelijk had.

P

Ik liep naar 't opperdek, een afstand van misschien 10 meter, toen een bom met een geweldige slag op 't schip viel. Een ontzettende vuurzuil spoot op en als een vlijming ging het door mij heen dat op de plaats waar het moordwerktuig viel een groot aantal mensen naar de vliegtuigen had staan kijken.

K

Tranen sprongen me in de ogen. Daar lagen ze. Jongens. Kinderen nog, met vaneengereten ledematen. Enigen stonden in brand, anderen wendelden zich met afzichtelijke wonden in hun eigen ingewanden.

E

Sloepen met gewapende mannen kwamen langs en allen die aan boord van ons schip zaten moesten zich op de campagne of op de bak opstellen. Het gevaar was voorbij dus de arrestaties zouden een aanvang nemen. Al spoedig hoorden we dat er drie Europeanen gedood waren en ongeveer 8 inlanders. Later waren er nog een vier inlanders aan de opgelopen verwondingen overleden.

I

We werden aan boord van de Orion geladen. Het werd ons daar wel een beetje benauwd want in een ruimte van zes bij acht meter in Indië opgesloten te zitten met achtentwintig man, bovendien geboeid, valt op den duur toch niet mee. Na aan boord van dit scheepje twee dagen en een nacht te hebben doorgebracht, bereikten we onze plaats van bestemming: het eiland Onrust. In deze hel zouden we 9 maanden blijven.

C

Aan de kade van Onrust gekomen moesten we ons tussen twee rijen van inlandse soldaten opstellen, allen met in de ene hand de opgetrokken klewang, in de andere de geladen karabijnen.

Gedurende een jaar zouden we niet anders dan op deze wijze begeleid worden. De barakken bestonden uit een manshoog opgetrokken muurtje bedekt met gegalvaniseerde platen. Tussen het muurtje en het dak bevond zich een ruimte van ongeveer een halve meter, geheel afgezet met dooréengewoeld prikkeldraad. Wanneer men – zo luidde het bevel – door deze ruimte kijkt, wordt men onmiddellijk neergeschoten. Bij lawaai maken in de barak of luid spreken of lachen wordt zonder waarschuwen een handgranaat geworpen.

O

Na enige dagen gevangenschap op Onrust moest ik bij de kommissie voor het voorlopig vooronderzoek komen. Er was weinig, zo in 't geheel geen sprake van een onpartijdig onbevoorrecht onderzoek. Inlanders die om een of andere reden geen verklaring wilden ondertekenen werden d.m.v. hongerkuren aan deze 'ondertekening' herinnerd. Zelf heb ik gezien hoe een inlandse olieman drie maal 24 uur de noodzakelijke spijsen onthouden werd. Geboeid met de handen op de rug, zonder enige bedekking of ligging in een betonnen cel, met een opkomende natte

moeson, lagen die mensen daar.

P

Na het voorlopig onderzoek volgde het vooronderzoek, geleid door een chef van de politieke inlichtingendienst te Batavia. Verhoren van zes soms zeven uur en dat dagen achtereenvolgend met het absolute gevoel voor een verloren zaak te strijden, maakt je fysiek en psychisch kapot.

D

Nadat we overgeplaatst waren van Onrust naar Madoera moesten we voor de krijgsraad in Soerabaja verschijnen. We werden aan vijf meter lange kettingen gesloten en per autobus naar een sleepboot vervoerd, die de Straat van Madoera overstak. We moesten allen – we waren met zes man – plat op dek gaan zitten en aan elke zijde van ons werd een met pistool en knuppel gewapende marinier gezet.

J

Het verloop van de krijgsraadberechting? We waren bij het binnentreden van de zaal al reeds veroordeeld, alleen moest het nog even uitgesproken worden. Het hielp niet dat we ons op de omstandigheden beriepen. Niets hielp! Enige getuigen mochten we nog laten komen, maar de zaak waar 't nu eigenlijk om ging, daar werd weinig of geen werk van gemaakt. We waren en bleven milters! De advocaat fiscaal eiste in 't totaal een gevangenisstraf van 25 jaar voor zes jonge mensen. Ik ging met het leeuwenandeel strijken: 14 jaar!

I
Het materiaal is voor een groot deel ontleend aan de Memoires van B.C. de Jonge, gouverneur generaal van Ned.-Indië in 1933. Wanneer het gaat over ik of wij dan wordt 't standpunt van de Jonge weergegeven...

J
Op 27 jan. 1933 werd in Soerabaja een besloten vergadering gehouden n.a.v. de salariskorting (nl. 17%). Na afloop reden korporaals en minderen in autobussen door de stad... Als gevolg hiervan verbood de vlootvoogd alle vergaderingen van marineschepeelingen.
De 28ste hadden enige ongeregelde plaatsen...

O
Bij het ochtend-appel om 6.30 uur van de 30e jan. weigerden de Europese korporaals en minderen op de 'Java', de 'Evertsen' en de 'Piet Hein' om aan te treden. Ongeveer 40 man werden in arrest gesteld en naar Malang gevoerd.

P
Op 3 februari had bij het ochtend-appel op de schepen en marine-inrichtingen te Soerabaja dienstweigering plaats door de inlandse schepelingen op gelijke wijze als de dienstweigering door de Europese schepelingen op 30 jan. 425 man werden gearresteerd en ondergebracht in barakken op Madoera...

Y
De kloof tussen de 'burgerlijke' partijen en de sociaal-demokraten wordt in februari 1933 nog aanzienlijk vergroot. Op de 4e van die maand slaat het grootste deel der bemanning van het zich in Indië bevindende oorlogsschip De Zeven Provinciën aan het muiten. De muiters kiezen op eigen gezag met het schip zee en worden na enige dagen varen met geweld tot overgave gedwongen. De houding der sociaal-demokraten tegenover het gebeurde is hoogst twijfelachtig. In de staten-generaal weigeren zij het optreden der muiters onomwonden af te keuren. Daarentegen hebben zij felle kritiek op de houding der regering. De wijze waarop de muiten is bedwongen, kwalificeren sommigen hunner als 'moord'.

U
Volgens een partikulier bericht van De Telegraaf uit Batavia was de kommandant van de Z.P. behalve door de assistent resident van Groot Atjeh, tevoren

ook gewaarschuwd door schout bij nacht J.F. Oosten, kommandant van de zeemacht in Ned.-Indië, dat het aan boord van de Z.P. niet pluis was. De schout bij nacht zou, volgens dit bericht, aan de heer Eikenboom (kommandant van de Z.P.) hebben geseind: 'Wees op uw hoede'. De heer Eikenboom vatte echter het gehele geval niet serieus op. Hij achtte het ten enmale uitgesloten dat de gisting op zijn schip zulke gevolgen zou hebben. Het blad weet ook te melden dat de heer Eikenboom niet opnieuw met een kommando zal worden belast...

Q
En toen kwam op zondag 5 febr. het ontstellende bericht dat de vorige avond muiterij was uitgebroken op de 'Zeven Provinciën' liggende op de rede van Olehleh, terwijl de kommandant met 15 officieren en $\pm$ 100 onderofficieren en manschappen aan wal waren. Naar verluidde hadden de inlandse schepelingen om circa 10 uur 's avonds zich van wapens meester gemaakt, de aan boord gebleven officieren overmand, daarna het anker gelicht en om 2 uur 's nachts de rede van Olehleh verlaten in westelijke richting.
De kommandant en een gedeelte van de officieren hadden zich terstond ingescheept op de 'Aldebaran' om het muitende schip te volgen en zo nodig weer in bezit te nemen...

K
Die dag van zondag, 5 febr., was vol spanning, een zenuwachtige dag vol telefoons en telegrammen. Waar ging het schip heen?
Zouden wij de schande moeten beleven van een aandoen van Penang of Singapore?
Wat er gebeurd was, was al erg genoeg: een dolle hond was losgebroken en maakte de zeeën onveilig. Alle autoriteiten moesten onmiddellijk gewaarschuwd worden. Gelukkig bleek al spoedig dat het schip om de noordpunt van Sumatra heen voer en langs de Westkust verder koerste. Dat gaf even tijd om zich te beraden...

H
Wat grote reden tot spanning gaf was de vraag hoe de andere gezagsapparaten zich zouden houden, of de infectie zou doorwerken, welke maatregelen in verband met de mogelijkheden daarvan nog genomen moesten worden en hoe de reactie in het algemeen zou zijn, niet alleen in Indië, maar ook in het Moederland en het buitenland...

G
In Nederland en Indië maakte de muiterij zeer diepe indruk. We kregen natuurlijk aanstonds een Interpellatie in de Tweede Kamer, waarbij de houding van de socialistische en kommunisten ergerlijk was, al spanden de uitlatingen van ir. Cramer in een protestvergadering van de S.D.A.P. te Amsterdam de kroon.
Hiertegenover stonden gelukkig tal van bewijzen van diepe verontwaardiging en grote loyaliteit maar ik was toch blij dat mijn standpunt bepaald was toen ik hoorde dat ook Colijn van leer getrokken was en het schip aanstonds getorpedeerd wenste te zien...

Z
De anti-revolutionaire leider Colijn had al op een maximum aan geweld aangedrongen, tegen een journalist zeggend dat 'desnoods het schip met een torpedo naar de bodem van de oceaan moest worden gezonden'. Daar stond de uitlating van de sociaal-democraat Cramer tegenover die, in een vergadering, zijn reactie op het bericht van de muiterij aldus formuleerde: 'Het heeft mij verduiveld goed gedaan'. In een socialistische krant 'Voorwaarts' werd geschreven: 'In het hart van menig marineman die van huis uit roder is dan de landrot, vonkte het even... Onder zo menig baadje klopt een hart dat bij de tonen van de Internationale een hoger toerental krijgt dan bij het Wilhelmus van de Marinierskapel... de Jong blz. 175.'

L
De vlootvoogd wilde het schip aanvalen vóór Padang en wel met vliegtuigen. Maar de gouverneur-generaal vond dit geen goed plan. In overleg met de vlootvoogd werd besloten alleen aan te vallen als het schip Padang zou aandoen.
Maar er behoefde niet te worden opgetreden omdat het schip Padang voorbijvoer. Nu zou men het schip vóór Straat Soenda opvangen.

X

T

Besloten werd het schip te laten varen tot Straat Soenda. Vergeten mocht niet worden, dat de Z.P. 28 cm geschut aan boord had. Wij moesten werken met vliegtuigen die slechts 6 uur in de lucht konden blijven. De aanval mocht dus niet te ver van de vliegbasis op Java plaatsvinden. Dit had ook het voordeel dat er gedurende enkele dagen kans bleef bestaan dat men tot bezinning zou komen en de officieren weer meester van het schip zouden worden.

S

Zo gauw als ik het met de Marine eens was geworden hoe we de zaak zouden aanpakken, seinde ik naar Holland: zo doe ik het... Ik voelde het als een absolute noodzaak om de zaak zelf in de hand te houden en niet afhankelijk te worden van instructies gegeven of gesuggereerd door hen die voor een groot deel verantwoordelijk waren voor het feit dat Indië met een rode vloot zat opgescheept. Zij zouden gemakkelijk hun gloeiende verontwaardiging en ontembare vaderlandsliefde kunnen uiten terwijl wij in Indië het vuiltje hadden op te knappen...

W

De buitenlandse pers, die zich algemeen met het geval bemoeide, was weinig vriendelijk. De Irish Independent gaf de volgende juiste omschrijving:

The seizure of a Dutch battleship by mutineers has been the cause of much illconcealed merriment on the part of other nations. It is not difficult to see the humorous side of the affair, for the theft of a battleship is something entirely new in the modern world. To Holland, however, it is a very serious business; she has been an object of ridicule before the world and her prestige has suffered accordingly...

R

De tijd waarin het schip opstoomde naar Straat Soenda was vol spanning en zenuwlopend. Om het schip zelf waren wij niet zo erg ongerust. Op 6 febr. zonden de muiters het volgende telegram aan de wereldpers:

'De Z.P. is in handen van de bemanning. Wij zijn van plan naar Soerabaja te varen en hebben geen geweld in de zin. Wij zullen een dag vóór Soerabaja officieel het kommando overgeven aan de kommandant. Ons doel is te protesteren tegen de onrechtvaardige salarisvermindering en het in hechtenis nemen van mensen die er tegen pro-

testeren.

Er zijn geen gewonden aan boord, alles is wel...

M

Intussen naderde het schip Straat Soenda, waar de maritieme strijdkrachten toen geconcentreerd waren. En om 9 uur 's morgens van de 10e febr. had de ontmoeting plaats...

N

De vliegtuigen gaven een sein af dat luidde:

'Geef u onvoorwaardelijk over of geweld zal worden gebruikt; stoppen en de witte vlaggen hijsen...'

F

Het schip beantwoordde de boodschap van de vliegtuigen aldus:

'De bemanning heeft absoluut geen kommunistische neigingen en geen geweld in zin, doch protesteren tegen salariskortingen en de gevangenneming van de protesterende marinemensen; ons niet hinderen; alles wel aan boord...'

E

Om 9.15 uur werd de bom geworpen die het schip trof. Tot bij zessen heeft het die dag geduurd, voordat ik bericht heb kunnen krijgen wat de gevolgen waren. Bekend was dat het schip zich dadelijk had overgegeven; ook dat er slachtoffers waren, maar niet hoeveel en wie. Tenslotte bleek de bom wondergoed te zijn neergekomen: vooraan te midden van de muiters van wie er 23 werden gedood, 3 Europeanen en 20 inlanders.

D

De Marine had instructie gekregen eerst een waarschuwingsbom te laten vallen en daarna pas een treffer. Had de Marine aan deze opdracht voldaan?

C

De avond voor de aanval kregen de Marine-mannen instructie: de eerste bom vóór het schip als waarschuwing. Het ongeluk wilde dat bij die bespreking één van de piloten ontbrak. Ik acht het een fout van de kommandant, dat hij niet gezorgd heeft ook die man op de hoogte te stellen.

Zoals het nu gelopen is, hoorde deze man van zijn kameraden wat er gedaan moest worden. En laat nu het ongeluk willen, dat de volgende dag 4 of 5 van de 9 vliegtuigen uitvielen en juist die niet behoorlijk geïnstrueerde man voor de taak kwam te staan om de eerste

bom te werpen...

B

De Marine heeft altijd volgehouden dat hij het eerste schot vóór het schip had gemikt, hetgeen op zichzelf juist was, terwijl de bedoeling en ook het resultaat een voltreffer was geweest.

De Regering heeft dan ook later moeten erkennen een verkeerde voorstelling van zaken te hebben gegeven, wat nooit aangenaam is, maar vooral pijnlijk in een zaak als deze...

A

Nog een ander hoogst onaangenaam gevolg heeft deze zaak gehad. Hoewel geheel ten onrechte schijnt de officier-vlieger Coppers, die de bom had geworpen, daarvan nadeel te hebben ondervonden. Het kreeg het idee, dat men hem daarop aanzag en hem deswege 'zocht'; dit schijnt zich tot een complex ontwikkeld te hebben en zo werd hij inderdaad ongeschikt voor bevordering. Hij ging daarom vóórtijdig met pensioen. Vlak voor zijn vertrek liet hij zich interviewen, waarbij ook de geschiedenis met de bom ter sprake kwam. Op grond hiervan werd hij in febr. 1936 door de Marine-autoriteit van het vertrekkende schip gehaald om zich ter zake disciplinair te verantwoorden. Het geval Coppers had wel een heel onverkwikkelijk eind voor de man zelf.

V

Na de bom werd de toon van de internationale pers behoorlijker. De Engelse vloot werd in 1931 niet op gelijke wijze tot gehoorzaamheid gebracht. Uit ontevredenheid over salariskortingen weigerden de matrozen van de Engelse vloot, die op manoeuvre was, uit te varen. Nadat de schepelingen was toegezegd dat hun grieven grondig en onpartijdig onderzocht zouden worden, waren zij er toe te brengen de schepen naar de thuishaven terug te varen. Minister A. Chamberlain verklaarde in het Lagerhuis dat geen straffen zouden worden opgelegd, maar dat verdere ongehoorzaamheid als insubordinatie zou worden beschouwd en streng gestraft zou worden...

VGN nieuws

Sectie Pedak/Basisonderwijs

Geschiedenis in een schoolwerkplan van de basisschool (4 en slot)

Begeleidingsdiensten

Zodra de wet op het basisonderwijs aangenomen is, zal iedere basisschool een schoolwerkplan moeten opstellen. Welke plaats krijgt geschiedenis in een schoolwerkplan van de basisschool?

In de vorige afleveringen gingen we na, wat voor antwoord(-en) rapporten van landelijke instanties op deze vraag gaven: de projectgroep leerplanontwikkeling voor de basisschool van de Stichting voor Leerplanontwikkeling, het project 'Geleide Vernieuwing' van het Christelijk Pedagogisch Studiecentrum en advies nummer 10 van de Innovatiecommissie Basisonderwijs. De oogst was niet opwekkend. Eigenlijk geeft alleen het S.L.O.-rapport enig houvast; de andere twee rapporten laten alles, maar dan ook alles op onderwijsinhoudelijk gebied over aan de basis, oftewel aan de schoolteams.

Deze schoolteams zullen echter niet in eerste instantie te rade gaan bij dergelijke landelijke rapporten, maar veeleer hun vragen stellen aan de plaatselijke of regionale schooladvies- en begeleidingsdiensten. Zo begint de nota 'Wereldverkenning: geschiedenis' van de Schooladvies- en Begeleidingsdienst Drenthe met het formuleren van een aantal problemen, die vanuit het onderwijs aan de dienst voorgelegd zijn. Problemen als 'wat moeten we wel en niet behandelen uit onze geschiedensimethode?' of 'hoe moeten we geschiedenis onderbrengen in het schoolwerkplan?' of 'wat zijn uitgangspunten voor goed geschiedenisonderwijs?' (p. 1).

Het is echter niet zo, dat dergelijke begeleidingsdiensten zitten te wachten totdat het onderwijs zelf met zo'n problemenlijstje komt. Vooruitlopend op de nieuwe ontwikkelingen in het basisonderwijs zijn de diensten ook zelf actief. Zo stelt Th. Titulaer in het voorwoord tot de nota 'Samen werken aan het SCHOOLWERKPLAN' van het Regionaal Pedagogisch Centrum Zuidelijk Zuid Limburg: 'Een van de uitgangspunten van het R(egionaal) P(edagogisch) C(entrum) is een schoolteamgerichte begeleiding aan scholen te bieden, gecentreerd rondom schoolwerkplanontwikkeling' (p. 1).

Welke antwoorden geven medewerkers van deze advies- en begeleidingsdiensten op de vraag naar de plaats van geschiedenis in een schoolwerkplan van een basisschool? In zijn algemeenheid is deze vraag niet te beantwoorden. Er is een netwerk

van deze diensten over heel Nederland en het is vrijwel onmogelijk om een overzicht te geven van de activiteiten die al deze diensten op het terrein van de schoolwerkplanontwikkeling en geschiedenis ontplooiën. Hieronder zal ingegaan worden op een viertal rapporten, bij toeval verzameld, niet alle van recente datum, maar door de gevarieerdheid in opzet misschien toch wel enigszins representatief.

Pedagogisch Centrum Enschede

Vanaf 1972 is het Enschedese Pedagogisch Centrum – in nauwe samenwerking met scholen – bezig met wereldoriëntatie. In 1975 verscheen een landelijk veel te weinig bekend verslag over de eerste drie jaar: 'Wereldoriëntatie', opgesteld door H. Kleyn. Een sympathiek verslag omdat het duidelijk inzicht geeft in de moeizame weg met voetangels en klemmen, maar ook een inhoudelijk zeer belangrijk verslag door de knappe integratie van literatuur en praktijk.

Het hele terrein van de wereldoriëntatie wordt uiteengelegd in:

- a niet-geplande, open wereldoriëntatie via vragen en actualiteit;
- b geplande, gesloten wereldoriëntatie via vastgestelde thema's;
- c basiskennis en sleutelbegrippen;
- d curcussen in vaardigheden, zoals kringgesprek, kaartlezen, gebruik van het documentatiecentrum.

Onderdeel b heeft geleid tot een door een werkgroep opgestelde lijst van thema's voor de hele school en/of voor een deel van de school; thema's zoals voedsel, kleding, vervoer, oorlog en vrede e.d..

Onderdeel c – ook toebedeeld aan een aparte werkgroep – heeft geleid tot een nota 'Principes, begrippen en feiten behorend tot het vakgebied van de geschiedkunde zijnde minimum-eisen bij het verlaten van de basisschool'. Een zwaarwichtige titel voor een flodderig uitgevoerde tijdbalk met jaartallen en begrippen. Positief is dat men zich niet beperkt heeft tot Nederland alleen, maar deze geschiedenis van Nederland ook plaatst in internationaal verband. Maar verder lijkt deze opzet vooreerst nog te weinig doordacht; zo ontbreekt een verantwoording voor de keuzes volledig. Maar in het verslag 'Wereldoriëntatie' werd al gesteld dat dit kennisaspect een moeilijk en tot dan te veel verwaarloosd aspect is: 'Hoewel er tientallen publikaties over deel-gebieden van de 'wereldoriëntatie' zijn (...) krijg je soms toch de indruk dat er bepaalde zaken erg veel aandacht krijgen (bv. de problemen rondom het doku-/infocentrum) en andere nauwelijks (bv. de samenstelling van een redelijk pakket aan ankerkennis en sleutelbegrippen, waarbij ruimte blijft voor regionale, lokale en situationele aan-

vullingen). Meer samenwerking en werkverdeling – in het bijzonder t.a.v. de voorwaarden i.v.m. de eigenlijke wereldoriëntatie – lijkt ons zeer gewenst' ('wereldoriëntatie'-p.6, noot 23). De werkgroep 'basiskennis en sleutelbegrippen' heeft een poging gewaagd, maar vanuit welke visie is onduidelijk. Toch noemt de werkgroep – naar het lijkt voorschrijvend – het resultaat 'minimum-eisen bij het verlaten van de basisschool'.

Schooladvies- en begeleidingsdienst Oostelijk Groningen

In 1977 verscheen een door een werkgroep, bestaande uit leerkrachten, samengesteld programma, dat doelstellingen en leerstofinhouden voor aardrijkskunde, geschiedenis, biologie, natuurkunde en verkeer en een lijst van thema's voor gerichte wereldverkenning bevat.

Ditmaal echter niet voorschrijvend: 'dit programma pretendeert een minimum-programma te zijn voor alle scholen. Het kan een handreiking zijn, met behulp waarvan elke school zijn eigen (minimum) programma kan samenstellen. Het geschiedenisdeel (de pagina's 6-9) bevat algemene en specifieke doelen en verdeling van de stof over de klassen. Bij de doelstellingen veel algemeenheden. Bij de specifieke doelen blijkt duidelijk hoe eerst de leerstof vastgesteld is en deze leerstof daarna omgezet is in doelomschrijvingen. Achter de hele opzet zit de volgende onderwijsgedachte: in de klassen 1 en 2 ontwikkeling van (dagelijkse) tijdsbegrippen en wereldverkenning, in klas 3 de start met de historische tijd met als concrete aangrijpingspunten elementen uit de regionale geschiedenis. Voor klas 4 en 5 zijn er thematische dwarsdoorsneden van de vaderlandse geschiedenis, chronologisch geordend van prehistorie tot en met de tweede wereldoorlog.

Voor ieder 'thema' is er een opsomming van begrippen (veel uitgebreider dan de lijst van Enschede), maar (ook hier) geen duidelijke verantwoording van de keuzes. Voor klas 6 zijn er keuzethema's uit de algemene geschiedenis en op het gebied van staatsinrichting en de internationale organisaties. Waarom voor deze opzet gekozen is, wordt niet duidelijk gemaakt. Wel wordt met nadruk gesteld, dat geschiedenis niet alleen betrekking heeft op staat- en krijgskundige ontwikkelingen.

Schooladvies- en begeleidingsdienst Drenthe

Gebaseerd op het voorwerk van Enschede en Oostelijk Groningen stelden medewerkers van de Schooladvies- en Begeleidingsdienst Drenthe een nota op getiteld 'Wereldverkenning-Geschiedenis'. Doel van de nota: 'Kleuter- en lagere scholen een handreiking bieden bij het zelf vaststellen van een minimum-programma voor geschiedenis'.

Opvallend in deze nota zijn de pleidooien voor zaken, die velen als zijnde 'ouderwets' over boord gezet zijn: de ideeën over tijdsontwikkeling bij kinderen van Roth, de zorgvuldige introductie van de tijdbalk, het ophangen van perioden uit de geschiedenis aan grote figuren (Caesar, Karel de Grote...), het centraal stellen van de wandplaten als illustratiemiddelen en van de vertelling als didactische werkvorm. Leerstofinhoudelijk komt de Drentse dienst met hetzelfde minimum-programma met begripsomschrijvingen als Oostelijk Groningen. Bepaald inconsequent is dan dat in het vervolg ('handreikingen bij het samenstellen van een werkplan voor het geschiedenisonderwijs') mogelijkheden gesuggereerd worden, die uitvoering van het eerder beschreven minimum-programma onmogelijk maken. In de aangeboden mogelijkheden zit consequent alleen in klas 4 een chronologische aanbieding en daarna de keuze uit verticale of horizontale (longitudinale) thema's of geschiedenis als aspect van de wereldverkenning...

Regionaal Pedagogisch Centrum Zuidelijk Zuid Limburg

Voor de scholen in het werkgebied van dit pedagogisch centrum stelde J. Verhulst de nota 'Samen werken aan het SCHOOLWERK-PLAN' samen. Een mooi voorbeeld van verspilling aan energie en geld. Waarom moet voor zo'n regio een aparte, eigen nota geschreven worden, die nergens ingaat op regionale situaties en die bepaald niet beter is dan reeds beschikbare landelijke nota's en handleidingen schoolwerkplan? In een supplement komt wereldoriëntatie aan de orde: 'Starten met wereldoriëntatie is het maken van keuzen' met als ondertitel 'Een instrumentarium om doelgericht aan wereldoriëntatie te gaan werken en dit in het schoolwerkplan vast te houden'. Wereldoriëntatie wordt omschreven als 'situatie waarin kinderen vragen kunnen stellen en antwoorden op hun vragen kunnen vinden'. Deze zin is typerend voor het hele instrumentarium. De leerkracht die aan de hand hiervan moet werken aan het schoolwerkplan voor zijn school is te beklagen.

Op onze vraag geen antwoorden uit Zuidelijk Zuid Limburg.

Samenvatting

Uiteenlopende situaties kortom: van de volledige leegte die de basis oftewel het schoolteam zelf maar moet invullen tot gedetailleerde inhoudelijke omschrijvingen als voorstel of als voorschrift. Die detaillering heeft betrekking op het terrein van 'basiskennis/sleutelbegrippen'. Er is meer dan alleen maar deze basiskennis, zoals wij stelden in onze nota 'Wat mag van een leerling, die de basisschool verlaat, op het terrein van de geschiedenis verwacht worden?' ('Kleio' 1980 - nummer 1). En dat gaat zo verloren. Het gaat niet slechts om een hoeveelheid kennis; deze kennis is uitermate nuttig, maar de basisschool heeft op het terrein van geschiedenis naast cognitieve ook affectieve doelen na te streven.

Cees van der Kooij

Zakelijke gegevens:

Besproken werden nota's van
- het Pedagogisch Centrum - Hengelosestraat 71-73 - Enschede
- Schooladvies- en Begeleidingsdienst Oostelijk Groningen - Scheepshellingstraat 30 - Oude Pekela
- Schooladvies- en Begeleidingsdienst Drenthe - Prinses Irenestraat 7 - Assen
- Regionaal Pedagogisch Centrum Zuidelijk Zuid Limburg - Kleine Gracht 32 - Maastricht.

Redactie Kleio

In verband met mededelingen van VGN-geledingen, waarbij de datum van publicatie in Kleio belangrijk is, volgen hieronder data, waarop deze kopij ingeleverd moet zijn. Voor een snelle afwikkeling kunnen deze mededelingen rechtstreeks gezonden worden naar Joke Rijken, Maasstraat 72 A III, 1078 HL Amsterdam. Andere kopij dient, zoals gebruikelijk, naar de secretaris gezonden te worden.

december nummer: 24 oktober (ter post bezorgd 12 december)

februari nummer: 13 december (ter post bezorgd 9 februari)

Met ingang van 1981 verschijnt Kleio 10 maal per jaar, namelijk **niet** in januari en **niet** in augustus. Kleio zal voortaan dan op vaste data verschijnen.

Conferenties

Didaktiekconferentie 1980

De didaktiekconferentie 1980 - georganiseerd door de NLO's in nauwe samenwerking met de VGN - zal plaatsvinden op 14/15 NOVEMBER in de Pietersberg te Oosterbeek.

Het programma voor de conferentie ziet er als volgt uit:

Er zullen 2 of 3 groepen geformeerd worden die zich gaan bezig houden met dramatische werkvormen die een kort tijdbestek vergen - zoals mime, tableaux, kleine rollenspellen enz. en een wat meer tijdvergend simulatiespel.

Zowel het werken met drama in de onderbouw als in de bovenbouw is studieobject van deze conferenties.

Er zal voorts een videoprogramma getoond worden waarop het werken met drama in de klas in beeld is gebracht.

Aanmelding kan geschieden door overmaking van f 75,- op gironummer 1561752 t.n.v. penningmeester didaktiekcommissie van de VGN te Den Haag.

Reiskosten 2e klas van het openbaar vervoer worden - afhankelijk van de goedkeuring van het ministerie van onderwijs en wetenschappen - vergoed. Voor de verhoogde kosten, zie ook mededeling Didaktiekcommissie, in rubriek VGN-Nieuws, Kleio nr 8/9.

Lidmaatschap van VGN of vakorganisatie is niet nodig.

Kroniek

Gelderse cursus voor amateurhistorici te Arnhem

Nu ook archeologie

Voor de 16de keer organiseert het Gelders Oudheidkundig Contact in het winterseizoen een cursus voor amateurhistorici te Arnhem. Deze bestaat uit reeksen Oud Schrift voor beginners en gevorderden, Middelnederlands, Bronnen en methoden van het historisch onderzoek en voordrachtenreeksen. Omdat er al enige jaren geen reeks over archeologie was georganiseerd en de behoefte daaraan wel degelijk blijkt te bestaan, zullen zes voordrachten aan bodemonderzoek gewijd zijn. Als docenten treden de archeologen van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek op, onder wie de provin-

ciaal archeoloog voor Gelderland, aangevuld met de stadsarcheoloog van Utrecht en een medewerker van het Gelders Bodemarchief in het Gemeentemuseum Arnhem. Cursisten ontvangen van elke les een syllabus.

Gelderse cultuur

De jaarlijkse voordrachtenreeks is ditmaal gewijd aan 'Cultuur in 19de-eeus Gelderland'. Schilder- en bouwkunst, pers en literatuur, vrijetijdsbesteding en wooncultuur worden door een keur van deskundigen behandeld in zes lessen. Het is de bedoeling om de cursisten zo te informeren dat zij zelf met vrucht een studie naar lokale of regionale aspecten kunnen ondernemen. Zo mogelijk verschijnt van iedere les een syllabus, waarin het verhandelde in hoofdpunten is vermeld met opgave van literatuur, archieven, documentatie en andere bronnen.

Stamboomonderzoek

De belangstelling voor de verschillende reeksen is ieder jaar weer vrij groot. In de afgelopen 15 jaar vonden ruim 3.000 inschrijvingen plaats. Vast lijkt te staan dat de cursus in een behoefte voorziet. Trad voor Oud Schrift in het begin één docent op, thans zijn er vier nodig om aan de vraag te kunnen voldoen. De studie van de paleografie, zoals men het oude schrift wel noemt, lijkt vooral toegenomen door de vergrote interesse in het stamboomonderzoek. Iedere genealoog krijgt vroeg of laat te maken met archiefmateriaal van voor 1800, dat zonder enige oefening bijna onleesbaar is. Dankzij deze cursus kan men zich in Arnhem laten scholen.

Informatie

Het cursusprogramma 1980/1981 met data, plaats, tijd, prijzen en aanmeldingsformulier is verkrijgbaar bij het bureau van het Gelders Oudheidkundig Contact, postbus 359 Zutphen, tel. 05750-11826. De lessen vinden uitsluitend op zaterdagmorgens plaats.

Werkgroep Israël

De Werkgroep Israël geeft voorlichting aan onderwijsinstellingen over de problematiek in het Midden-Oosten. De Werkgroep Israël kan U behulpzaam zijn d.m.v. de volgende faciliteiten:

- het geven van voordrachten
- deelname aan forums
- hulp bij projecten
- het verschaffen van documentatiemateriaal.

De werkgroep Israel beschikt o.a. over de film 'De Gekortwichte Duif' (30 min. kleur, ned.ondertiteling, ook op video). 'Vechten voor vrede betekent dat ik moet strijden tegen rechtse en extremistische

groepen binnen en buiten Israël, maar soms voel ik mij een gekortwichte duif', een uitspraak van Ran Cohen, een linkse Israëli die pleit voor zelfbeschikking voor het Joodse en het Palestijnse volk.

Voor inlichtingen: Werkgroep Israël, Johannes Vermeerstraat 22, 1071 DR Amsterdam. Tel.nr. 080-564900 of 080-446476.

Bij de Werkgroep zijn o.a. de volgende brochures te bestellen (door overmaking van het verschuldigde bedrag op postgiro 3121430 t.n.v. Penningm. Werkgr. Israël, Leiden, onder vermelding van het bestelnummer en het aantal exemplaren):

1. NABIJ. Het tweemaandelijks tijdschrift van de WI met informatie over diverse aspecten van het conflict in het Midden-Oosten f 2,—
3. Grondbezit in Palestina. Een overzicht van de invloed die het zionisme heeft gehad op de agrarische situatie in Palestina. Auteur A.H. Wertheim. f 2,50
5. Feiten over Israël '79. Een 200 bladzijden dik overzicht van Israëls maatschappij, waarin o.a. de geografische, economische, historische en maatschappelijke gegevens van de staat staan vermeld. f 6,—
12. Zionisme als nationale bevrijdingsbeweging. Een speciale 40 pagina's tellende NABIJ-brochure waarin de Hegel en Marx specialist Avineri, de historicus Arieli, de Israëlische schrijver Amos Oz e.a. de sociale achtergronden van het zionisme uiteenzetten. f 2,50
16. De Grondslagen van de PLO. Handvest en andere PLO-documenten, alsmede een overzicht van uitspraken van PLO-leiders. f 3,25
19. MO². WI-brochure voor docenten en scholieren maatschappijontwikkeling met beknopte artikelen over verschillende onderwerpen m.b.t. de Midden-Oosten problematiek. f 5,—
22. Kibboetsbrochure. Ideologische en maatschappelijke achtergronden van het kibboetssysteem. f 2,50

Recensies

Boeken

H. van der Hoeven, *Gijsbert Karel van Hogendorp. Conservatief of liberaal?* (Historische Studies XXXII, Groningen 1976. Prijs f 27,50).

Van der Hoeven promoveerde op deze studie in 1976 aan de Rijksuniversiteit te Utrecht. Voor het feit dat dit goede en

belangrijke boek nu pas in dit tijdschrift besproken wordt kan men de redactie op geen enkele wijze verwijten maken; het is geheel de schuld van ondergetekende.

De vraagstelling, die in de titel van het boek is opgenomen, wordt in een interessante inleiding toegelicht: Hogendorp in de historiografie. Colenbrander noemde Van Hogendorp 'de eerste waarachtige liberaal in Noord-Nederland'. Andere historici zijn hem hierin gevolgd zoals Verberne, Geyl en Romein. In die eenstemmigheid is later verandering gekomen, vooral door toedoen van C.H.E. de Wit in zijn dissertatie *De strijd tussen aristocratie en democratie in Nederland 1780-1848* (1965). Van der Hoeven gaat ervan uit dat er een ontwikkeling plaats vindt in de opvattingen van Van Hogendorp. Om die ontwikkeling duidelijk te maken onderscheidt hij drie perioden. In zijn 'Woord vooraf' stelt hij zich voor in elk van de drie perioden, die men in het leven van Van Hogendorp kan onderscheiden, een bepaald thema aan de rode te stellen. 'Daarbij is gepoogd een thematische met een chronologische aanpak te combineren...'. Uiteindelijk gaat het dan om de vraag in hoeverre Van Hogendorp kan gelden als een voorman van het nederlandse liberalisme. De auteur acht het vanzelfsprekend dat hij zich bij het zoeken naar een antwoord op dit soort vragen diepgaand zal moeten bezighouden met de Europese geschiedenis van de achttiende en vooral negentiende eeuw.

In de eerste periode tot 1787 wordt Van Hogendorp voorgesteld als verlicht aristocraat, verwant en bekend met de ideeën van Montesquieu, de theoreticus van het verlicht aristocratische. In de partijstrijd van de jaren tachtig van de achttiende eeuw in Nederland heeft Van Hogendorp de zijde van het behoud gekozen: '... het streven zijn verklaarde voorliefde voor het bewind der regenten te verzoenen met zijn opvatting van het stadhouderschap als beschermer van het volk' (22).

In een tweede periode, 1787 tot 1814, wordt Van Hogendorp getypeerd als een conservatief hervormer. In dit verband geeft de schrijver veel aandacht aan onder meer Edmund Burke, die door Van Hogendorp bestudeerd is. Gebruik makend van de categorieën van Epstein, karakteriseert Van der Hoeven Van Hogendorp als iemand '... die zich van verdediger van de status quo tot een hervormingsgezind conservatief ontwikkeld had'. (70). Centraal staan in dit gedeelte van het onderzoek een aantal geschriften uit de periode 1795 tot 1812, het jaar van de befaamde Schets. De jaren 1814 en 1815 leiden tot het wonderlijke bestel, waarin de eenheidsstaat samengaat met een staten-geraal gebaseerd op een standensy-

steem. Van Hogendorp liet zich in die jaren leiden door de gedachte zoveel mogelijk van het oude te behouden en het alleen waar nodig aan te passen.

Verreweg de meeste aandacht – ongeveer de helft van het boek – geeft Van der Hoeven aan de vraag of er bij Van Hogendorp na 1814 een ontwikkeling in liberale richting te konstaten valt. Opschriften van paragrafen en hoofdstukken zijn soms veelzeggend. Vinden we in het eerste hoofdstuk een paragraaf 'Hogendorp als verlicht aristocraat' en is het tweede hoofdstuk getiteld 'Hogendorp als conservatief hervormer', het vierde hoofdstuk is veel afstandelijker 'Hogendorp en het liberalisme' genoemd. Daaraan vooraf gaat een stimulerend hoofdstuk over het liberalisme in de eerste decennia van de negentiende eeuw. Van der Hoeven ontwerpt een genuanceerd beeld van dat vroege liberalisme, naar inhoud verschillend van groep tot groep, van land tot land. Naast een constitutionele beweging, die de verworvenheden van de franse revolutie tracht uit te bouwen, is er ook een aristocratische inspiratie; 'Montesquieu was nog altijd populair' (87).

De derde periode in het leven van Van Hogendorp van 1814 tot zijn dood in 1834: Van Hogendorp en het liberalisme. Belangrijk in dit verband zijn de breuk met de koning in 1816, de oppositie van Van Hogendorp daarna – tot 1825 in de tweede kamer – en vooral zijn optreden in 1830 in een reeks kleine geschriften. Daarin zijn onder meer aan te treffen zijn hervormingsvoorstellen: strafrechtelijke ministeriële verantwoordelijkheid, rechtstreekse verkiezing door de standen van de provinciale staten, benoeming van de leden van de eerste kamer voor het leven door de ridderschappen enz.

De konklusie van Van der Hoeven? Indien men voor het liberalisme kenmerkend noemt de idee van een open maatschappij, dan hoort Van Hogendorp met zijn standenstaat hier duidelijk niet thuis (149). Van Hogendorps liberalisme was 'van aristocratische signatuur: een vorm van liberalisme die niet van de toekomst was, maar die wel degelijk bestond en een politieke realiteit vormde' (136).

Bij een boek met een dergelijke brede, gedurfde, thematische opzet zijn natuurlijk op onderdelen altijd kritische notities te maken. Wezenlijke kritiek zou de rede-nering van de schrijver moeten aantasten. Het volgende dient men dan ook meer te beschouwen als kanttekeningen. De politieke praktijk van de jaren 1813-1815 laat zien dat Van Hogendorp zich tot een hervormingsgezinnd conservatief ontwikkelde had. Heel ver ging die hervormings-

gezindheid overigens vaak niet. Zo stemde hij er met moeite mee in ook vertegenwoordigers van het platte land in de gewestelijke statenvergaderingen een plaats te geven naast die van de ridderschappen en die van de steden. Er was in dit geval veel voor nodig om hem zover te krijgen. Later schrijft Van Hogendorp op deze kwestie terugziende: 'De eerste bedenking op zulk eene beperking van het kiesrecht tot de steden kwam mij voor van de hoogste hand...' (*Bijdragen tot de huishouding van de staat VIII*, 208).

Het is wel juist als Van der Hoeven stelt dat omstreeks 1814 de kritiek op het mede door Van Hogendorp ontworpen nieuwe politiek bestel schaars was (69). Er zijn echter belangrijke uitzonderingen aan te wijzen. Al in februari 1814 gaat J.M. Kemper in een schrijven aan de koning fel tegen bepaalde ideeën van Van Hogendorp te keer. Met name is hij gebeten op het voornemen de verkiezing van de leden der staten-generaal op te dragen aan de gewestelijke staten. 'Eene vergadering, op die wijze geconstitueerd, moet noodwendig langzamerhand het uitsluitend voorrecht van zekere familiën worden,...' (*Verhandelingen III*, 101).

In dit boek wordt veel te stellig geponeerd, dat Van Hogendorp in 1814-1815 eigenlijk geen voorstander was van de vereniging van de noordelijke en zuidelijke nederlanden (103). Men kan daartegenin brengen, dat Van Hogendorp zijn medewerking verleend heeft aan die vereniging; in ieder geval heeft hij er zich later bij herhaling optimistisch over uitgelaten. 'De tijd zal deze twee volken tot één enkel volk maken; ieder jaar vorderen wij op deze weg...' (*Bijdragen VIII*, 252).

De schrijver wijdt verhelderende bladzijden aan de meningsverschillen tussen de koning en Van Hogendorp. 'Het feitelijk breekpunt werd tenslotte hun tegenovergesteld natiebesef' (103). Die verschillende opvattingen spelen ook een rol in de strijd om de tariefwet van 1816. Van Sas heeft er echter in zijn opstel over Röell (*Figuren en figuraties*, 79, noot 126) al op gewezen dat wat de transitohandel betreft ook Van Hogendorp zijn visie al in 1818 heeft aangepast.

In het algemeen vind ik het jammer dat Van der Hoeven niet meer aandacht heeft gegeven aan de *Bijdragen tot de huishouding van staat*. Deze tien delen vormen een belangrijke bron voor de kennis van de politieke opvattingen van Van Hogendorp, ook al omdat ze tijdens zijn leven verschenen zijn. Dat geldt in het bijzonder voor het achtste deel uit 1824. Daarin besteedt Van Hogendorp ruim 300 bladzijden aan een bespreking van de vigerende grondwet. Het lijkt me dat een methodische vergelijking van dit geschrift met

zijn geschriften uit 1830 voor de hand gelegen had.

Heeft Van Hogendorp zich na 1813 tot liberaal ontwikkeld? Terecht zegt Van der Hoeven dat het niet aangaat Van Hogendorps politieke ideeën uit die jaren te vergelijken met die van Thorbecke uit de jaren veertig om zo de eerste als liberaal te diskwalificeren. Dat erkennend kan er toch wel twijfel bestaan aan het liberaal gehalte van Van Hogendorp omstreeks 1830. De genuanceerde en gekwalificeerde benadering door Van der Hoeven van de liberaal Van Hogendorp laat ruimte voor de mening dat Van Hogendorp in feite een reformistisch conservatief gebleven is. De schrijver stelt immers zelf: 'Hogendorps inspiratie was in het algemeen gesproken behoudend' (156). Een dergelijke opvatting vindt steun in de hervormingsvoorstellen van Van Hogendorp in 1830 betreffende ministeriële verantwoordelijkheid en de inrichting van het kiesstelsel; bovendien in de grote plaats die hij ook dan aan het 'aristocratisch beginsel' in het staatsbestel wil toekennen.

Gelukkig hoeft men het niet in alle opzichten met de schrijver eens te zijn om zijn boek belangrijk en goed te vinden. Via een nederlandse vraagstelling opent hij de deur wijd naar grote thema's uit de Europese geschiedenis van de achttiende en negentiende eeuw.

En dat alles presteert Van der Hoeven in 160 bladzijden helder, zeer leesbaar Nederlands.

Lodewijk Blok

Joseph A. Schumpeter, *Kapitalisme, socialisme en democratie*, De Haan's Tijd Contouren 1979 (derde druk).

De herlezing – na bijna twintig jaren – van de herdruk van Schumpeter's werk uit 1943 bleek opnieuw boeiend, zij het geheel anders dan in de tijd na de tweede wereldoorlog, toen de engelse uitgave in Nederland bekendheid kreeg. Toen zocht men naar een nieuwe koers voor het democratisch-socialisme en leken zijn opvattingen een weg te wijzen naar nieuwe mogelijkheden.

Nu zijn Schumpeter's opvattingen eerder historisch boeiend als de weerslag van een gedateerde discussie, die achterhaald is door de feitelijke ontwikkeling. Om een aardig voorbeeld te noemen: Schumpeter verwachtte dat het Bruto Nationaal Produkt (BNP) jaarlijks met ongeveer 2% in de geïndustrialiseerde landen zou stijgen. In de jaren 1950-1960 blijkt het BNP in Nederland jaarlijks met bijna 5% te zijn gestegen en komt het voor alle industrielanden ruim boven de oorspronkelijk ver-

wachte 2% uit. De verwachtingen voor de economische groei zijn dus ruimschoots overtroffen, maar niet de verwachtingen ten aanzien van een gesocialiseerde economie.

Juist dit gedateerde denken geeft een beter inzicht in hoe men in de jaren vijftig met name in sociaal-democratische kringen alle aandacht heeft gericht op een doelmatige-rationele produktie zonder de kapitalistische verspilling van de werkloosheid. Voor deze economen en partijpolitici waren de denkbeelden van Schumpeter een bevestiging van het socialistische uitgangspunt dat het kapitalisme ten onder zou gaan, zij het dan niet aan zijn fouten, zoals Marx had verwacht, maar aan zijn eigen succes. Juist het streven naar een doelmatige produktie, een wezenstrek van het kapitalisme, zou uit zichzelf leiden naar een socialistische planecconomie, de enige rationale produktiewijze. Door de afstand der jaren overstijgt men de vraag naar gelijk of ongelijk en wordt geboeid door het 'geloof der vaderen'.

De tweede omstreden hoofdstelling dat de democratie wezenlijk een elite-democratie was en zou blijven, heeft zich kunnen handhaven als omstreden. Niemand voorzag toen de opkomst van de direkte democratie van het groepsbelang of van de onmiddellijk betrokkenen, zoals die in de late jaren zestig is ontstaan.

De konfrontatie van de oorspronkelijke denkbeelden met de feitelijke ontwikkeling maakt herlezing tot een herbezinning over de afgelegde weg. Het rechtvaardigt daarmee de heruitgave van een 'klassiek-geworden' boek. Het lijkt mij geschikt als achtergrondliteratuur voor de opvattingen zoals die aangehangen werden in de nederlandse sociaal-democratie na 1945, maar niet direkt bruikbaar in klasverband.

Hans Peters

H.J. Neuman, *Lansen en snoeimessen. Ontwapening en wapenbeheersing van 1945 tot 1978*, NIVV reeks 22, Nederlands Instituut voor Vredesvraagstukken, Staatsuitgeverij 's Gravenhage 1979.

De bijzondere zitting van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties (zomer 1978) is voor de directeur van het NIVV aanleiding geweest een overzicht van het ontwapenings- en wapenbeheersingsoverleg te schrijven. Wellicht in een poging de leesbaarheid van de niet gemakkelijke materie te vergroten, heeft Neuman de geschiedenis van het ontwapeningsoverleg doorregen met zacht spottende anekdotes over de wandelgangen achter de conferentiezalen, over karakter-

trekken van onderhandelaars en over aktievoerders en hun illusies.

Een dergelijke relativerende aanpak werkt toch teleurstellend.

De bedoeling van de auteur is overigens duidelijk: de resultaten van 25 jaar overleg zijn schamel ondanks de ernst en het geduld van de onderhandelaars, ondanks ook de schone beloften van politici. Men kan na die conclusie twee dingen doen: nóg ernstiger en geduldiger dan de onderhandelaars probeert men een verklaring te vinden voor het mislukken van een goede zaak, ofwel men bewaart enige afstand tot de voortploeterende ontwapeningscarroussel (term van Helmut Schmidt) en men vermoeit zichzelf en de lezer niet al te erg door het schrijven van een amusant verhaal.

De eerste oplossing is in ieder geval niet gekozen. Voor een beter begrip van het uiterst bedreigende probleem van de wapenwedloop was op zijn minst de weg van een synchrone analyse van wapenontwikkeling en ontwapeningsoverleg de beste geweest. Veel van de stagnatie die het ontwapeningsstreven ondervindt laat zich daaruit verklaren. De zeer matige analyse van remmende factoren die Neuman in het slothoofdstuk toevoegt had dan achterwege kunnen blijven, want die behaalt amper het niveau van een te vroeg ingeleverd geschiedenisproefwerk. Waarom blijft ontwapening uit, zo vraagt Neuman zich af?

'De weg van de minste weerstand zou zijn één algemene oorzaak aan te wijzen *het* militarisme, het militair-industriële complex, de kapitalistische produktiewijze, het streven naar wereldrevolutie'. Neuman belooft een aantal betere factoren. Die zijn echter ronduit kinderachtig oppervlakkig, niet verklarend *voor* maar evengoed verklaarbaar *uit* voortgaande bewapening en voor het vredesonderzoek weinig meer vruchtbaar dan de veelgehoorde verklaring 'de mens is nu eenmaal slecht'. De eerste faktor, 'het internationale milieu zelf' met 'een atmosfeer om te snijden' is onthutsend globaal en doet wat genuanceerdheid betreft weer hevig verlangen naar het zojuist verworpen militarisme, mic, kapitalisme etc.

Het tweede argument luidt: er bestaan complexe verhoudingen tussen staten, Dat is in zekere zin een verfijning van de eerste verklaring. Maar er zijn zoveel theorieën die uitgerekend de complexiteit van verhoudingen en deelbelangen aanwijzen als centripetale kracht en stabilisator van het systeem waarvan zij deel uit maken, dat het lang niet zeker is dat een fundamentele voorwaarde zoals *overleving* het slacht-

offer van die complexiteit zou zijn.

Aan een derde faktor, technische problemen (verificatie van ontwapeningsovereenkomsten, telproblemen) kan weinig worden afgedaan. Zij zijn vaak het gevolg van de asymmetrische opbouw van de legers van opponenten. Tegelijkertijd moet echter bedacht worden dat diezelfde asymmetrie vaak geen enkel probleem vormt voor de voorstanders van het omgekeerde van ontwapening, nl. veiligheid door *bewapening*. Hoe vaak zijn ter rechtvaardiging van de introductie van nieuwe wapensystemen niet militaire balansen 'uitgerekend' waarin tanks, raketten en divisies schijnbaar probleemloos bij elkaar zijn opgeteld?

Neumans vierde factor is naïef. Volgens hem zijn in Oost-Westbesprekingen de westelijke delegaties 'toeschietselijk' van aard 'om een positieve atmosfeer te scheppen', maar de Rus is keihard en 'weigert begrip op te brengen voor de veiligheidsproblemen van andere landen.' De wetenschapper blijkt deze vondst uit eigen werk te citeren. En jawel, op p. 81 wordt die negatieve beeldvorming nog eens onderstreept met een schets van de Russische onderhandelaar Tsarapkin: 'een kleine man, met een enigszins gebogen gestalte, een dichte bos zilvergrijs haar en een paar vierkante kaken' en 'een sluw en onberekenbaar man', niet uitmuntend 'door veel gevoel voor humor'.

Tenslotte noemt Neuman dan het militair-industriële complex als rem op de ontwapening. Maar belangrijker dan te erkennen dat het hier dus, en in Oost en West, om een belangrijke interne determinant van bewapeningsdynamiek gaat, meent hij er goed aan te doen een collega-directeur van het Zweedse SIPRI een veeg uit de pan te geven voor een minder gelukkige omschrijving van de Russische bewapeningsmachine.

En als er dan verdragen zijn gesloten, dan is er altijd weer reden voor achterdocht, want de mazen van een verdragstekst zijn nooit fijn genoeg. Dat laatste illustreert Neuman met het voorbeeld van een Russisch FOBS (Fractional Orbital Bombardment System, een raket die een gedeeltelijke baan om de aarde beschrijft alvorens terug te keren in de dampkring en een kernlading op zijn doel deponceert). Omdat dit wapen nèt geen hele baan om de aarde voltooit, is het nèt niet in strijd met art. 4 uit het Ruimteverdrag van 1967, waarin is bepaald dat geen kernwapens in een baan om de aarde mogen worden gebracht. Nu laat Neuman weten dat de Russische FOBS als reactie op dit Ruimteverdrag is ontwikkeld, maar dit is onjuist want dit wapen bestond al in 1965. Zoals, maar dat staat niet in het boek, de Amerikaanse Dyna-Soar FOBS al in

1963 was ontwikkeld.

En zo staan er nog wel meer vergissingen. De eerste Amerikaanse proef met een waterstofbom was natuurlijk niet in 1958, maar in 1952. Dit soort fouten verzaakt slordigheid en doet op zijn best vermoeden dat de drukproeven niet eens gecontroleerd zijn. De middellange afstands-raketten van het type Thor en Jupiter werden niet in Groot Brittannië, Turkije en Griekenland opgesteld, maar in Groot Brittannië, Turkije en Italië.

Over de MLF (multilaterale, atlantische kernmacht) werd als zodanig niet in 1957 nagedacht, doch in 1961. Het *Rapacki-plan*, dat verregaande demilitarisering van Centraal Europa voorstelde, was dus ook géén reactie op deze MLF. Het is bovendien een nogal tendentieuze bewering als zou dit Poolse voorstel eigenlijk uit Russische koker stammen. Niemand minder dan Helmut Schmidt wijst er in zijn 'Strategie des Gleichgewichts' op dat het Rapackiplan juist zo goed te begrijpen is vanuit het Poolse besef aan twee zijden door Sovjetlegers te zijn ingeklemd. De 'enkele honderden raketten voor middelgrote afstanden met kernladingen' die Neuman op p. 76 ten tonele voert als Russisch decor achter het Rapackiplan zijn aantal in ieder geval overdreven. Sommigen beweren dat plaatsing hiervan eind 1956 startte, maar meestal dateert men de invoering in 1959-1960., dus twee jaar na het R-plan. En 2-5 jaar na invoering van Amerikaanse exemplaren van het type Regulus, Matador, Thor en Jupiter, die onvermeld blijven en evengoed voor het grootste deel buiten het reductiegebied opgesteld waren.

Over de introductie van de eerste Amerikaanse kernwapens in Europa in 1954 (volgens sommigen het 280 mm kanon al in 1953) verneemt de lezer niets. Dit gaf nu juist de stoot tot Russische en Poolse ontwapeningsinitiatieven.

Voorts gaat Neuman (op p. 145) in op de weigerachtigheid van de Russen om tot *evenwichtige* troepenvermindering in Europa tot zaken te komen. Wat hij niet schrijft is, dat wat door hem en vele anderen in West-Europa hardnekkig wordt aangeduid als MBFR (= Mutual Balanced Force Reductions) officieel heet MURFAAMCE (Mutual Reduction of Forces and Armaments and Associated Measures in Central Europe). Dat maakt de zoveelste anekdote over de Oosteuropese delegatie die 'evenwichtig' van de naambordjes in de conferentiezaal wilde schrappen, plotseling weer wat minder leuk, en ongepast.

Het zou, ter vergroting van het inzicht in de moeilijke onderhandelingen over SALT-1, een completer indruk gemaakt

hebben als vermeld was dat het duo Kissinger-Nixon had besloten de nieuwste wapenvondst *MIRV* als bargaining-chip (afruilobject) in de arena te brengen. Na het ABM-Verdrag was de ge-MIRV-de kernkop, die meervoudig afzonderlijk bestuurbare atoomladingen voorstelt, een overbodige wapenontwikkeling geworden. Het gevolg was *niet*, zoals bij introductie van kernwapens tegenwoordig wel beweerd wordt, dat je over wapenbeperking met de Russen pas kunt onderhandelen als je ze eerst aanschafft. Nee, het gevolg was dat de wapenwedloop een onnodige ronding inging die SALT-2 zoveel moeilijkheden bezorgde en nog altijd bezorgt getuige de non-ratificatie door de Amerikaanse Senaat. In dit licht bezien is ook de beschrijving van de neutronenbom en met name de CDA-uitspraak tegen de N-bom vóór het beginnen van onderhandelingen erover (volgens Neuman 'onlogisch') in elk geval onverantwoord en meer geschreven als partijpoliticus dan als wetenschapper van het NIVV.

Als dit boek een doktoraalskriptie was geweest, dan zouden ook nog de nodige technische fouten zijn aangestreept. Zo hoort men een TASS-commentaar niet uit de New York Times te citeren, zeker niet als het gaat om Russische stokerij achter de actie 'Stop de Neutronenbom' te signaleren. Zelfs Finse namen (Raimo Väyrynen) hoort een Nederlander correct te spellen. Een citaat uit een boekje van het eigen NIVV, dat niets anders is dan een samenvatting van het SIPRI-Jaarboek, verdient het om zo oorspronkelijk mogelijk te worden weergegeven. De produktiviteit van het NIVV zou door dit soort aanhalingen geflatteerd worden. De definities van MRBM- en IRBM-raketten zijn arbitrair en zeker wat de MRBM betreft qua minimumbereik erg laag (300 km). Als dat zo zou zijn, mag Neuman nooit meer beweren dat de Navo momenteel in West-Europa niet over een tegenwicht tegen Russische middellange afstands-raketten beschikt (om precies te zijn staan er dan al 324 Pershings).

Wel, leest men als outsider langs deze bezwaren heen, dan blijft een ongecompliceerd verslag over, waarin het ontwapeningsoverleg zich als een toneelstuk met tragikomische kanten vrij autonoom afspeelt. Eerder is al betoogd dat de relatie tussen bewapenings- en ontwapeningspolitiek dat geïsoleerde beeld ontkent.

Conclusie: vraag uw informatie over ontwapening en wapenbeheersing gewoon en gratis aan bij het officiële Amerikaanse regeringsbureau voor ontwapeningszaken adres: ACDA, Ministerie van Defensie, Washington. Daar licht men u voorbeeldig in.

Ko Colijn.

G. Contenau, *Zo leefden de Babyloniërs en Assyriërs ten tijde van Nebukadnezar*, Hollandia, derde druk, 307 blz., f 15,90

P. Montet, *Zo leefden de Egyptenaren*, Hollandia, 4de druk, 366 blz., f 15,90

E. Mireaux, *Zo leefden de Grieken ten tijde van Homerus*, Hollandia, derde druk, 246 blz., f 15,90

De omvang van ons taalgebied brengt met zich dat met één enkele druk van een bepaald boek de markt kennelijk is verzadigd. Als docent gekonfronteerd met de vraag naar Nederlandstalige literatuur voor tentamens en skripties moet je nogal eens verzuchten: was dat aardige boek nog maar te krijgen. De florerende handel in tweedehands Aulapockets is een teken van de behoefte aan boeken in de Nederlandse taal die helaas niet meer te krijgen zijn. Hoeveel benijdenswaardiger is niet het Engels taalgebied waarin bijvoorbeeld de Penguin Books telkens weer met reprints komt.

Maar een van mijn verzuchtingen is onlangs werkelijkheid geworden. Ze zijn er weer, die voortreffelijke boeken in de serie 'Zo leefden...' Stuk voor stuk bieden zij meer dan de titel suggereert: een breed panorama van een maatschappij. De deskundigheid van de auteurs staat er borg voor dat niet geprobeerd wordt met goedkope effecten als het benadrukken van het exotische een lekker boek te maken dat ogen en zinnen streelt.

Hoewel de drie hierboven genoemde titels hun onderwerp fixeren op een bepaalde periode, Montet op het Egypte van de 19de en 20ste dynastie, Contenau op de Nieuwbabylonische periode en Mireaux op het Homerische tijdvak, gaan ze er – bij gebrek aan illustratief materiaal – nogal eens buiten. In het geval van Mireaux leidt dat tot een verwarring tussen de verschijnselen van de Homerische tijd en die van de kolonisatieperiode. Een enkele keer treft een wat eigenzinnige opmerking, bijvoorbeeld de overtuiging dat Corcyra het Faiakeneiland is (blz. 89). Maar laten we zoiets maar beschouwen als de persoonlijke noot in boeken die voor volwassenen goed leesbaar zijn; jonge leerlingen zie ik ze niet in hun geheel verslinden. Maar stukken zullen zij zeker wel kunnen doornemen.

De boeken moeten het in 1980 helemaal hebben van hun inhoudelijke kwaliteit: de uitvoering als fotografische herdruk in paperbackvorm heeft ze niet aantrekkelijker gemaakt. Het ontbreken van afbeeldingen – behalve een kaart van Egypte – maakt ook een wat ouderwetse indruk; het gaat tenslotte om boeken die, meen ik, voor het eerst in de vijftiger jaren zijn

verschenen.

Maar de leraar die verantwoorde informatie wil hebben op het terrein van het dagelijks leven in een brede zin van het woord, mag deze boeken niet in de boekhandel laten liggen.

Anton J.L. van Hooff

C.W. Weber, *De Spartanen, Legende en werkelijkheid*, Meulenhoff, Amsterdam/Brussel 1979, 360 blz., foto's, serie: Historische beschavingen en archeologie, f 37,50

De schrijver stelt zich als doel in dit boek de 'ontmythologisering' van de Spartaanse legende die in de wetenschap al heeft plaatsgevonden, ter kennis van een breed publiek te brengen (7). Van het beloofde démasqué komt niet al te veel terecht; wel worden regelmatig (Duitse) geleerden met globale, nietszeggende uitspraken aangehaald, maar de gangbare anekdotes worden met kennelijke smaak opgedist in deze geschiedenis van Sparta vanaf de vestiging van de Doriërs tot het bestaan als indianenreservaat in het Romeinse rijk. De grootste aandacht krijgt, ook heel gangbaar, de 'klassieke' tijd van Sparta in deel II 'De Spartaanse Spartanen' (blz. 115-299). In vergelijking met het niet meer verkrijgbare boek van Stibbe biedt Weber niet veel nieuws, in leesbaarheid doet hij voor hem onder – of is de vertaling debet aan een taal die vooral in het eerste deel stug is met wendingen ingeleid door 'allengs' en 'kortelings'? Als het gaat om informatie is W.G. Forrest, *A History of Sparta 950 – 192 B.C.* (London 1968) veel efficiënter (voor de leraar die een les over Sparta voorbereidt bijvoorbeeld). Het optreden van de auteur – die zulke kritische pretenties etaleerde in het voorwoord – is dubbelzinnig: gewild pakkende hoofdstuktitels als 'een ijzeren gordijn wordt neergelaten' en 'een communistische aristocratie' laten de concessies zien die de auteur bereid is te doen aan de veronderstelde lezerssmaak. In zijn prijzenswaardige pogingen aktueel te zijn verwijst de schrijver herhaaldelijk naar de staatsinstellingen van de Bondsrepubliek Duitsland; onbegrijpelijk dat de vertalers deze staat als referentiepunt in de Nederlandse uitgave hebben gehandhaafd.

Het goed uitgevoerde boek heeft niet veel illustraties (16 fotobladzijden), maar Sparta was volgens het bekende woord van Thoezydides uitwendig niet spektakulair (*Hist.* 1, 10, 2) Bij het ontbreken van andere boeken in het Nederlands over Sparta zullen geïnteresseerde leraar en (wat oudere) leerling het met dit boek moeten doen. Zij zullen wel de informatie vinden waarnaar hun interesse uitgaat, al

zullen zij door wat stylistisch struikgewas moeten heendringen in een boek dat heel wat werkelijkheid, maar ook veel legende over het steeds fascinerende verschijnsel Sparta biedt.

Anton J.L. van Hooff

Gregorius de Grote, *Het leven van Benedictus*, Uit het Latijn vertaald en ingeleid door F. van der Meer en G. Bartelink. B. Gottmer, Nijmegen, 1979. 144 p., f 24,90.

Bij gelegenheid van het Benedictusjaar 1980, naar men veronderstelt vijftienhonderd jaar na de geboorte van de monnikenvader, hebben de abdijen van de Nederlandse Congregatie van zijn orde aan Van der Meer en Bartelink opgedragen het *Leven van Benedictus* opnieuw uit te geven. De auteur ervan, paus Gregorius de Grote, zelf een volgeling van de patriarch, stelde het te boek in de winter van 593 op 594, nog geen vijftig jaar na Benedictus' dood, als het tweede boek van zijn *Dialogen* over de Italische Vaders. Zijn oogmerk daarbij was aan te tonen dat het onder de voet gelopen en geramponneerde Italië van de zesde eeuw in zijn heiligen niet onderdeed voor de Egyptische woestijn van tweehonderd jaar eerder. Waar hij op steunde was de Regel van Benedictus – wie zijn leven wil leren kennen, zegt de paus, moet dat wijze werkstuk lezen want de heilige man kon niet anders leven dan hij leerde – en de verklaringen van nog levende ooggetuigen. Gregorius' gesprekspartner, de diaken Petrus, aanhoort met gepaste eerbied en gespeelde naïviteit de verhalen over Benedictus van Nursia. De beide bewerkers vertalen ze prachtig en zorgen buitendien voor een inleiding op de tekst die alleen al de aanschaf van het boek rechtvaardigt.

We lezen er van allerlei over de schrijver en het Rome van zijn dagen, over de *Dialogen* als literair genre – een 'heilige Decamerone' genoemd door Van der Meer die nooit om een sprekend beeld verlegen zit – en iets over het tweede boek als 'ingelijste ikoon' van de oudvader. Dan volgt de tekst met aantekeningen waarmee elke man van wetenschap voort kan en die tegelijk voor de algemene lezer, wie dat ook zijn mag, begrijpelijk en genietelijk zijn want ook hier staan de anecdotes in de noten.

Een compacte epiloog van abt Zegveld van Egmond over de spiritualiteit, dat is de specifieke manier van evangeliebeleving, van het *Leven van Benedictus* sluit het boek af.

Wie de stijl van Frits van der Meer kan smaken zal aan dit werk een feest beleven, terwijl het voor elke geïnteresseerde een

belangrijke bron uit de vroege middeleeuwen op voortreffelijke wijze toegankelijk maakt.

Al bij al een boek dat ik met enige nadruk ook voor een schoolbibliotheek zou willen aanbevelen, al is het zeker geen makkelijke kost. Maar een intelligente leerling die erdoor geboeid raakt zal heel wat opsteken over het genre in het algemeen en dit vita in het bijzonder.

De Nederlandse uitgave van het *Vita Benedicti* van enkele jaren geleden (Nijmegen, B. Gottmer, 1976. f 10,—) met als sleutel de literaire achtergrond van het Oude en Nieuwe Testament kan hier met vrucht naast worden gelegd. Dezelfde uitgever bezorgt nu deze editie en hij heeft er ook qua vormgeving een luisterrijk boek van gemaakt. Voorin staat een kaartje van Midden-Italië ten tijde van Benedictus, getekend door Frits van der Meer, achterin is een register van plaats- en persoonsnamen opgenomen. Waar op p.58 in de voorlaatste alinea een noot 5 staat aangegeven moet 6 gelezen worden.

A.H.M. v. Schaik

Walter Nigg, *Elisabeth van Thüringen. Dienares der armen*. Foto's van Helmuth Nils Loose. J.H. Gottmer. Haarlem 1979. 79 p. en 51 platen op 48 p. Prijs: f 35,—.

Veel oudere Nederlandse steden hebben of hadden wel een Elisabethziekenhuis, -gasthuis of -kerk, genoemd naar de dertiende-eeuwse heilige, die met de zieken in haar eigen gasthuis woonde, hun wonden waste en tenslotte de doden begroef.

Walter Nigg, van reformatorische huize en hoogleraar aan de universiteit van Zürich, heeft grote naam gemaakt met zijn levensbeschrijvingen van heiligen (en ketters). Ook hier heeft hij weer een zeer leesbare en fijnzinnige tekst geleverd die bewijst dat het genre hagiografie nog springlevend kan zijn. Er is bij de hier gepresenteerde Nederlandse vertaling ook een bewerker te pas gekomen, wiens precieze ingrepen en bijdragen niet worden verantwoord. Is aan hem de soms wat al te nadrukkelijk moraliserende toon te wijten?

Wie dat laatste voor lief neemt, houdt een prachtig beschreven leven van een middeleeuwse heilige over, met respect voor de bronnen – waaruit achterin een bloemlezing wordt gegeven – en met begrip voor het heel eigene in de middeleeuwse verhalen die wij legendes noemen. Als men leerlingen van de hogere klassen van het VO en VWO daarvoor enige feeling wil bijbrengen is dit boekje een uitstekend hulpmiddel.

Ondersteunend daarbij werken nog de prachtige en technisch volmaakt uitge-

voerde illustraties waaronder verscheidene van het befaamde Elisabethschrijn te Marburg. Het in de iconografie van de heilige telkens terugkerende thema van het 'rozenwonder' – Elisabeth met levensmiddelen ter uitdeling aan de armen onder haar mantel, toont haar echtgenoot die haar kordelig verantwoording vraagt over wat zij bij zich draagt een boekje rozen – wordt pas twee eeuwen na haar dood voor het eerst schriftelijk vermeld en stamt oorspronkelijk uit het leven van haar achternicht de heilige Elisabeth koningin van Portugal.

In het boekje wordt met enige uitvoerigheid gesproken over de verwantschap tussen het franciscaanse levensideaal en de spiritualiteit van Elisabeth, die haar neerslag heeft gevonden in de overlevering volgens welke Franciscus aan de landgravin van Thüringen zijn mantel heeft gezonden. Op een enkel punt gaat de 'franciscanisering' te ver. De verklaring nl. van de drie kronen waarmee Elisabeth vaak (o.m. door Jan van Eyck en Gerard David) is afgebeeld – door haar uitmunten in drie verschillende levensstaten: die van maagd, echtgenote en weduwe – is niet van de minderbroeder Lucas Wadding maar van de zestiende-eeuwse Leuvense auteur Johannes Molanus (p.7).

Ook aan de verering van Elisabeth wordt aandacht besteed. In Nederland dateert de oudste Elisabethkerk, die in Grave, al van vóór 1268. Te noemen ware nog geweest de Elisabethvloed van 1421, waaraan het ontstaan van de Biesbosch te wijten/danken is.

De verering van de heilige in de franciscaanse Derde Orde is boven al verklaard, en ook de dames van de caritatieve St. Elisabethvereniging ontleen haar naam – onder invloed van de 'herontdekking' van Elisabeth door de Romantiek – aan de bewoonster, drie eeuwen vóór Luther, van de Wartburg.

A.H.M. van Schaik

G. Puchinger, *Ontmoetingen met historici*. Uitg. Terra, Zutphen z.j. (1979), 224 blz., prijs f 28,—.

In deze bundel staan twee zaken centraal. In de eerste plaats wil de schrijver zijn lezers in contact brengen met een aantal Nederlandse historici, die hij zelf heeft gekend of via hun werk nader heeft leren kennen. Vervolgens stelt hij in een aantal bijdragen het thema van de geschiedschrijving zelve aan de orde. Vooral over het laatste punt heeft Puchinger eigen en belangwekkende ideeën. Ideeën die al klinken ze menigeen misschien ketteren in de oren, toch niet terzijde geschoven kunnen en mogen worden, te meer omdat

Puchinger zich op verdienstelijke wijze op het terrein van de geschiedschrijving beweegt en met zijn studies over de kabinetsformaties en Colijn tot de kenners van het Nederlandse interbellum mag worden gerekend.

De 'ontmoetingen' met de Utrechtenaren H. Bolkestein, de oud-historicus, overleden in 1942 en met C. Gerretson en P. Geyl springen er in het bijzonder uit. Vooral met de laatste twee heeft Puchinger veel en langdurig contact gehad. Verder komen, vooral via hun publicaties, aan bod J. Huizinga, J. Smit, de directeur van de RGP, P.J. Bouman, via een van zijn minder bekende boeken over het eiland Schokland, H. Algra, J.J. Poelhekke, L. de Jong en C.A. van der Klaauw.

Het boek sluit met een uitvoerige recensie van het 12e deel van de nieuwe AGN en het opent met het essay 'De hartstocht van de ware geschiedschrijver'.

In dit opstel licht Puchinger zijn hart over de Nederlandse historici. Zij zijn ijverige bronnenuitgevers, vakspecialisten die voor en tegen elkaar schrijven, maar die vergeten dat geschiedenis *geschreven en verteld* moet worden, dat Kleio een muze is en dat er, wil de geschiedenis haar betekenis behouden, juist een goede verstandhouding moet zijn met een brede achterban van lezers. Het vertellen in de vorm van het tot leven brengen van het verleden is de voornaamste taak van de historicus. Puchinger licht deze opvatting toe met vele fraaie en welgekozen citaten uit onder andere het dichtwerk van Gerrit Achterberg, want zo meent Puchinger 'de geschiedschrijver is evenals de dichter iemand die geen afscheid van het verleden kan nemen, hij is eindeloos bezig met zijn tweede afscheid, en rust niet aler dit, ten koste van welke inspanning en emotie ook, "verwoord" is, wetende niet altijd waarom, maar wel zeker dat hij deze schuld aan de gestorvene had,'

'en dat den dood niet toebehoort binnen dit woord'.

Tegen Puchinger's zeer muzische opvatting van de geschiedschrijving kan men bezwaren inbrengen. De structurele benadering van het verleden en ook het 'tellen' hebben ons inzicht in het verleden vergroot en hebben het op hun wijze ook tot leven gebracht. Het is echter ook niet de bedoeling van de schrijver het vak als wetenschap te minimaliseren. Integendeel! In alle opstellen staat centraal: bij een zo groot mogelijke groep lezers de belangstelling voor het verleden op te wekken en de lust om het te gaan bestuderen. Dat is de taak van de historicus. En dat is een les die wij allen, ook als docenten geschiedenis, ter harte kunnen nemen.

Het boek is goed verzorgd en geïllustreerd met portretten van de besprokenen. Een verwijzing naar de oorspronkelijke plaats van publicatie van de artikelen en een personenregister sluiten het werk af.

P. van Hees

A.A. de Jonge, *Het Nationaal-Socialisme in Nederland. Voorgeschiedenis, ontstaan en ontwikkeling*, Kruseman, Den Haag, 2e verbeterde druk 1979, 199 pag., f 29,50.

De Jonge's boek over het nationaal-socialisme in Nederland verscheen ruim tien jaar geleden – in 1968 – onder meer vanuit de gedachte aan de generatie van jongeren, die de tweede wereldoorlog en de Duitse bezetting zelf niet heeft meemaakt. Dit uitgangspunt geldt in 1980 nog veel sterker, nu het einde van de bezetting vijftiendertig jaar achter ons ligt. 'De' oorlog van de ouderen wordt verleden tijd. De onmiddellijke herinnering maakt plaats voor distantie en overweging. In dat perspectief wordt de voorgeschiedenis van de jaren 1940-1945 steeds belangrijker, omdat daar de sporen te vinden zijn van het begin: de oorzaken en de aanleidingen. De tweede wereldoorlog is immers niet, zoals men vroeger wel eens dacht, uit de lucht komen vallen. De Jonge heeft inder tijd één aspect uit de voorgeschiedenis gelicht – het Nederlandse fascisme, dat in de jaren '30 doorgaans met de meer specifieke term nationaal-socialisme werd aangeduid – en daarvan in levendige taal een beschrijving samengesteld, die voor een breed publiek begrijpelijk en dus toegankelijk is. Onder meer gebaseerd op de studies voor zijn voortreffelijke proefschrift 'Crisis en critiek der democratie' (Assen 1968) schetst De Jonge de positie van onze democratie in de periode na de eerste wereldoorlog, gevolgd door een samenvatting van de pluriforme, of liever warrige historie van het fascisme in ons land tot de komst van de NSB in 1931, aan welke partij de volgende hoofdstukken in grote trekken zijn gewijd. Het boek sluit af met een beschouwing over de NSB tijdens de oorlog en samenvattende slotopmerkingen, gevolgd door noten, een korte literatuurlijst en een register op persoonsnamen.

Terwijl de eerste druk van De Jonge's werk in 1968 duidelijk voorzag in een leemte, is er intussen over het Nederlandse fascisme het nodige verschenen dat ook voor het onderwijs goed toegankelijk is. Ik noem R. Havenaar 'Verrader voor het vaderland. Een biografische schets van Anton Mussert' (Den Haag 1978), de inmiddels gepubliceerde delen van De Jong's 'Het Koninkrijk der Nederlanden

in de Tweede Wereldoorlog', en in het bijzonder voor de vakmensen ook Vellenga's dissertatie 'Katholiek Zuid Limburg en het fascisme' (Assen 1975) en de gedegen studie van In 't Veld over 'De SS en Nederland' (Den Haag 1976).

In dit verband kan men het betreuren, dat De Jonge de nu verschenen herdruk van het ruim tien jaar oude boek niet grondiger heeft herzien. Hij beperkt zich blijkens het voorwoord bij de nieuwe druk tot het corrigeren van enkele onjuistheden en het bijstellen van de literatuurlijst met onder meer de zojuist vermelde werken. Het voorwoord meldt daarnaast een aantal kwesties, waarover De Jonge nu met zich zelf van mening verschilt, of waarvoor hij verwijst naar uiteenzettingen in nieuwe literatuur die de discussie verder helpen dan de auteur in 1968 had kunnen doen.

Het siert de schrijver, dat hij zo openhartig verantwoording aflegt van de bij de herdruk gevolgde weg (compleet met een ironische noot voor de toenmalige recensenten). Echt bevredigend is de gekozen oplossing echter niet, hoezeer men er ook begrip voor kan hebben: bevindingen uit nieuwe literatuur dringen al moeilijk genoeg tot het onderwijs door en het Nederlandse fascisme is helaas een onderwerp dat veel aandacht verdient. Maar daarmee is De Jonge's boek bepaald nog niet in alle opzichten verouderd. Het blijft een onmisbare samenvatting, waarin feitenmateriaal minder belangrijk is dan analyse, en waarvan de vorm de leesbaarheid ten goede komt. Een reeks illustraties noodt bovendien tot kijken, al zijn de toelichtingen te beknopt om de beelden goed tot hun recht te laten komen.

De Jonge's boek hoort ook nu weer zonder twijfel thuis in bibliotheken ten dienste van secundair en tertiair onderwijs. Het verdient goed en veel gelezen te worden. R.L. Schuurmsa

Tijdschriften

Spiegel Historiael mei 1980 opent met A. Lammers' bijdrage over Jane Addams, de stichtster van de Hull-Houses in de Verenigde Staten en daarmee strijdster voor een politiek van sociale rechtvaardigheid in de V.S. rond de eeuwwisseling en daarna. Tegelijk was zij actief in de vredesbeweging tijdens en na de eerste wereldoorlog en had zij oog voor de gebrekkige sociaal-economische positie en mogelijkheden voor de vrouwen in die tijd. Met name voor vrouwen uit de beter gesitueerde kringen zou actief sociaal werk een

nuttige en zinvolle levenstaak kunnen zijn. Dit probleem werd overigens ook door anderen dan Jane Addams onderkend. Als feministe bleef zij verder binnen de moraal van haar tijd.

L.C. Palm schrijft over de paalworm epidemie van 1730.

P.W.J. de Otter en W.G.J. Rongen schrijven over 'De crypte van Agnani: een teken aan de wand'. Welke boodschap moesten de fresco's uit de 13e eeuw in de kathedraal van Agnani verkondigen is de vraag die in dit artikel gesteld wordt. Het feit dat de thema's gekozen zijn uit de kosmologie, het oude- en nieuwe testament en uit heilige levens wijst op meer dan de functie van een biblia pauperum. Het thema is de strijd tussen de wereldlijke en kerkelijke suprematie, waarbij de soevereiniteit van de kerk de zegenvierende is. De conflicten tussen Frederik II en de pausen Gregorius IX en Innocentius IV liggen ten grondslag aan deze fresco's. Deze beklemtonen het Augustiniaans-Platoonse denken (de onveranderlijke, eeuwige waarheden) tegenover het Aristotelische denken, waarin de zelfstandigheid van het menselijke denken voorop staat en de betrekkelijkheid van de eeuwige waarden, als zijnde menselijke bedenksels, de nadruk krijgt.

J.D. Miles schrijft over 'De Normandiërs en het chanson de geste' en vraagt zich af of het chanson de geste inderdaad door toedoen van de Normandiërs tot bloei is gekomen. Vastgesteld wordt dat de chansons de geste een orale traditie hebben en dat zij vooral door toedoen van de Normandische ridders en geestelijkheid zijn opgetekend. Het waren in eerste instantie, volgens Marc Bloch 'de geschiedenisboeken van de mensen die niet konden lezen, maar graag luisterden', vooral naar de daden van Krael de Grote en zijn heldhaftige ridders. In een aantal teksten zijn duidelijke Normandische invloeden aan te tonen, zoals trouwens ook de Normandische kunstuitingen toon aangevend zijn geweest voor een veel groter gebied.

Van Krieken schrijft over 'Egypte en Europa in de 19e eeuw'. Het gaat om een op instigatie van Mohammed Ali door Rafi-al-Tahtawi ondernomen studiereis naar Europa (Frankrijk) en de daaruit voortvloeiende moderniseringspogingen van de Egyptische samenleving. Een artikel dat zeker de moeite waard is, aangezien de acculturatieproblematiek nog steeds actueel is en de spanning tussen rationalisme en religie zijn actualiteit ook in deze streken nog steeds niet heeft verloren.

In *Spiegel Historiael*, juni 1980, schrijft R.W. Unger over 'De Nederlandse scheepsbouw tot 1800', waarbij vooral de organisatie van de scheepsbouw de aan-

acht krijgt. Ook het verval van de scheepsbouw op het einde van de 17e eeuw komt aan de orde. De aanvankelijke voordelen van het gildesysteem gingen, naast de buitenlandse concurrentie, remmend werken. Ook de innovatie stond op een laag pitje.

Amber Verryckens artikel 'Tuinen in de Middeleeuwen' laat zien dat er in de loop van de M.E. naast de utilitaire tuinen ook siertuinen worden aangelegd. De geschiedenis van de techniek krijgt alle aandacht in K. van Berkel's 'Het collegium mechanicum van Isaac Beeckman'. Het genootschap van Beeckman, opgericht in de 17e eeuw te Rotterdam moest zich theoretisch en praktisch bezig houden met de bestudering van de exacte wetenschappen, waarvan Beeckman vond dat ze in het onderwijs een te geringe plaats innamen. Hij was zelf conrector van de Latijnse school. Het gezelschap telde naast enkele academici ook mensen uit de praktijk en de onderwerpen waren erg praktisch zoals molenbouw, havenwerken, bestudering van de trek in schoorstenen etc. Toch liep het niet. Beeckman was, ook door zijn kennis, overheersend en hij kwam tot de conclusie dat voor vernieuwingen in een bepaald ambacht grondige kennis van het vak een eerste vereiste was.

De Moderne Devotie, een geliefd scriptieonderwerp, krijgt aandacht door E. Persoons' 'Het dagelijks leven in de Windesheimse vrouwenkloosters'. De auteur geeft aardige voorbeelden van de sociale gelaagdheid in de kloostergemeenschap, ontstaan door de gift (en) die men als bruid van Christus binnenbracht. Geen geld of goederen, dan pannen poetsen! Verder interessante gegevens over de dagelijkse gang van zaken in het klooster en de visie van mannelijke geestelijken over de vrouwelijke collega's (de rector van St. Agnes te Gent haalde met instemming Fr. Petrarca aan: 'dat eene goede vrouw een selde geshien ende wonderlic dier is op eertrycke' en een abt uit Frankfurt die beweerde dat hij alle monniken, die hij voor de zielszorg naar vrouwenkloosters had afgevaardigd, naar de hel had gezonden).

Tenslotte schrijft J.G. Kikkert, kenner van de Baltische geschiedenis, over 'Estland onder Stalin' en H.Th. Bussemaker over de 'de val van Java' (Tweede Wereldoorlog).

In *Spiegel Historiael*, juli-augustus 1980, komt het 750-jarig bestaan van Zwolle aan de orde in H.H. Bouma's 'De Hanze en Zwolle'. Naast algemene informatie over de Hanze komt de bijzondere positie van Zwolle in dit verband aan de orde. Zwolle was een kleine Hanzestad, maar het is interessant om te lezen dat Zwolle-

naren participeerden in de scheepvaart van Kampen. De verzanding van de IJssel was voor Zwolle minder nadelig dan voor Kampen en Deventer. Het Zwolse achterland was Westfalen, dat via de Overijsselse Vecht bereikbaar bleef.

Yvette Marcus-de Groot's artikel 'De nationale kleding' heeft als onderwerp een tweetal vroeg 19e eeuwse tijdschriften, nl. 'Euphrosyne' en 'Proteus', waarin propaganda werd gemaakt voor een eigen mode van Nederlands fabrikaat. Een zekere actualiteit met een kwijnende textielnijverheid op de achtergrond en een roep om protectie kan aan dit artikel niet ontzegd worden.

Bohm en Van der Linde schrijven over 'Het Italiaans fascisme in de Nederlandse pers'. Hoe verwerkte het verzuilde Nederland dit fenomeen is de vraag die de auteurs zich stellen. Met uitzondering van de socialistische pers was er toch algemeen van een zekere bewondering sprake in de jaren twintig. De liberale pers signaleerde wel de verwording van de democratische principes, maar stelde tegelijk: 'ach, het is Italië'. Dat men hier te maken had met een nieuw fenomeen dat een antwoord probeerde te geven op maatschappelijke problemen, zag men nauwelijks.

J.C.G.M. Jansen geeft in zijn 'Waanzin en verstoring der maatschappelijke orde' interessante gegevens over de aantallen opsluitingen vanwege 'zineloosheid' in het 18e eeuwse Maastricht en hij vermeldt ook de redenen die tot opsluiting hebben geleid. Het voornaamste motief was toch een niet meer passen in gezins- of familieverband of een niet meer passen in de maatschappij. Vandaar dat onaangepast maatschappelijk gedrag ook bestraft werd met een krankzinnigheidsverklaring, zoals bij drankzucht, prostitutie, homoseksualiteit e.d. Alcoholisme was een zeer veelvuldig gebruikt motief om iemand op te sluiten. Ook werden krankzinnigheidsverklaringen gebruikt om echtscheidingen te verkrijgen: dit was volgens het canonicrecht een geldige reden tot echtscheiding. Ook opvoedingsproblemen werden wel opgelost met een briefje van krankzinnigheid. Al met al een interessant stuk sociale geschiedenis, waaruit blijkt dat het met de rechten van de slachtoffers vaak pover gesteld was. De schrijver constateert een samenhang tussen het toenemende beroep op de mogelijkheid iemand krankzinnig te verklaren en het uiteenvallen van de traditionele verhoudingen in de 18e eeuwse samenleving.

W.P. Blockmans neemt in zijn bijdrage 'De pest in de Nederlanden' vooral de sociaal-economische en demografische gevolgen in de 14e en 15e eeuw onder de loep.

In het *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 1980, nr. 2 is voor docenten vooral van belang H.L. Wesseling's artikel 'Veel ideeën over Frankrijk'. In deze bijdrage wordt een voortreffelijke bespreking gegeven van een aantal recent verschenen studies over Frankrijk in de 19e en 20e eeuw. De wezenlijke discussiepunten in de Franse geschiedenis, de verhouding kerk-staat, de rol van de bureaucratie, de élitvorming, de overgang van agrarische naar industriële maatschappij, het Franse imperialisme en de strijd tussen links en rechts komen alle aan de orde. Er worden ook een aantal boeken genoemd die zelfs een druk bezet docent nog wel kan lezen. G. Parker bespreekt een aantal Engelse studies over de strijd tegen de ongeletterdheid in het 16e eeuwse Europa. Verder een artikel van De Hemptinne en Vandermaesen over 'de ambtenaren van de centrale administratie van het graafschap Vlaanderen van de 13e tot de 14e eeuw' en een recensieartikel van Schöfer over de *A.G.N.*, dl. 6.

In *Bijdragen en Mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, 1980, nr. 1 opent E.H. Kossmann met het artikel 'Volkssoevereiniteit aan het begin van het Nederlandse ancien régime'. Hij vergelijkt de ideeën van Bodin, Althusius en Locke en betreft in die vergelijking ook het boek van Skinner, *The Foundations of Modern Political Thought*, 2 dln., Cambridge 1978.

K. bestrijdt het revolutionaire element in de calvinistische staatstheorieën. Bodin was naar zijn opvattingen moderner dan Althusius in zijn opvattingen over het vorstelijk gezag. Althusius stond weliswaar verzet tegen de vorst als tyran toe, maar liet dat niet toe door het volk als een geheel van individuen, maar als een vaag collectief, de standen. De vorst is bij hem, geheel naar middeleeuws model, de handhaver van rechten en privileges en niet zoals al bij Bodin, die overigens de vorstelijke macht ook niet onbeperkt afschilderde, de vorst als *wetgever*. Althusius had geen oog voor het moderniseringsproces dat op staatkundig terrein in de 16e eeuw aan de orde was. Het was pas Locke die wees op het bestaan van het individu en diens individuele rechten. Kossmann besluit (p. 34): 'Hun (Calvinistische) zogenaamde verzetsleer was het tegendeel van een revolutieer. Zij was een poging om de dynamiek van de zich in macht en bereikt ontwikkelende staat te stabiliseren en de politieke beslissingsbevoegdheid te objectiveren'.

Verder nog J.C. Grayson over 'The Civic Militia in the County of Holland, 1560-81; Politics and Public Order in the Dutch Revolt' en E.B. Locher-Scholten met een

interessante bijdrage over 'Een liberaal-autocraat, gouverneur-generaal mr. J.P. Graaf van Limburg-Stirum (1916-1921)'. Prof. Swart bespreekt tenslotte uitvoerig de *A.G.N.* dl. 6. Zijn waardering en kritiek en die van Schöffer in het *T.v.G.* en van Lancée in *Kleio* wijken weinig van elkaar af.

In *Groniek*, april 1980 (nr. 67) valt de aandacht op een artikel van P. van Stuyvenber over 'Geschiedenis en klimaat'. Teveel is bij voedselvoorziening de aandacht op de factor bevolkingsdruk gevestigd, maar klimaatveranderingen zijn veelal van fundamentele betekenis. De auteur geeft de verschillende mogelijkheden en methoden om een goed inzicht in het verloop van het klimaat door de eeuwen heen te verkrijgen duidelijk aan. Om een voorbeeld te geven: de dagen, waarop trekschuiten niet konden varen vanwege dichtgevroren vaarten. De moeite waard is ook H. Briels' bijdrage over Augustinus.

In *Groniek*, nr. 68, 1980 staan de vrouw en vrouwengeschiedenis centraal. Het themanummer kost f 5,—, over te maken op giro 1496758 tnv. Groniek, Groningen. Catrien Santing schrijft over 'De vrouw en de macht in de middeleeuwen'. Al blijkt dat vrouwen zekere rechten hadden, zoals in het Duitse rijk zelfs het 'consors regni' en dat ook uitoefenden, hun werkelijke invloed was gering en als die er al was, dan was deze invloed vooral afhankelijk van karaktereigenschappen en kennis. Bureaucratisering van het bestuursapparaat en de hofse cultuur hebben de macht van de vrouw eerder verkleind dan vergroot. Marja van Tilburg's artikel 'De schoonste kleur is die der schaamte . . .' gaat over de toenemende verpreutsing rond de 18e eeuw en het opdringen van een a-sèxueel gedragspatroon aan de vrouw. Verder in dit nummer bijdragen over Carry van Bruggen en over 'De volkskreoolse vrouw in Paramaribo'. Tenslotte interviewt Barbara Henkes Bunna Ebels en Wantje Fritsky over 'vrouwengeschiedenis'.

Verschillende aspecten van het werk en denken van prof. dr. J.M. Romein komen aan de orde in *Skript, tijdschrift voor geschiedenistudenten* (Amsterdam). Dit tijdschrift verschijnt 4 keer per jaar en kost f 6,—, over te maken op giro 4460822 tnv. J.F. Hoogervorst, Herengracht 286, Amsterdam, onder vermelding Skript 1980. Er zij ook gewezen op A.F. Mellink's artikel over Jan Romein in *Intermediair*, 1-2-1980.

Nederlandse Historiën, nr. 3, juni 1980, is gevarieerd van inhoud. Het artikel van

Frans van Gelder over 'Jacobus van de Mortel, recidivist', laat zien waar genealogie al niet toe kan leiden: een voorvader die in Veenhuizen terecht kwam en dat meerdere malen. Een aardige gedocumenteerde illustratie van de armoede in de 19e eeuw en de pogingen om deze te bestrijden, waarbij door de auteur een individu uit de schare naamlozen tot leven wordt gebracht. Een aardig tijdsbeeld levert ook het artikel 'Haarlem in een nieuw tijdperk' (rond 1815). Verder bijdragen over Frederik Hendrik, de rechtsbedeling in Amsterdam in de 17e en 18e eeuw en over de visserij in Breskens.

De tweede aflevering van de *Utrechtse Historische Cahiers* is geheel gewijd aan de bijdrage 'De SDAP en Sowjet Rusland. Reacties in de sociaal-democratische pers op het bolsjewisme aan de macht 1917-1921' van M. Brinkman. Het blijkt dat de visies uiteenlopen van een radicaal neen tegen alles wat er in de S.U. gebeurt (Van Dillen, Vliegen, Bongers en de redactie van *Het Volk*) tot begrip en waardering (Troelstra en Kuiper). Een abonnement op dit blad kost f 22,50, giro 75651, Cred. en Effectenbank, Utrecht, op rek. nr. 69.91.10.017 onder vermelding van UHC, losse nrs. f 5,—.

P. van Hees

Varia

H.A. Molenkamp, *Werken met Kaarten*, Historisch-Didactische Cahiers, deel 2. Wolters-Noordhoff, Groningen 1979. 100 blz. Prijs f 12,50

Afgaande op wat er de laatste jaren verschijnt, lijkt de didactiek van ons vak er nog niet zo slecht voor te staan. 'Geschiedenis op School' vulde een belangrijke lacune en uitgaven als 'Geschiedenis in de Klas' en de herrezen 'Kleio Didactica' garanderen in dit opzicht continuïteit. Naast de niet genoeg te waarderen 'KPC teksten' bieden zij de docent een nuttige ondersteuning bij zijn werk. De tijd dat deze uitsluitend op zijn lijfblad 'Kleio' was aangewezen, is gelukkig voorbij. Een nieuw element vormen de Historisch-Didactische Cahiers, die onder redactie van Bakker, Fontaine en Toebes bij Wolters-Noordhoff verschijnen. Te oordelen naar 'Werken met Kaarten', moet worden geconstateerd, dat ook deze aanvulling zin heeft. Er is, bij mijn weten tenminste, weinig over dit onderwerp voor de geschiedenisdocent in ons land gepubliceerd. Alleen al het vluchtig doorbladeren van dit boekje bracht mij met zoveel ideeën en suggesties in aanraking, dat ik volstrekt gewonnen was voor Molen-

kamps initiatief om dit onderwerp uit het schemerduister te halen.

Wat bij lezing onmiddellijk opvalt, is de heldere structuur van het geheel. Na een grondige omschrijving van de begrippen kaart, historische kaart en historische schoolkaart, alsmede de verschillende soorten kaarten op dit terrein, wordt aandacht geschonken aan het kaartlezen en het werken met kaarten. Bij dit laatste staat de praktische toepassing voorop. Het zal mede daardoor de bijzondere belangstelling van vele lezers hebben.

Voor een juiste begripsbepaling gaat de auteur uit van de opvatting, dat de historische kaart als een thematische kaart moet worden beschouwd. Het 'handelen van de mens in de geschiedenis' hoort centraal te staan. Molenkamp acht het wenselijk, dat de kaart datgene weergeeft, 'wat de mens in het verleden in de ruimte gedaan heeft'. Het 'In der Beschränkung zeigt sich der Meister', blijkt ook voor de cartograaf op te gaan. Met kennelijke vreugde citeert de auteur hier Von Humboldt: 'Nur leer scheinende Karten prägen sich dem Gedächtnis ein'. Het in kaart brengen van veranderingen in de tijd, blijkt geen eenvoudige zaak. Tot zijn spijt moet Molenkamp vaststellen, dat atlas en kaarten in het schoolboek veel meer gericht zijn op situatie dan op proces. Ook kaarten, die eerder uitnodigen tot ontdekkend leren en meer vragen oproepen dan beantwoorden, komen minder voor dan vaak wordt gedacht. De afkeer, die de auteur aan de dag legt voor de kaart als louter illustratief element, lijkt mij wat overtrokken. Vooral in een schoolboek kan een juiste correlatie tussen tekst en kaart zeer informatief werken, ook al vult de kaart in zo'n geval alleen kennis aan. Een opmerking als op blz. 64 'Overigens cartografisch een zeer suggestief kaartje', doet vermoeden, dat de schrijver zich misschien puriteinser voordoet dan hij is.

Erg interessant zijn de voorbeelden, die worden gegeven om duidelijk te maken dat met kaarten ook hogere vaardigheden kunnen worden aangeleerd. Hierbij wordt uitgegaan van materiaal, dat voor de school bereikbaar is. Aan het onderzoek hiervan is veel aandacht besteed. Het heeft betrekking op atlas, kaarten in het schoolboek, overzichtskaarten, kaarten met actuele inhoud en zelf gemaakte kaarten. De conclusies zijn niet hoopgevend. Niet alleen blijkt de politieke geschiedenis sterk te overheersen in het kaartenaanbod, bovendien overweegt hierin het kenniselement sterk. Ook is zonder meer curieus, dat bij de atlanten de nadruk zo sterk ligt op Oudheid en Middeleeuwen. De voorliefde van de educatieve cartografen voor frontlijnen en andere krijgsontwikkelingen doet eveneens merk-

waardig aan.

De auteur lijkt mij geen bewonderaar van het frontaal lesgeven. Mede daardoor, zo vermoed ik, oordeelt hij nogal afkeurend over de wandkaart. Zijn negatieve opinie over de in de handel verkrijgbare sheets voor de overhead-projector lijkt mij terecht. Juist daarom vind ik het jammer, dat hij niet meer heeft gewezen op de mogelijkheden voor de docent om hiermee zelf aan de slag te gaan. Dit medium geeft immers bij uitstek gelegenheid om historische processen te visualiseren. Nuttig zijn ook de opmerkingen, die worden gewijd aan kaartjes, die voorkomen in krant of tijdschrift. Met de huidige copieermogelijkheden liggen hier voor de docent steeds meer kansen. Vaak overtreft de krant in dit opzicht leerboek en atlas. Aan het schrijven van dit boekje moet een gedegen studie van het onderwerp vooraf zijn gegaan. Wellicht is dat de oorzaak, dat theorie en praktijk hier op zo'n geslaagde wijze zijn geïntegreerd. Wie weet, gaat de uitgever er bij een mogelijke herdruk toe over de afgebeelde kaarten in kleur af te drukken. Blijkens zijn voorlichtingsmateriaal is het Groninger concern immers bij uitstek begaan met de didactiek van ons vak! Het boekje zou er nog functioneler door worden. Maar ook in deze vorm is het een 'must' voor elke geschiedenisdocent.

H. van der Veen.

NIEUW

DE OPKOMST VAN DE WESTERSE WERELD

Een nieuwe economische
geschiedenis

Door D.C. North en R.P. Thomas
Vertaald en ingeleid door Frances
Gouda

Een uniek en stimulerend boek, dat
de soms chaotische hoeveelheid his-
torische gegevens op een interessante
en verfrissende wijze rangschikt en
verduidelijkt, in een taal die voor
niet-economen begrijpelijk is.

176 blz., ISBN 90-247-2363-9
fl. 32,50

Verkrijgbaar via de boekhandel

uitgeverij martinus nijhoff bv
postbus 566 - 2501 CN den haag
tel. 070-46 94 60

nieuw

EEN FUSELIER IN DE BELGISCHE OPSTAND

Uitgegeven door H. vd Hoeven

Een oogenotig verslag van een eenvou-
dige soldaat over de gebeurtenissen in
de Belgische opstand in 1831

1980, 108 blz., geïll.
ISBN 90-247-9020-4
fl. 17,50

verkrijgbaar via de boekhandel

uitgeverij martinus nijhoff bv
postbus 566 - 2501 CN den haag
tel. 070-46 94 60

Burgers en Besluitvorming: complete voorbereiding op examen Staatsinrichting

De nieuwe druk bevat examengerichte vragen en
opdrachten bij elk hoofdstuk. En: een nieuw hoofdstuk:
Lobbying/Buitenparlementaire acties. Verder geheel
geactualiseerd t/m de losse grondwettekst!

Mr. S. Bartlema en Mr. M. Huizer: Burgers en Besluitvorming
ISBN 9011 820770 / 6e gew. druk / 132 blz + gw / f 17,75

Educaboek

Postbus 48, 4100 AA Culemborg. Tel. 03450-3143

HISTORISCHE BESCHAVINGEN

EEN LEVENDIGE EN VOORTREFFELIJK
GEDOCUMENTEERDE SERIE

De vergeten Farao
Nefertete
De vloek van de Farao's
De Goten
De Kelten
De Germanen
Herodotus de Grote
Ramses de Grote

De Spartanen
De Hunnen
De Romeinen
De Arabieren
De Chinezen
De Inka's
De Mongolen
De Orakels

Gebonden met stofomslag. Vanaf f 34,50

HM
h. meulenhoff

verkrijgbaar bij de boekhandel, prijswijzigingen voorbehouden.

Adressen V.G.N.

Algemeen bestuur

Drs. J. Drewes, *voorzitter*, Bachlaan 58, 1817 GK Alkmaar, tel. 072-112015

Drs. N. Bakker, *vice-voorzitter*, Noorder-eind 149, 1243 JM 's-Graveland, tel. 035-63135

G.J. van der Tweel, *1e secretaris*, Van Deventerweg 6, 6861 EW Oosterbeek, tel. 085-337018

Drs. E. Boerhout, *2e secretaris*, Androsdreef 14, 3562 XA Utrecht, tel. 030-617769

Mevr. H. Mulkens-Harmeyer, *penningmeester*, Hoofdweg 116, 9484 TB Oudemolen (Dr.), tel. 05923-424

J. Engbers, *sectie (1) Pedak/basisonderwijs*, Roest 2, 5491 XX Olland, tel. 01438-3138

P.L. Hendriks, *sectie (2) Mavo/Lbo*, Europaweg 25, 6381 KG Ubach over Worms, tel. 045-317162

Drs. H.J.P.M. Ketelaars, *sectie (3) Havo/Vwo*, Fluitersdreef 27, Renkum, tel. 08373-5958

Mevr. Drs. C.W.M. Schunk, *sectie (4) Tertiair Onderwijs*, Talingsingel 64, 6883 CX Velp, tel. 085-649605

J. Harderwijk, *redactie Kleio*, Dorpsstraat 54, 3611 AG Oud-Zuilen.

Mevr. D.H. Verhagen, *Didactiekcommissie*, Tiboel Siegenbeekstraat 28, 2313 HB Leiden, tel. 071-122697

Bestuur sectie (1) Pedak/Basisonderwijs

Drs. C.G. van der Kooy, *voorzitter-secretaris*, Winschoterweg 10, 9723CG Roodhaan (Gr.), tel. 05904-1556

Drs. R. Kingma, *penningmeester*, Hoge Weer 3, Broek in Waterland, tel. 02903-1517

Drs. F.W.P. Dijkstra, Hofstraat 17 A, 9712 JA Groningen, tel. 050-181653

J. Engbers, Roest 2, 5491 XX Olland, tel. 04138-3138

Dr. F.G.G. Govers, Elzenstraat 12, 5402 LR Uden, tel. 04132-64117

Mevr. M. Kingmans, Rubensstraat 57, Groningen, tel. 050-132787

Bestuur sectie (2) Mavo/Lbo

P.L. Hendriks, *voorzitter*, Europaweg 25, 6381 Ubach over Worms, tel. 045-317162

Mevr. E. Confurius, Reviusrondeel 185, 2902 EE Capelle a.d. IJssel, tel. 010-503046

P. Doves, Praamstraat 32, 1503 KN Zaandam, tel. 075-161062

S. Erich, Rysloane 15, 9283 XS Surhuizum, tel. 05123-1607

H. Zwarteveen, Prinses Irenelaan 51, 3822 CB Leusden, tel. 033-40879

Bestuur sectie (3) Havo/Vwo

Drs. H.J.P.M. Ketelaars, *voorzitter*, Fluitersdreef 27, Renkum, tel. 08373-5958

Mevr. Drs. P.C.D. Greven-Den Ouden, Colenso 39, 3761 GG Soest, tel. 02155-14088

Drs. L. Mulder, Trumanlaan 3, 3844 DE Harderwijk, tel. 03410-16676

Mevr. Drs. E. Karreman, Van Limburg Stirumstr. 13, Utrecht, tel. 030-514052

R. Velema, Leyenweg 8, 7957 NG De Wijk (Dr.), tel. 05224-2317

J. v.d. Werf, Julianastraat 28, 6369 BR Simpelveld, tel. 045-441239

Bestuur sectie (4) Tertiair Onderwijs

Mevr. drs. C.W.M. Schunck, *voorzitter*, Talingsingel 64, 6883 CX Velp, tel. 085-649605

Mevr. M. Kingmans, *Pedaksectie*, Rubensstraat 57, Groningen, tel. 050-132787

J. Beetsma, *Universiteiten*, Zonstraat 112, 3581 MX Utrecht, tel. 030-522303

Dr. N.J. Maarsen, *NLO's*, Hazelaarstraat 38, 4131 AC Vianen, tel. 03473-2749

Drs. L.M.P.G. Smeets, *MO-opleidingen*, Beatrixlaan 24, 9341 EE Doorn, tel. 03430-4171

Didactiekcommissie

Mevr. D.H. Verhagen, *voorzitter*, Tiboel Siegenbeekstraat 28, 2313 HB Leiden

H. van Duysen, *secretaris*, Van Baerlestr. 65 IV, 1071 AR Amsterdam, tel. 020-799976

Mevr. H. Mulkens-Harmeyer, *1e penningmeester*, Hoofdweg 116, 9484 TB Oudemolen (Dr.), tel. 05923-424, postrekening 1561752 t.n.v. penningmeester Didactiekcommissie V.G.N.

H. de Lange, *2e penningmeester*, Rhijnburglaan 28, 8181 XW Heerde, tel. 05782-2516

P. Doves, Praamstraat 32, 1503 KN Zaandam, tel. 075-161062

B. Molenkamp, Meerhoek 627, 5403 AC Uden, tel. 04132-64753

Onderwijsadviescommissie

Drs. H. Th. Lambooy, *voorzitter*, Nes 2 A, 1741 JZ Schagen, tel. 02240-4347

Drs. H. Nolles, *secretaris*, Stevensweg 22, 2141 VL Vijfhuizen, tel. 02508-1934

K.G. van Manen, Beukenlaan 34, 3927 AK Renswoude, tel. 08387-1661

Drs. E.A.J. Oudenhoven, Ockenburg 29, 4901 CV Oosterhout, tel. 01620-26665

Mevr. drs. M.I. Röder, Peuleyen 21, 2742 ED Waddinxveen, tel. 01828-6077

Afdelingssecretariaten

1440-1939 Alkmaar, G. Roos, Gerberahof 5, 1689 HW Zwaag, tel. 02292-3377

1000-1439 Amsterdam, Y. Heringa, Plantage Muidergracht 35 I, 1018 TL Amsterdam, tel. 020-252301

6500-7099 Arnhem, J. Sillekens, Patrijsstr. 42, 6542 TM Nijmegen, tel. 080-778680

5140-5499 Den Bosch, Mevr. W. v. Mulken, Brede Haven 37, 5211 TL Den Bosch, tel. 073-135121

4700-5139 Breda, Vacant

5500-5799 Eindhoven Drs. A. v.d. Broek, Barrierweg 196, 5622 CP Eindhoven, tel. 040-436415

4300-4699 Goes J. Kostermans, Rembrandtlaan 61, 4462 AH Goes, tel. 01100-12844

9300-9999 Groningen, Mevr. drs. C. Aenaca-Venema, Verl. Frederikstr. 9 A, 9724 NC Groningen, tel. 050-180821

2200-2739 Den Haag, Mevr. J. v. Roosmalen, v. Galenstraat 68, 2518 ER Den Haag, tel. 070-468661

1940-2199 Haarlem, Vacant

6300-6499 Heerlen, J. A. Klomp, Pannesheiderstr. 80, 6462 EE Kerkrade, tel. 045-456199

7440-7739 Hengelo, Drs. S.H. Quee, Tollensstraat 1, 7471 ZD Goor, tel. 05470-4462

8400-9299 Leeuwarden, H.G. Wolthoff, Nynke v. Hichtumwei 66, 8915 JJ Leeuwarden, tel. 05100-21982

6100-6299 Maastricht, Drs. E. Koers, Veldspaatstr. 23, 6216 BM Maastricht, tel. 043-30036

2740-3399 Rotterdam, P. Baardse, v.d. Helmstraat 27, 3067 HA Rotterdam, tel. 010-204915

3400-4299 Utrecht, G. Derriks, v. Bijnkershoecklaan 351, 3527 XJ Utrecht, tel. 030-936035

5800-6099 Venlo, Vacant

7100-7439 Zutphen, Mevr. Drs. A. Goudriaan, Gerstekamp 12, 7231 BK Warnsveld, tel. 05750-23272

7740-8399 Zwolle, J. Vrielink, H. Stevinstraat 11, 3841 KB Harderwijk, tel. 03410-15288

Op zoek naar het verleden

een nieuwe methode voor mavo/havo/vwo

Thema's

deel 1

- Geschiedenis doen
- Prehistorie
- Egypte
- Grieken
- Romeinen
- Volken verhuizen

deel 2

- De Franken
- Karel de Grote
- Steden in de middeleeuwen
- Op ontdekking
- De grote verandering 1650-1850
- Techniek van 1850 tot nu
- De situatie van de arbeiders
- De maatschappij van de 19e eeuw

deel 3vh

- De macht van ideeën
- De Franse revolutie
- De lage landen
- Imperialisme
- Uitbuiting en verzet
- Mensen tussen twee wereldoorlogen
- Conflicten en problemen
- Meedoen in democratie

Kenmerken

- geschreven in de taal van de leerling
- zelfwerkzaamheid
- leerdoelomlijnde leerstof
- differentiatiemogelijkheden

Opzet verantwoording

een toelichting en een didactische handleiding bij de methode

Opzet leerlingenmateriaal per thema

leerdoelen — korte teksten afgewisseld met verwerking

Opzet docentenmateriaal per thema

deel 1: antwoordbladen — tussentoetsen — eindtoetsen

deel 2: antwoordbladen — tussentoetsen — eindtoetsen

lessuggesties — tips voor verdiepingsmateriaal, o.a. een uitgewerkt voorbeeld om lokale geschiedenis in de klas te behandelen.

deel 3vh: antwoordbladen — tussentoetsen — eindtoetsen

lessuggesties — gedifferentieerde herhalings- en oefenopdrachten per thema.

Op zoek naar het verleden

Drs. M.C.J. Heijligers en S.A.J.J. Aarts

• Verantwoording	ISBN 90 01 37658 4	24 pag.	gratis
• Deel 1	ISBN 90 01 37659 2	216 pag.	f 26,50
• Docentenmateriaal 1	ISBN 90 01 37663 0	116 pag.	f 21,50
• Deel 2	ISBN 90 01 37664 9	224 pag.	f 27,50
• Docentenmateriaal 2	ISBN 90 01 37665 7	152 pag.	f 28,00
• Deel 3vh	ISBN 90 01 37666 5	ca 288 pag.	ca f 33,50
• Docentenmateriaal 3vh	ISBN 90 01 37667 3	ca 250 pag.	ca f 35,00

(Deel 3vh verschijnt begin 1981.)

Ook verkrijgbaar in de boekhandel

Wolters-Noordhoff